

TRIAL
International

**MITOVI O
SILOVANJU NA
SUĐENJIMA
ZA RATNO
SEKSUALNO
NASILJE**

**prebacivanje tereta
sa preživjelih na
počinitelje**

Fotografije korištene u izvještaju predstavljaju ratne okolnosti i preživjele u ratu, kao i prizore iz drugih vremenskih i prostornih konteksta. Korištenje ove posljednje kategorije fotografija odražava stvarnost stigmatizacije; da je posramljivanje i okriviljavanje preživjelih seksualnog nasilja problem i prošlosti, ali i sadašnjosti, te da utječe na ljude širom svijeta.

SADRŽAJ

NAPOMENA INICIJATIVE ZA SPRJEČAVANJE SEKSUALNOG NASILJA (PSVI)	4
SAŽETAK	6
PREDGOVORI	13
I. UVOD	19
II. METODOLOGIJA	23
III. "SAMA JE KRIVA, DRUŠTVO KAŽE": MIT O PROMISKUITETU	25
A. Pitanja o seksualnom životu prije počinjenog krivičnog djela	25
B. Pitanja o seksualnom ponašanju nakon izvršenog krivičnog djela	28
C. Nedužne žene naspram promiskuitetnih žena	29
IV. PREPORUKE ZA BORBU PROTIV MITA O PROMISKUITETU	30
A. Intervencija i disciplina	30
B. Ponavljanje zabrane na početku pretresa	30
C. Transparentno ponašanje prema preživjelima	31
D. Obuka za branioce	32
E. Izmijeniti i dopuniti zakone o krivičnom postupku	32
V. "ONA JE TO ŽELJELA": MIT O PRISTANKU	34
A. Otpor naspram stvarnog pristanka	34
B. Obostrani pristanak na seksualne odnose u ratnim okolnostima	38

C.	Objašnjavanje veze između prisile i pristanka	40
D.	Korištenje jezičkih konstrukcija kojima se implicira pristanak	42
E.	Neodgovarajuća klasifikacija zločina seksualnog nasilja	46

VI. PREPORUKE ZA BORBU PROTIV MITA O PRISTANKU 47

A.	Prestati procjenjivati mogućnost pružanja otpora	47
B.	Zabraniti svjedočenja o pristanku	47
C.	Povezati prisilne okolnosti sa pristankom	48
D.	Ne koristiti jezičke izraze kojima se sugerira pristanak	48
E.	Klasificirati seksualno nasilje kao druge zločine	48
F.	Priprema svjedoka	49

VII. ŽRTVE LAŽU: MIT O KREDIBILITETU 51

A.	Propitivanje reakcije žrtve nakon silovanja	52
B.	Praktične poteškoće u dokazivanju ratnog seksualnog nasilja	56
C.	Nedosljednost i nepotpunost: sjećanje žrtava	57
D.	Skriveni motivi	62
E.	Nedovoljan broj sastanaka između tužioca i žrtve	64
F.	Otežan pristup sistemu podrške svjedocima	66
G.	Nedostatak dugoročne psihološke pomoći	69
H.	Nedosljedna upotreba sudske vještice psihologa kao svjedoka	70

VIII. PREPORUKE ZA BORBU PROTIV MITA O KREDIBILITETU 73

A.	Više sastanaka sa žrtvom tokom istrage	73
B.	Pregledati sve izjave	73
C.	Upozoriti žrtve na pitanja o kredibilitetu	74
D.	Pozvati psihologe kao sudske vještice	75

E.	Blagovremena intervencija	75
F.	Aktivna uloga tokom ispitivanja	78
G.	Finansirati odjele za pružanje podrške svjedocima	79
H.	Poboljšati usluge pružanja psihološke podrške	79
I.	Obuke o psihološkim posljedicama silovanja i dokaznim standardima	80
J.	Obuke za branioce	81
K.	Izmijeniti i dopuniti zakone o krivičnom postupku	81

IX. NAPAD NA ČAST: MIT O SRAMU **84**

A.	Najgora stvar koja može zadesiti jednu ženu	84
B.	Mjere zaštite identiteta	86
C.	Nepotrebna pitanja o seksualnom nasilju	90
D.	Sramoćenje muških žrtava seksualnog nasilja	93

X. PREPORUKE ZA BORBU PROTIV MITA O SRAMU **96**

A.	Ne sugerirati sram kroz jezičke konstrukcije	96
B.	Objasniti žrtvi mjere zaštite identiteta	96
C.	Obuka za tužioce	97
D.	Dozvoliti žrtvama da koriste riječi koje razumiju	97
E.	Omogućiti zahtjeve za naknadu štete	98
F.	Klasificirati djela seksualnog nasilja nad muškarcima kao silovanje	100

XI. ZAKLJUČAK **101**

NAPOMENA INICIJATIVE ZA SPRJEČAVANJE SEKSUALNOG NASILJA (PSVI)

Izvještaj TRIAL Internationala o rasprostranjenosti mitova o silovanju u toku krivičnih postupaka ključan je korak, za cijeli svijet, u borbi protiv stigme koju preživjеле/i seksualnog nasilja doživljavaju. Rješavanje problema stigme jedan je od tri glavna cilja Inicijative Ujedinjenog Kraljevstva za sprječavanje seksualnog nasilja, zajedno sa pružanjem boljeg pristupa pravdi za preživjele i poboljšanjem načina rješavanja i sprječavanja tih užasnih krivičnih djela.

Britanska vlada podupire rad TRIAL Internationala u Bosni i Hercegovini (BiH) od 2013. godine, i drag mi je da čujem da je stigma novi fokus njihovog rada. Tokom proteklog desetljeća, napori TRIAL Internationala u BiH su doprinijeli sveukupnom unaprjeđenju društvenog položaja žrtava seksualnog nasilja. Ovaj izvještaj je još jedan u nizu uspjeha koje je TRIAL International postigao u ime preživjelih.

Na sjednici Generalne skupštine Ujedinjenih nacija u septembru 2017. godine, pokrenuo sam 'Principle za globalnu akciju', vodič za sprječavanje i rješavanje stigme povezane sa ratnim seksualnim nasiljem. Izvještaj TRIAL Internationala se nadovezuje na ovaj rad i prvi je izvještaj ove vrste koji nudi preporuke pravosudnim akterima kako da umanje osjećaje srama i krivice koji se u sudnici nameću preživjelima. Budući da je štetno ponašanje sudija/kinja i tužitelja/ca često nesvesno i/ili suptilno, izvještaj igra značajnu ulogu u prepoznavanju prikrivenih mitova o silovanju koji vladaju krivičnim postupcima. Izvještaj, također, pruža konkretnе

savjete kako da se prevaziđu ovi problemi, poput: kakav govor se treba koristiti, koji pravni standardi se trebaju poštovati, mjere zaštite koje treba koristiti, krivična djela koja se trebaju procesuirati, i tako dalje.

Preporuke predočene u izvještaju se odnose na krivična djela ratnog seksualnog nasilja širom svijeta. Iznimno se nadam da će pravosudni akteri i iz država poput Demokratske Republike Kongo, Burme ili Južnog Sudana korisititi ovaj dokument kao putokaz u ispunjavanju ciljeva postavljenih u Principima za globalnu akciju.

Lord Ahmad od Wimbledona,
Ministar vanjskih poslova i poslova Commonwealtha
i Specijalni predstavnik Premijera za sprječavanje
seksualnog nasilja u sukobima

SAŽETAK

U sljedećem izvještaju predstavljene su rodno utemeljene predrasude koje prožimaju slučajeve ratnog seksualnog nasilja u BiH. Unatoč velikom napretku zadnjih deset godina, sudski akteri i dalje koriste mitove o silovanju, prebacujući sram i krivnju za seksualno nasilje sa počinitelja na žrtvu.

Da bi se žrtvama olakšalo sudjelovanje u kaznenim postupcima, u izvještaju su prikazani primjeri kako se četiri mita o silovanju ispoljavaju tokom tih postupaka, te su date konkretne preporuke svim bitnim strankama.

Osnovni mitovi

Promiskuitet: Žrtve izazivaju seksualno nasilje promiskuitetnim ponasanjem.

Pristanak: Ne opirući se, žrtve pristaju na krivično djelo seksualnog nasilja.

Kredibilitet: Žrtve lažu o seksualnom nasilju.

Sram: Žrtve, a ne počinitelji, se trebaju sramiti počinjenog seksualnog nasilja.

Ključni problemi

Promiskuitet

- Prihvatanje nedopuštenih dokaza:** Premda zakoni u BiH zabranjuju predstavljanje dokaza o žrtvinom prethodnom seksualnom iskustvu, sudije/kinje dosljedno ne interveniraju da zaustave uvođenje takvih dokaza.
- Naknadno seksualno ponašanje:** Ne postoji zabrana uvođenja dokaza koji se tiču žrtvinog naknadnog seksualnog ponašanja. Time su stranke slobodne da predstave takve dokaze pred sudom, iako se oni, kao i dokazi o prethodnom seksualnom ponašanju, zasnivaju na arhaičnim predstavama o ženskoj seksualnosti.

Pristanak

- Zanemarivanje zabrane dokaza koji se zasnivaju na pristanku:** U predmetima ratnog seksualnog nasilja, zakonima BiH je zabranjeno korištenje pristanka žrtve u korist odbrane. U svakom slučaju, sudovi moraju isključiti javnost sa pretresa prije nego se dozvoli uvođenje dokaza koji se zasnivaju na pristanku. Bez obzira na ova ograničenja, sudovi redovito dopuštaju svjedocima odbrane da svjedoče o dobrovoljnoj vezi između žrtve i počinitelja.

- Pogrešno tumačenje okolnosti prisile:** Dobrovoljan pristanak je nemoguć, a otpor je nevažan pod prisilnim okolnostima uzrokovanim ratom. Pa ipak, sudeći po pitanjima koja se postavljaju na sudu i analizama koje se primjenjuju u presudama, sudske akteri se i dalje drže tradicionalnog viđenja da žrtve trebaju pružiti otpor i da seksualni odnos može biti dobrovoljan unatoč ozračju prinude.
- Korištenje riječi koje podrazumijevaju pristanak:** Sudski akteri često koriste jezik koji implicira da je ratno silovanje bilo dobrovoljno i/ili da je prvenstveno motivirano seksualnim zadovoljenjem.
- Ograničeno određivanje seksualnog nasilja:** Iako seksualno nasilje redovito ispunjava kriterije zločina poput mučenja, progona, genocida i seksualnog roštva, sudske akteri prečesto ograničavaju optužnicu/presudu na silovanje. Širom karakterizacijom seksualnog nasilja je, pak, jasnije da je silovanje dio sukoba; zločin podstaknut agresijom, a ne seksualnošću.

Kredibilitet

- Prepreke u dokazivanju seksualnog nasilja:** Budući da često nema očevidaca ni popratne medicinske dokumentacije u slučajevima ratnog seksualnog nasilja, međunarodni sudovi su utvrdili da se presude mogu temeljiti samo na iskazu žrtve. Protivno takvim standardima,

- određeni sudovi u BiH su u slučajevima sa manjkom potkrepljujućih dokaza reagirali tako što su žrtve podvrgavali nevjeroatno visokim standardima kredibiliteta i/ili su počinitelje oslobođali.
- **Pogrešno shvanje psihološke traume:** Žrtve ratnog seksualnog nasilja često ne govore o zločinu, čini se da imaju stabilne profesionalne/privatne živote i imaju rupe u sjećanjima na događaj. Sudski akteri povezuju ova ponašanja sa nepouzdanošću i stvaraju pritisak preživjelima da se ponašaju kao tzv. "prave" žrtve. Dok su sudovi oslobođali počinitelje na osnovu žrtvinskih nepovezanih sjećanja.
 - **Nepozivanje vještaka psihološke struke:** Sudovi i tužilaštva samo ponekad pozivaju sudske vještakice iz oblasti psihologije/psihijatrije da svjedoče u slučajevima ratnog seksualnog nasila. Ovakvi svjedoci bi, međutim, mogli objasniti kako su ponašanja koja se mogu činiti abnormalna ili nedosljedna zapravo tipična za traumu.
 - **Nedosljedna intervencija:** Premda su dokazi o nepouzdanosti žrtve zakonski dopušteni, sudovi i tužitelji/ce su previše pasivni u reagiranju na neprikladne takte odbrane, poput ponavljačih, agresivnih i zbumujučih načina ispitivanja. Kao rezultat ovakvog ispitivanja, žrtve se ponekad uzinemire i/ili zbune, i time se sprječava pravilna procjena njihovog kredibiliteta.
 - **Neredovit pristup psihološkoj podršci i podršci tužilaštva:** Često se žrtve sreću sa tužiteljima samo jednom prije suđenja, unatoč činjenici da su potrebni višestruki sastanci da bi tužitelji uspostavili povjerenje, prikupili sve potrebne informacije o događaju i uklonili rupe u iskazu žrtve. Slično tome, sporadičan pristup podršci za svjedočice i dugotrajnoj psihološkoj pomoći šteti kredibilitetu žrtve na sudu.

Sram

- **Mjere zaštite identiteta:** Sudski akteri ponekad određuju visoke mjere zaštite identiteta žrtvama koje bi i bile spremne javno podijeliti svoje priče. S druge strane, sudski akteri prečesto nehotice otkriju identitete žrtvi koje žele ostati anonimne.
- **Korištenje riječi koje podrazumijevaju sram:** Sudski akteri često koriste riječi koje aludiraju na to da bi žrtve trebale osjećati stid ili sram kao zbog krivičnog djela seksualnog nasilja.
- **Nepotrebni detalji o silovanju:** Premda se tužilaštvo ne mora baviti najmanjim detaljima zločina da bi se dokazalo ratno seksualno nasilje, tužitelji/ce i dalje žrtvama postavljaju nepotrebno detaljna pitanja o tome kako se desilo silovanje.

- **Karakterizacija seksualnog nasilja nad muškarcima:** Tužitelji/ce i sudije/kinje podbacuju u karakterizaciji seksualnog nasilja nad muškarcima kao silovanja, pridonoseći time velu tištine i srama koji okružuje takve zločine.

Preporuke

Tužitelji/ce

- Prigovarajte uvođenju dokaza koji se zasnivaju na prethodnom seksualnom ponašanju.
- Prestanite predstavljati dokaze o žrtviniom manjku seksualnog iskustva; ova taktika, usmjerena na prikazivanje ozbiljnosti povrede žrtve, je samo druga strana strategije odbrane kada naglašavaju žrtvin promiskuitet.
- Prestanite raspravljati o tome da li se žrtva mogla oduprijeti ili ne.
- Kada postoje prisilne okolnosti, prigovarajte predstavljanju dokaza o pristanku žrtve, naročito kada se to čini bez da je saslušanje zatvoreno.
- Pružite detaljne dokaze o prisilnim okolnostima izazvanih ratom, naglašavajući vezu između tih okolnosti i nemogućnosti smislenog pristanka.
- Tokom govora ili ispitivanja u sudnici, izbjegavajte riječi koje opisuju silovanje kao dobrovoljno ili kao izraz seksualnosti, a ne agresije.

- Gdje je to moguće, silovanje procesuirajte u najvećem mogućem opsegu: tj. kao mučenje, seksualno ropstvo, genocid, progon, i tako dalje.
- Sastajte se sa žrtvama više puta tokom istrage.
- Pregledajte sve prethodne žrtvine izjave kako bi se pojasnile moguće nedosljednosti.
- Pozivajte vještake iz oblast psihologije da svjedoče u slučajevima seksualnog nasilja.
- Prigovorite kada su pitanja o žrtvinoj vjerodostojnosti previše ponavljajuća, agresivna ili zbumujuća.
- Tokom govora ili ispitivanja u sudnici, izbjegavajte riječi koje impliciraju da bi se žrtve trebale sramiti.
- Žrtvama u potpunosti objasnite sve moguće mjere zaštite identiteta i suzdržite se od predlaganja mjera koje su u suprotnosti sa željama žrtve.
- Prestanite ispitivati žrtve o detaljima čina seksualnog nasilja, te se usredotočite na šire okolnosti prisile.
- Procesuirajte seksualno nasilje nad muškarcima kao silovanje.
- Pripremite žrtve na mogućnost postavljanja pitanja o prethodnom seksualnom ponašanju, pristanku i vjerodostojnosti, dajte im do znanja da uvijek mogu zahtjeti prekid i/ili ne odgovarati na takva pitanja.

Sudije/kinje

- Ne dopustite da se uvode nedopušteni dokazi o žrtvinom prethodnom ponašanju i pristanku.
- U slučaju da se razmatra dopuštenost dokaza koji se temelje na pristanku, pretrese uvijek zatvorite za javnost.
- Prestanite analizirati u presudama da li se žrtva mogla oduprijeti ili ne.
- Pružite detaljna objašnjenja okolnosti prisile izazvanih ratom, naglašavajući vezu takvih okolnosti sa pristankom.
- U ispitivanju/presudama, izbjegavajte riječi koje opisuju silovanje kao dobrovoljno ili kao izraz seksualnosti, a ne agresije.
- Gdje je to moguće, silovanje prikažite u najvećem mogućem opsegu: tj. kao mučenje, seksualno ropstvo, genocid, progon, i tako dalje
- Poštujte međunarodne standarde u pogledu nedostatka potkrepljujućih dokaza i manjih nedosljednosti u žrtvinim sjećanjima.

- Pozovite psihologe vještakе za slučajeve ratnog seksualnog nasilja kada to tužilaštvo ne učini.
- Intervenirajte i/ili preuzmите ispitivanja kada tokom unakrsnog ispitivanja pitanja postanu previše ponavljajućа, agresivna ili zbumujućа.
- U ispitivanju/presudama, izbjegavajte riječi koje impliciraju da bi se žrtve trebale sramiti.
- Utvrdite da su žrtve syjesne svih dostupnih mјera zaštite identiteta.
- Zločine seksualnog nasilja nad muškarcima preinačite u silovanje kada ih tužitelji nisu tako kvalificirali.

Organj vlasti u BiH

- Organizirajte dodatne obuke za sudije i tužitelje o psihološkim posljedicama traume; ispravnoj primjeni mјera zaštite identiteta; i međunarodnim standardima o primjenjivosti dokaza u slučajevima ratnog seksualnog nasilja.
- Uspostavite obuku za advokate odbrane kako bi spriječili uvođenje nedopuštenih dokaza i neprimjerenih načina ispitivanja, naglašavajući utjecaj takvih taktika na mentalno zdravlje žrtvi.
- Radite na uspostavljanju potpuno funkcionalnih sistema zaštite svjedoka, dugoročne psihološke pomoći i besplatne pravne pomoći.

Odjeljenje za podršku svjedocima

- Sastajte se sa žrtvama više puta i tokom istrage i tokom suđenja.
- Pripremite žrtve na mogućnost postavljanja pitanja o prethodnom seksualnom ponašanju, pristanku i vjerodostojnosti, dajte im do znanja da uvijek mogu za tražiti prekid i/ili ne odgovarati na takva pitanja.
- Pitajte žrtve šta bi im najviše koristilo da im se olakša svjedočenje i poduzmите sve korake kako bi ispunili te zahtjeve.

Državno i entitetsko zakonodavstvo

- Izmijenite relevantne zakone o kaznenoj/krivičnom postupku zabranjujući prihvatanje dokaza zasnovanih i na žrtvinoj naknadnom seksualnom ponašanju i na zahtjevima žrtve za naknadu/socijalnu pomoć (kada se ovaj dokaz koristi za osporavanja vjerodostojnosti žrtve).

Međunarodna zajednica

- Zajedno sa BiH vlastima pomozite organizirati dodatne obuke za sudije/kinje i tužitelje/ice o psihološkim posljedicama traume; ispravnoj primjeni mjera zaštite identiteta; i međunarodnim standardima o primjenjivosti dokaza u slučajevima ratnog seksualnog nasilja.
- Surađujte sa BiH vlastima na uspostavljanju obuka za advokate odbrane kako bi spriječili uvođenje nedopuštenih dokaza i neprimjerenih načina ispitivanja, naglašavajući utjecaj takvih taktika na mentalno zdravlje žrtava.
- Surađujte sa BiH vlastima da bi pomogli uspostaviti potpuno funkcionalne sisteme zaštite svjedoka, dugoročne psihološke pomoći i besplatne pravne pomoći.
- Surađujte sa BiH vlastima da bi osigurali puno finansiranje odjeljenja za podršku svjedocima i pri tužilaštвима i pri suđovima.

PREDGOVORI

Sa međunarodne tačke gledišta

Ovaj važni izvještaj naglašava značaj srama i krivnje, tj. stigme koju žrtve seksualnog nasilja u ratu isuviše često doživljavaju u postkonfliktim sredinama i taj trend se može nastaviti godinama, čak i generacijama. U njemu su ponuđene smjernice za ublažavanje te stigme u kontekstu krivičnih postupaka, dajući tako značajan doprinos praktičnoj primjeni *Principa za globalno djelovanje protiv stigmatizacije seksualnog nasilja u konfliktu*, koje je u septembru 2017. godine donijelo Ministarstvo vanjskih poslova i Commonwealtha Ujedinjenog Kraljevstva.

Važno je istaknuti da su u njemu date preporuke za eliminiranje diskriminacije na institucionalnom nivou i stigmatizacije koju proživljavaju preživjele žrtve u toku samih procesa koji bi im trebali obezbijediti pravdu za zločine koji su prema njima počinjeni.

Ovaj izvještaj pomno analizira sudske prakse sa suđenja za seksualno nasilje u ratu širom Bosne i Hercegovine. U njemu je prikazano kako tokom krivičnog postupka advokati, sudije i ostali službenici produbljuju rodno zasnovane i diskriminatorene stereotipe i mitove o žrtvama silovanja, što je protivno međunarodno zagarantiranim ljudskim pravima, a što podrazumijeva i pravo na pravično suđenje.

Ovakvo nezakonito ponašanje ne samo da žrtvama narušava pristup pravdi, već takvom sekundarnom viktimizacijom kod žrtava može izazvati dalje traume i imati negativne posljedice na njihov emocionalni i fizički oporavak.

Ključnim stereotipima navedenim u ovom izvještaju služe se - što svjesno, što nesvjesno - pravni stručnjaci, čime krše međunarodne i državne krivične propise i svoje profesionalne obaveze. Mitovi su utemeljeni na podmuklim, unaprijed stvorenim predstavama o tome ko je "prava" žrtva silovanja, a ukorijenjeni su i u diskriminatorene, rodno određene, religijske i kulturno-ručne norme. Oni podrazumijevaju i stanovište da žrtve (naročito žene) lažu o seksu, da njih treba okriviti za silovanje zbog "promiskuitetnog" ponašanja i provokativne odjeće te da su se trebale fizički oduprijeti nasilniku.

I muškarci mogu biti žrtve silovanja kao i žene, a izrazito opasno uvjerenje da muškarci to ne mogu biti doprinijelo je činjenici da veliki broj preživjelih žrtava ovog zločina u Bosni i Hercegovini i drugdje, pati u tišini i nema

pristup medicinskoj i svakoj drugoj pomoći.

Takva instrumentalizacija diskriminatornih stereotipa koju vrše pravni službenici narušava dostojanstvo i kredibilitet žrtava i predstavlja strahovitu prepreku njihovoj hrabroj odluci da prijave zločin u nadi da će pravda biti zadovoljena.

Izvještaj se osobito poziva na suđenja za ratne zločine u Bosni i Hercegovini, ali pitanja kojih se dotiče nisu vremenski ni geografski ograničena. U prilog ovome ide član 5 Konvencije o eliminaciji diskriminacije nad ženama koja države obavezuje da preduzmu odgovarajuće mjere kako bi se izmijenili društveni i kulturni obrasci ponašanja muškaraca i žena, a u cilju eliminacije predsuda zasnovanim na njihovim stereotipnim ulogama.

Komitet koji prati primjenu Konvencije je naročito potcrtao primjenu člana 5 u kontekstu pristupa pravdi, a u Generalnoj preporuci 33 Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena o pristupu pravdi iz 2015. godine, navodi se kako "Stvaranje stereotipa i rodne pristrasnosti u pravosuđu... ženama otežava pristup pravdi u svim oblastima prava i može imati izrazito negativnog utjecaj na žene žrtve nasilja".

Ovom Generalnom preporukom i svojim odgovorom na žalbe pojedinih osoba, Komitet je državama potpisnicama dao upute za ispunjenje njihove obaveze da okončaju diskriminaciju u sudske procese i omoguće ravнопravan pristup pravdi.

Iako je korisno povlačiti paralele između rodno zasnovanog nasilja i štetnih stereotipa koji prožimaju svakodnevni društveni diskurs i ponašanje, jako je važno i da razumijemo da su osobe iz pravne i pravosudne struke dužne poštivati profesionalne kodekse ponašanja i da se u svakom trenutku moraju pridržavati zakona. I zato kada zanemare zakon i donose zaključke na temelju mitova i stereotipa koji dodatno stigmatiziraju žrtve, uništavaju povjerenje u zakon i izdaju svoju profesiju. Upravo oni koji bi trebali odbaciti društveni konstrukt stigme ga zapravo podgrijavaju.

Naravno, rodno zasnovana diskriminacija u krivičnim postupcima nije jedina prepreka ostvarivanju pravde, okončanju nekažnjivosti i utvrđivanju odgovornosti. S ciljem da se olakša pristup pravdi i pozabavi sveukupnim potrebama preživjelih žrtava potrebno je da se pozabavimo i drugim preprekama, uključujući one koje se odnose na sigurnost i bezbjednost žrtava i svjedoka i poduzmemo sve moguće mjere za njihovu dobrobit.

U ovom izještaju se naglašava kako je nezakonito, stigmatizirajuće ponašanje nedopustivo u svim situacijama, a naročito tokom sudskih procesa. Praktične preporuke u ovom izještaju mogu poslužiti kao obrazac za podizanje standarda u krivičnim postupcima protiv navodnih počinilaca rodno zasnovanog i seksualnog nasilja gdje god se oni vodili.

Christine Chinkin
Centre for Women Peace and Security
London School of Economics
Decembar, 2017.

Sa domaće tačke gledišta

Već neko vrijeme se u struci govori o tome kako važeće prakse i zakoni nisu dovoljno osjetljivi na položaj žrtava krivičnih djela. Ovaj problem je naročito vidljiv u predmetima seksualnog nasilja u ratu, s obzirom da su oštećene strane u takvim procesima najranjivija potkategorija žrtava kaznenih djela.

Važno je istaknuti da je seksualno nasilje krivično djelo koji se najrjeđe prijavljuje. Prema istraživanjima, na svakih 15 do 20 neprijavljenih slučajeva dogodi se da samo jedan slučaj bude prijavljen. Razlog za ovaku statistiku je uglavnom dužina trajanja sudskog postupka i kratke zatvorske kazne za počinioce, što svakako budi nepovjerenje žrtava u rad pravosuđa.

Međutim, i pored toga, žrtve seksualnog nasilja suočene su sa nekoliko posebnih izazova kada se odvaže da progovore o tom djelu; osjećaj stida i krivice koje im usađuje i nameće društvo, bojazan da će ih javnost osuđivati, a što je još i najbolnije, tu je i strah od reakcija njihovih porodica i voljenih koje se ispoljavaju u rasponu od okrivljavanja do potpunog odbacivanja.

Ovi problemi mogu dovesti do toga da žrtve seksualnog nasilja ne budu voljne svjedočiti o svojim traumatičnim iskustvima, što samo dodatno pogoršava već postojeće poteškoće u osuđivanju počinilaca s obzirom da najčešće nema drugih očevidaca.

Zbog prevladavajućeg mentaliteta društva u kojem živimo, žrtve seksualnog nasilja u ratu su stigmatizirane od trenutka u kojem se taj čin i dogodio. Smatra se, međutim, da se taj obrazac ponavlja i u sudnici, da se učešćem u krivičnom postupku žrtve iznova traumatiziraju i dodatno stigmatiziraju stalnom perpetuacijom određenih mitova o silovanju u sudskim postupcima.

Ova publikacija bavi se ovim potonjim pitanjem i nastoji uvesti određene promjene u načinu postupanja prema žrtvama seksualnog nasilja tokom suđenja, stavljajući fokus na glasove i mišljenja onih koji su ovo nasilje prezivjeli.

Četiri mita o silovanju koji su predstavljeni u ovoj publikaciji doprinose sveprisutnoj stigmatizaciji žrtava i produbljuju njihovo oklijevanje da sarađuju u sudskim postupcima. Tužilaštva i sudovi u Bosni i Hercegovini treba da usvoje sve potrebne mjere za suzbijanje ovih mitova kako bi pospješili učinkovitost pravosudnog sistema u pokretanju postupaka o seksualnom nasilju.

S obzirom na sve što smo prethodno rekli, ovaj izvještaj je izuzetno važan. On postavlja dva osnovna cilja. Prvi cilj je ponuditi sudovima i svim sudionicicima u pravnom postupku

određene preporuke o najboljim praksama kada je stigmatizacija u pitanju. Kao drugo, davanjem konkretnih, praktičnih primjera kako mitovi o silovanju djeluju u sudnici, ovaj izvještaj ima za cilj podizanje javne svijesti i senzibiliziranje svih zainteresiranih aktera o ovim pitanjima.

Problem stigmatizacije ne završava sa konačnom presudom. Čak i kada žrtve dožive da počinioци budu osuđeni, one i dalje moraju živjeti i nositi se sa stigmom koja ih prati. Stoga je presudno da svi sektori društva rade na poboljšanju položaja žrtava seksualnog nasilja. Kako je u ovoj publikaciji i navedeno, mi sudionici u pravosudu ćemo nastojati uraditi svoj dio posla. Međutim, ono što je ovdje evidentno je da se svi pojedinci i institucije trebaju uključiti u borbu protiv stigmatizacije.

Milanko Kajganić
Tužitelj u Tužilaštvu
Bosne i Hercegovine

Koristeći ove “mitove o silovanju” pojedinci i institucije prebacuju krivnju i sramotu sa počinitelja na žrtvu.

I. UVOD

Cilj ovog izvještaja je umanjiti sram i osjećaj krivnje među preživjelima ratnog seksualnog nasilja¹ tokom krivičnih suđenja i omogućiti žrtvama da prekinu šutnju i učestvuju u sudskim procesima.

Preko 20.000 žena je silovano tokom rata u Bosni i Hercegovini. Ne zna se tačan broj silovanih muškaraca, iako se procjenjuje da ih je bilo na hiljade.²

Nakon završetka rata, osobe koje su preživjele seksualno nasilje počele su se suočavati sa nizom fizičkih, društvenih, ekonomskih, političkih i psihičkih problema.

Većina žrtava još uvijek nije primila nikakvo obeštećenje za pretrpljenu štetu tokom rata, bilo kroz novčane naknade ili socijalne usluge, jer ne postoji jedinstven sistem reparacija na državnoj razini.

S druge strane, procesuiranje ratnih zločina je otežano, ili čak u potpunosti onemogućeno zbog preopterećenosti sudova, neujednačenog zakonodavstva, problema sa dokazivanjem i nedostatka volje unutar pravosudnog sistema. Situaciju dodatno otežava "stigmatizacija" osoba koje su preživjele seksualno nasilje.

1 U ovom dokumentu se naizmjenično koriste pojmovi "žrtva" i "preživjela" za osobe koje su bile izložene seksualnom nasilju, uzimajući u obzir činjenicu da su intervjuirane osobe koristile oba pojma.

2 Kako se u ogromnoj većini slučajeva seksualnog nasilja koji se spominju u dokumentu radi o ženskim žrtvama, u izvještaju se najčešće koristi ženska zamjenica "ona" kad se govori o žrtvama.

Šta je stigmatizacija?

“Stigmatizaciju” je teško precizno odrediti, ali možemo reći da ona podrazumijeva negativne, rodno motivirane stereotipe koji dovode do marginalizacije preživjelih: stav da su žene “to tražile”, da žrtve seksualnog nasilja lažu, da je silovanje sramota za preživjelu ili preživjelog, te da muške žrtve seksualnog nasilja nakon homoseksualnog čina zauvijek gube svoju muškost.

**„Pažnja se prebacuje na
ponašanje žrtve te na ono što
je ona mogla ili trebala uraditi,
što tjera žrtvu da se osjeća
krivom.“**

-L, službenica za podršku žrtvama na entitetskom sudu u FBiH

Koristeći ove “mitove o silovanju” pojedinci i institucije prebacuju krivnju i sramotu sa počinitelja na žrtvu.³

Stigmatizacija se odvija na nekoliko razina: ličnoj, međuljudskoj, društvenoj i strukturnoj. Osobe koje su preživjele seksualno nasilje često internaliziraju mitove o silovanju i počnu se pitati da li su mogle izbjegći to što im se desilo, ne govore o zločinu i udaljavaju se od bliskih osoba. Na razini međuljudskih odnosa preživjele osobe nekada se suočavaju sa negativnim reakcijama članova porodice i prijatelja, što u nekim slučajevima dovodi i do prekida ovih odnosa.

Kada je riječ o široj društvenoj zajednici, preživjele osobe postaju isključene iz života zajednice zbog predrasuda o seksualnom nasilju, što je posebno čest slučaj u ruralnim područjima. Konačno, predrasude o preživjelima seksualnog nasilja na strukturnoj razini rezultiraju diskriminatornim zakonodavnim rješenjima i praksama, što onemogućava pripadnicama i pripadnicima ove populacije da ostvare pravo na socijalnu i zdravstvenu zaštitu i otežava im pristup pravosudnom sistemu.

Stigmatizacija je neprestani, začarani krug. Neki počinitelji upuštaju se u seksualno nasilje jer ono ima moć da “obilježi” pojedince, da “naglasi i utisne društvenu ‘različitost’ i potčinjenost.”⁴ Zato je neophodno boriti se protiv stigmatizacije i mizoginih mitova, kako se seksualno nasilje ne bi ponovilo u budućnosti.

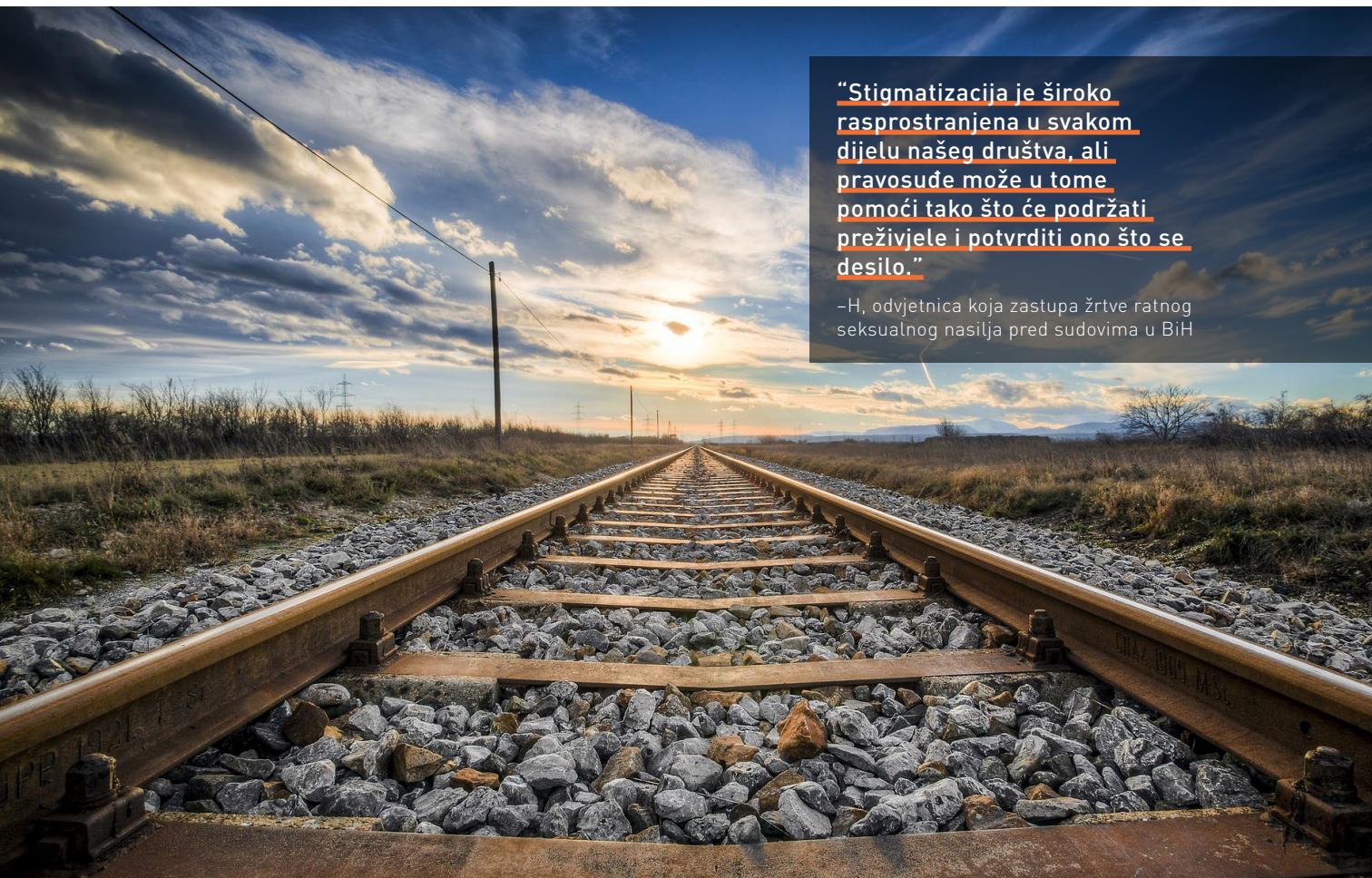
3 Vidi Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE), Wartime Sexual Violence: A training module for judges, prosecutors and witness support officers, (2014), str. 129-131.

4 Preventing Sexual Violence Initiative (PSVI), Principles for Global Action: Preventing and Addressing Stigma Associated with Conflict-Related Sexual Violence, (septembar 2017), str. 7. Dostupno na: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/645636/PSVI_Principles_for_Global_Action.pdf

Borba protiv stigmatizacije u sudnici

Nekoliko organizacija u BiH, poput Amnesty International i United Nations Population Fund (UNFPA), radilo je istraživanja o stigmatizaciji, ali još uvijek ne postoji dovoljan broj analiza o utjecaju ovog fenomena na procesuiranje ratnog seksualnog nasilja, a upravo to je predmet ovog izvještaja.

U proteklih nekoliko godina došlo je do porasta broja procesuiranih slučajeva ratnog seksualnog nasilja, unaprijeden je sistem podrške i zaštite svjedoka, a usvojene su i izmjene

“Stigmatizacija je široko rasprostranjena u svakom dijelu našeg društva, ali pravosuđe može u tome pomoći tako što će podržati preživjele i potvrditi ono što se desilo.”

–H, odvjetnica koja zastupa žrtve ratnog seksualnog nasilja pred sudovima u BiH

zastarjelih zakona. Međutim, pravosudni sistem nije uspio u potpunosti uništiti patrijarhalne norme na kojima stigmatizacija počiva.

Mitovi o silovanju pokazali su se izuzetno podmuklim i postojanim: prisutni su u jeziku presuda, pitanjima postavljenim u sudnici, kao i izricanju nekih zaštitnih mjera. U takvim slučajevima, kao i u drugim sferama, pravosudni akteri prebacuju svu krivnju i sramotu koju proizvodi seksualno nasilje sa počinitelja na žrtvu.

U cilju borbe protiv stigmatizacije prilikom procesuiranja slučajeva ratnog seksualnog nasilja, u ovom izvještaju obrađena su četiri najčešća mita koja su primijećena u dosadašnjim sudskim predmetima, a opisano je i kako pretpostavke i predrasude prodiru u sudnicu na očigledne ili manje očigledne načine, te su date konkretnе preporuke za budući rad sudija/sutkinja, tužilaca/tužiteljica, službenika/službenica za podršku svjedocima, bh. vlasti i međunarodne zajednice.

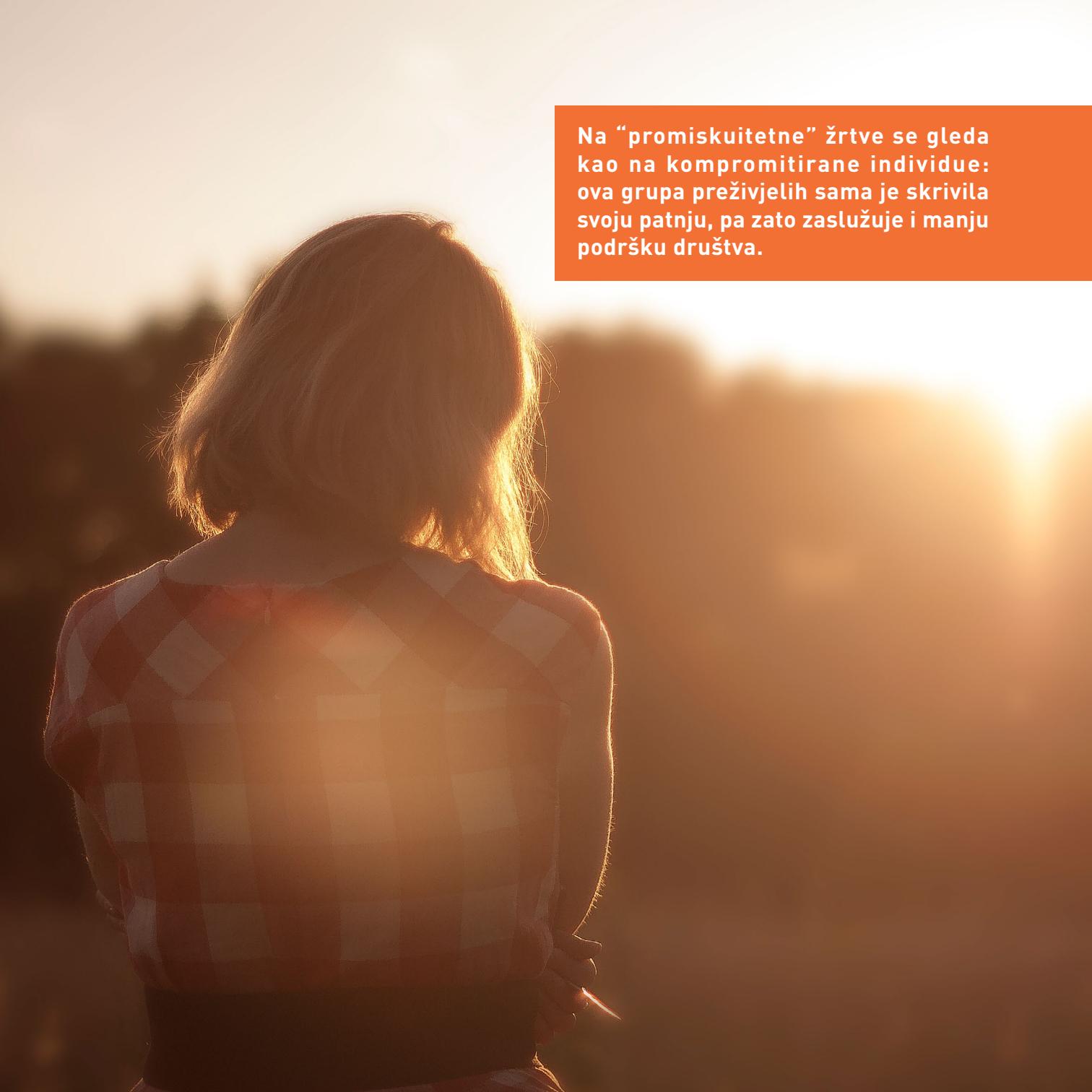
II. METODOLOGIJA

Ovaj dokument pripremljen je na osnovu razgovora sa 31 osobom koja je učestvovala u procesuiranju zločina ratnog silovanja. Među njima su osobe koje su preživjele ratno seksualno nasilje, sudije, tužioci, branioci, službenici iz odjela za podršku svjedocima, psiholozi/psihijatri i odvjetnici preživjelih. Dolaze iz Republike Srpke (RS) i Federacije BiH (FBiH), i pripadaju različitim etničkim grupama.

Iskustva i mišljenja preživjelih bila su nam od velike pomoći prilikom prepoznavanja problema i izrade preporuka. U svrhu dobijanja što iskrenijih odgovora, svim intervjuiranim osobama dodijeljen je pseudonim kako bi njihov pravi identitet ostao anoniman: žrtvama su dodijeljena puna imena, dok su akteri iz pravosudnog sistema označeni inicijalima.

Pored intervjuja korištene su i presude izrečene na državnoj i entitetskoj razini u slučajevima ratnog seksualnog nasilja. Sve presude izrečene su u periodu od 2008. do 2017. godine.

U izvještaju su korišteni i rezultati istraživanja domaćih i međunarodnih aktera. Već je spomenuto da ne postoji dokument u kojem je glavna tema stigmatizacija tokom sudskih postupaka. O stigmatizaciji se u dosadašnjim analizama govorilo općenito, ili su se objašnjavali brojni problemi sa procesuiranjem ratnog seksualnog nasilja. Ovim izvještajem objedinjene su dragocjene informacije iz spomenutih sekundarnih izvora.

A photograph showing the back and shoulder of a person with long hair, wearing a plaid shirt. The person is facing away from the camera, looking towards a bright, golden sunset or sunrise. The light creates a strong silhouette and highlights the texture of the plaid. The background is blurred, showing warm orange and yellow tones.

Na “promiskuitetne” žrtve se gleda kao na kompromitirane individue: ova grupa preživjelih sama je skrivila svoju patnju, pa zato zaslužuje i manju podršku društva.

III. “SAMA JE KRIVA, DRUŠTVO KAŽE”:⁵ MIT O PROMISKUITETU

Jedan od najčešćih mitova o silovanju je taj da žrtve same izazivaju seksualno nasilje svojim promiskuitetnim ponašanjem: odjećom, riječima, seksualnim odnosima sa drugim partnerima, itd.⁶

“Ženske žrtve ratnog silovanja mi govore da ih njihovi partneri najčešće pitaju, ‘zašto su tebe silovali a ne neku drugu? Sigurno si ga nekako isprovocirala.”

-D, neuropsihijatar koji radi sa žrtvama ratnog silovanja

Mit o promiskuitetu se koristi kako bi se silovanje prikazalo kao posljedica navodno nemoralnog načina života žrtve, a ne izopačenosti počinitelja. Da žrtva nije tako otvoreno ispoljavala svoju seksualnost, počinitelj ne bi bio primoran da uradi to što je uradio.

Na “promiskuitetne” žrtve se gleda kao na kompromitirane individue: ova grupa preživjelih sama je skrivila svoju patnju, pa zato zaslužuje i manju podršku društva.

Iako su pravosudne prakse u BiH znatno unaprijeđene u posljednjih nekoliko godina, predrasude su još uvijek prisutne prilikom procesuiranja ratnog seksualnog nasilja.

A. Pitanja o seksualnom životu prije počinjenog krivičnog djela: “mora da ste ga nečim izazvali”⁷

Mit o promiskuitetu najčešće se pojavljuje u pitanjima odbrane o seksualnim iskustvima preživjele osobe prije počinjenog krivičnog djela.

5 Dio intervjua sa B, sudskom vještakinjom i neuropsihijatricom koja radi sa žrtvama seksualnog nasilja počinjenog u ratnom periodu. B. opisuje uobičajene reakcije na ratno silovanje.

6 Gillian Greensite, *Rape Myths*, California Coalition Against Sexual Assault, (1999), str. 3-4, 7. Dostupno na https://www.nvcc.edu/support/_files/Rape-Myths.pdf

7 Dio intervjua sa D, neuropsihijatrom koji radi sa žrtvama seksualnog nasilja počinjenog u ratnom periodu

U skladu sa međunarodnim standardima,⁸ članom 264(1) Zakona o krivičnom postupku BiH izričito se zabranjuje ispitivanje žrtve o njenom seksualnom životu prije počinjenog krivičnog djela ili iznošenje dokaza na ovu temu. Član 279(1) Zakona o krivičnom postupku FBiH i Zakona o krivičnom postupku RS-a sadrži istu odredbu.

“Odbrana iznosi dokaze da je žrtva, na primjer, radila kao konobarica prije tog čina, da je takva sa svima, da ona i nije mogla osjetiti nasilje silovanja.”

-H, odvjetnica koja zastupa žrtve ratnog seksualnog nasilja

Ipak, branioci još uvijek pominju odnose i/ili seksualna iskustva prije počinjenog krivičnog djela, računajući na to da sudije vjeruju u mit o “promiskuitetnim” preživjelim osobama koje su same izazvale krivično djelo.

Kako kaže H, odvjetnica koja zastupa žrtve ratnog seksualnog nasilja: “Vodila sam nekoliko slučajeva gdje su postavljana pitanja i gdje se raspravljalo tokom svjedočenja žrtve o njenom promiskuitetnom ponašanju, mijenjanju partnera i trenutnom načinu života.”

Primjeri iz sudnice: “svakakve aktivnosti”

U predmetu *Slavko Savić*, odbrana je pozvala svjedoka koji je tvrdio da je žrtva imala intimne odnose sa nekoliko muškaraca tokom rata i da je radila u ugostiteljskom objektu gdje su se dešavale “razne stvari”.⁹

Ovakve taktike koriste se čak i prilikom procesuiranja zločina nad maloljetnim žrtvama. U predmetu *Duško Soleša*, odbrana je pokušala dokazati da je preživjela bila “spolno sazrela djevojka sa iskustvom da se zaštiti od neželjenih postupaka osoba suprotnog spola”¹⁰, da se radi o rano spolno sazreloj djevojci sa iskustvom da se zaštiti od neželjenih postupaka osoba suprotnog spola iako je u vrijeme zločina bila maloljetna. Tokom unakrsnog ispitivanja, odbrana je žrtvi pokazala slike jednog muškarca

8 Vidi Međunarodni krivični sud (ICC) Pravilnik o postupku i dokazima, (2000), pravilo 71; Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (ICTY) Pravilnik o postupku i dokazima, (1994), pravilo 96(iv).

9 *Slavko Savić*, Sud BiH, prvostepena presuda, 29. juni 2015, stavovi 10, 182, 319. Vidi i *Ćerim Novalić*, Sud BiH, drugostepena presuda, 14. juni 2011, stav 74 – odbrana je ispitivala svjedoke o prethodnoj seksualnoj vezi preživjele sa drugim muškarcem.

10 *Duško Soleša*, Vrhovni sud Federacije BiH, drugostepena presuda, 22. maj 2015, str. 10.

i pitala da li je to njen bivši momak.¹¹

Još jedan primjer je trenutno suđenje za zločin nad žrtvom koja je u vrijeme silovanja imala 16 godina. Branilac je u jednom trenutku rekao: "Vi (žrtva) ste u to vrijeme bili u vezi sa ovim muškarcem, često ste izlazili, posjećivali ta mjesta."¹² Odvjetnica O. koja zastupa preživjelu rekla je:¹³ "Bila sam preneražena ponašanjem odbrane, posebno zato što je žrtva bila tako mlada."

Nedosljedne intervencije

Iako sudije i tužioci stalno prekidaju unakrsna ispitivanja odbrane o seksualnom životu prije počinjenog krivičnog djela, takve intervencije su nedosljedne. Prema riječima

tužioca M. iz FBiH: "Zakonom je jasno zabranjena određena vrsta pitanja, ali sudovi često ne primjenjuju te odredbe." Drugi sagovornici istakli su da sudije i tužioci ne reagiraju dovoljno brzo i puste odbranu da postavi nekoliko pitanja prije nego što prekinu ispitivanje.

"Po mom iskustvu, sudije su previše pasivne."

-M, tužitelj na entitetskoj razini,
FBiH

Sudovi su manje oprezni kada je riječ o zabrani iznošenja "bilo kakvih dokaza" o seksualnom ponašanju prije počinjenog krivičnog djela, što pokazuje presuda u predmetu Savić. Sud je u predmetu Savić dopustio odbrani da pozove svjedoka koji je svjedočio o bivšim partnerima preživjele, te implicitno opravdavao ovu taktiku time što je u presudi uzeo u razmatranje vjerodostojnost tvrdnji svjedoka.

Dokazivanje navodne promiskuitetnosti može imati ozbiljne posljedice po žrtve. Prema riječima Alme¹⁴, preživjele koja je svjedočila pred Sudom BiH, najteže joj je palo kada je odbrana postavljala pitanja o "drugim osobama koje nemaju nikakve veze sa zločinom". Čak

11 OSCE, *Postizanje pravde za žrtve seksualnog nasilja u oružanom sukobu u Bosni i Hercegovini: Napredak ostvaren pred sudovima u BiH od 2014. do 2016. godine* (u daljem tekstu: *Postizanje pravde*), (juni 2017.), str. 54. Dostupno na: <http://www.osce.org/mission-to-bosnia-and-herzegovina/324131?download=true>

12 Intervju sa O, odvjetnicom koja zastupa žrtve seksualnog nasilja.

13 Žrtvama je dozvoljeno pravno zastupanje samo za potrebe podnošenja odštetnog zahtjeva.

14 U dijelu o metodologiji već smo spomenuli da je svim žrtvama sa kojima smo razgovarali dodijeljen pseudonim.

i kada sudsko vijeće reagira i prekine ispitivanje, preživjele osobe čuju pitanje ili raspravu, što samo po sebi može izazvati stigmatizaciju.

B. Pitanja o seksualnom ponašanju nakon izvršenog krivičnog djela: "rupa u zakonu"¹⁵

Suprotno međunarodnim standardima,¹⁶ u relevantnim zakonima o krivičnom postupku ne postoji odredba kojom bi se zabranilo iznošenje dokaza o seksualnom ponašanju nakon počinjenog krivičnog djela. Baš kao i sa dokazima o seksualnom ponašanju prije zločina,

15 Dio intervjua sa V, sutkinjom na entitetskoj razini, FBiH

16 Vidjeti ICC Pravilnik o postupku i dokazima, (2000), pravilo 71.

"Bila je to strašna situacija za žrtvu."

-H, zastupnica žrtava, opisuje predmet ratnog seksualnog nasilja u kojem je odbrana koristila golišave fotografije žrtve kao dokaz

predočavanje ovakvog dokaznog materijala predstavlja pokušaj da se preživjela osoba prikaže kao promiskuitetna i odgovorna za ono što joj se desilo.

H, gore pomenuta odvjetnica koja predstavlja žrtve, prisjetila se slučaja jedne maloljetne žrtve koja se nakon silovanja preselila u Njemačku i postavila svoje golišave slike na mrežu. Odbrana je iskoristile slike kao dokazni materijal kako bi pokazala da je preživjela "izazvala" optuženog. Kako kaže H, "bila je to strašna situacija za žrtvu".

Sutkinja V. koja radi na entitetskoj razini prisjetila se suđenja tokom kojeg je odbrana predočila dokaze o "promiskuitetu preživjele nakon počinjenog krivičnog djela", uključujući polunage fotografije i informacije o ljubavnim vezama žrtve.

Iako se predočavanje dokaza o promiskuitetu nakon počinjenog krivičnog djela dešava rjeđe nego predočavanje dokaza o seksualnom ponašanju prije počinjenog zločina, obje situacije ostavljaju strašne posljedice i počivaju na zastarjelim mitovima o ženskoj seksualnosti i njenom iskazivanju.

C. Nedužne žene naspram promiskuitetnih žena

U nekim slučajevima dešava se da pravosudni akteri prave razliku između silovanja takozvanih "promiskuitetnih" žena i silovanja "nedužnih" osoba.

Prema informacijama Organizacije za evropsku sigurnost i saradnju (OSCE), nedavno su održana dva suđenja tokom kojih su tužiocu preživjelima postavljali pitanja o neiskusnosti u seksualnim odnosima, pokušavajući time da dokažu kakve su ozbiljne posljedice prouzrokovane silovanjem.¹⁷ Koristeći ovu taktiku tužiocu, baš kao i branioci, impliciraju da žene koje nisu stupile u seksualne odnose pate više, pa su samim tim i viša kategorija žrtava.

Iako je na ovom polju došlo do određenog pomaka, te danas imamo sve manje slučajeva gdje se žrtvi postavlja pitanje da li je bila nevina prije zločina,¹⁸ ovakva vrsta ispitivanja ne bi smjela biti dopuštena ni u kakvim okolnostima.

17 OSCE, *Postizanje pravde*, [juni 2017], str. 54.

18 Asocijacija Alumni Centra za interdisciplinarnе postdiplomske studije (ACIPS), *Procesuiranje ratnog seksualiziranog nasilja na Sudu Bosne i Hercegovine: Šta se dogodilo sa interesom pravde?* [u daljem tekstu *Procesuiranje ratnog seksualiziranog nasilja*], (2012), str. 27. Dostupno na <http://www.deso.mk/GetFile.ashx?f=3&pd=529&pdf=3>

IV. PREPORUKE ZA BORBU PROTIV MITA O PROMISKUITETU

A. Intervencija i disciplina

tužioc i sudije

Tužioc i sudije trebaju biti veoma oprezni i intervenirati kad god započne rasprava o seksualnom ponašanju prije počinjenog krivičnog djela, i to ne samo prilikom ispitivanja preživjelih, već i prilikom ispitivanja drugih svjedoka, te uvođenja dokumentarnih dokaza.

"Sudija je glavni u sudnici, i mora se pobrinuti za svjedoke, ne smije dozvoliti pitanja koja su za žrtvu uvredljiva i koja je na neki način podrivaju."

-Z, službenica za podršku svjedocima na Sudu BiH

Važno je "odmah reagirati", kako kaže J, tužilac iz FBiH. U predmetu *Duško Soleša*, na primjer, sudska vijeće odmah je prekinulo pitanja odbrane o seksualnim odnosima preživjele prije počinjenog krivičnog djela.¹⁹ Međutim, sudije bi trebale ići korak dalje, te jasno staviti do znanja da će stranka koja bude postavljala takva pitanja biti kažnjena/izbačena iz sudnice.²⁰

Također, sudije trebaju obratiti pažnju na pitanja tužilaca o seksualnom neiskustvu žrtve. Ova strategija je ekvivalentna strategiji pozivanja na promiskuitet koju koristi odbrana i treba se tretirati na isti način.

B. Ponavljanje zabrane na početku pretresa

sudije

Sudije mogu odrediti tok suđenja tako što će na samom početku podsjetiti obje stranke da je zabranjeno iznositi dokaze o seksualnom ponašanju prije počinjenog krivičnog

19 Misija OSCE-a, *Postizanje pravde*, (juni 2017), str. 54.

20 Vidjeti član 242(3) ZKP BiH.

djela. Ova izjava služi kao upozorenje odbrani, a istodobno preživjelima šalje poruku da će sudsko vijeće djelovati u njihovom najboljem interesu.

C. Transparentno ponašanje prema preživjelima

tužioci i službenici odjela za podršku svjedocima

Osobe koje su preživjele ratno seksualno nasilje i sa kojima smo razgovarali za potrebe izrade ovog izvještaja rekле su da im je pomoglo kada su ih tužioci i/ili službenici odjela za podršku svjedocima upozorili na moguća pitanja odbrane o njihovim seksualnim iskustvima prije počinjenog krivičnog djela.

Druge žrtve su izrazile žaljenje što ih tužioci i/ili službenici odjela za podršku svjedocima nisu upozorili na ovu mogućnost. Alma, preživjela koja je svjedočila pred sudom BiH izjavila je da bi tužioci "trebali bolje pripremiti žrtve prije suđenja, kako bi žrtve znale šta mogu očekivati od koje stranke".

"Kažem im da su pitanja, koja se odnose na prethodni seksualni život zabranjena i da se u svakom trenutku mogu obratiti vijeću i pitati da li je određeno pitanje dozvoljeno ili zabranjeno. Na ovaj način svjedokinje stiču određenu kontrolu nad procesom."

-L, službenica za podršku svjedocima na entitetskoj razini

procesuiran na Sudu BiH: "Puno nam je pomoglo kad su nam rekli da možemo zatražiti pauzu kad god se osjećamo uznenireno tokom suđenja".

Nekoliko tužilaca i službenika odjela za podršku svjedocima spomenulo je da preživjelima uvijek pokušavaju što podrobnije objasniti zakonsku zabranu postavljanja pitanja o seksualnom ponašanju prije počinjenog krivičnog djela. Ako odbrana pokuša postaviti takvo pitanje, žrtva je svjesna da se time krše zakonski propisi — stoga može zanemariti pitanje ili čak pitati sudiji da li je nužno dati odgovor.

Generalno govoreći, tužioci i službenici odjela za podršku svjedocima tvrde da je najbolje svjedocima staviti do znanja da uvijek mogu zatražiti pauzu, čak i kada odbrana prilikom ispitivanja postavlja uznenirujuća pitanja. Kako kaže Azra, preživjela čiji je slučaj

D. Obuka za branioce

VSTV, CEST i relevantne međunarodne organizacije

Čak i kada sudije i tužnici reagiraju i kada se pitanje o ranijem seksualnom ponašanju izbriše iz zapisnika, šteta je već učinjena, kao što je primijetilo nekoliko naših sagovornika: pitanje je postavljeno, preživjela osoba ga je čula i svi prisutni su već razumjeli šta se pitanjem implicira.

“Šteta je učinjena kada odvjetnik odbrane nije senzibiliziran i educiran za posebne načine ispitivanja žrtve. Tada se pojavljuju ta uvredljiva pitanja.”

- V, sutkinja na entitetskom nivou

Da bi se preduprijedilo postavljanje ovakvih pitanja, Visoko sudska i tužilačko vijeće (VSTV), entitetski centri za edukaciju sudija i tužilaca i relevantna međunarodna tijela kao što je OSCE trebaju uvesti obuke za branioce o zabrani iznošenja dokaza o seksualnom ponašanju preživjelih prije počinjenog krivičnog djela, mitovima o silovanju na kojima takvi dokazi počivaju, te njihovom negativnom utjecaju na žrtve.

Ovakve obuke mogu biti katalizatori stvarnih promjena, a dokaz za to su poboljšane prakse u tužilaštvoima i sudstvu. Nema razloga zašto slične radionice ne bi pomogle i braniocima.

E. Izmijeniti i dopuniti zakone o krivičnom postupku

bh. zakonodavstvo

U skladu sa međunarodnim standardima²¹ neophodno je izmijeniti zakone o krivičnom postupku na državnoj i entitetskoj razini, kako bi se zabranilo iznošenje dokaza o seksualnom ponašanju preživjelih nakon krivičnog djela. Kao što je već rečeno, ovakav dokazni materijal ne potvrđuje krivnju optuženog, već počiva na zastarjelim predodžbama o seksualnom ponašanju žena. Podjednako je bespredmetan i štetan kao i dokazni materijal o seksualnom ponašanju preživjelih prije počinjenog krivičnog djela.

Iako odbrana rijetko postavlja pitanja o seksualnom ponašanju žrtava nakon krivičnog djela, važno je izmijeniti zakone o krivičnom postupku i time osigurati da sudska vijeća nikada ne uzmu u razmatranje tako štetan način argumentiranja.

21 Vidjeti fusnotu 16.

A close-up photograph of a woman with long brown hair tied back in a bun. She is wearing a striped sweater with orange, brown, and white horizontal stripes. Her hands are raised to her face; one hand is resting on her forehead, and the other is partially hidden behind her hair. She is wearing a gold ring on her left ring finger. She is wearing a white collared shirt underneath the sweater. The background is blurred, showing other people in what appears to be a public space.

**Na ratno silovanje moramo gledati
kao na "nasilni zločin, a ne nešto što
je rezultat 'prirodnih' ili 'neizbjegljivih'
'seksualnih poriva'."**

V. “ONA JE TO ŽELJELA”:²² MIT O PRISTANKU

Drugi mit koji se javlja tokom procesuiranja ratnog seksualnog nasilja je mit o tome da su osobe koje su preživjele ratno seksualno nasilje zapravo na njega pristale zato što se nisu dovoljno opirale, ili su se upustile u “dobrovoljne” odnose sa počiniteljima.²³

Unutar ovog mita zanemaruje se prisilna priroda samog rata, a od žrtve se očekuje da odbijanje čina iskaže nasilnim opiranjem: ako se žrtva ne opire, onda seksualni čin nije silovanje, već nešto što su obje strane željele. Pravosudni akteri i sami upadaju u zamku ovog mita na više ili manje očigledne načine.

A. Otpor naspram stvarnog pristanka

Tužoci i sudije ponekad procjenjuju da li su se osobe koje su preživjele ratno seksualno nasilje mogle oduprijeti nasilnom činu i time potvrđuju stav da se žrtve trebaju pokušati oduprijeti.

Međunarodni standardi: prisilne okolnosti

Sve do 2015. godine silovanje je u Krivičnom zakonu BiH bilo definirano kao “prisiljavanje druge osobe upotrebom sile ili prijetnje direktnim napadom na njezin život ili tijelo, ili na život ili tijelo njoj bliske osobe, na seksualni odnos ili s njim izjednačenu seksualnu radnju (silovanje)”.

Međutim, Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), kao i Međunarodni krivični sud za Ruandu (MKSR) svojim su presudama potvrdili da silovanje pokriva i situacije kada nije upotrjebljena sila ili prijetnja silom.

22 Dio intervjua sa D, neuropsihijatrom koji radi sa žrtvama seksualnog nasilja počinjenog u ratnom periodu. D. opisuje uobičajene reakcije na ratno silovanje.

23 Vidjeti Rape Victims Advocates, *Sexual Violence Myths and Facts*. Dostupno na: <https://www.rapevictimadvocates.org/what-you-need-to-know/myths-and-facts/>; OSCE, *Wartime Sexual Violence: A training module for judges, prosecutors and witness support officers*, (2014), str. 129-131.

Na primjer, u presudi Pretresnog vijeća MKSR-a u predmetu *Akayesu* sud je naglasio ulogu prisilnih okolnosti "gdje ne mora postojati fizička sila. Prijetnje, zastrašivanja, iznude i drugi oblici prinude prilikom kojih se iskorištava strah ili očaj također mogu predstavljati prisilu, a prisila može biti svojstvena nekim okolnostima, kao što je oružani sukob".²⁴

Dakle, nasilje i odupiranje mogu služiti kao dokaz nepristanka, ali je i samo postojanje prisilnih okolnosti dovoljno za to: prinuda je "prirodno" svojstvo većine ratnih situacija, stoga tužilac ne mora dokazati da je počinitelj koristio silu/prijetnu sile, ili da se žrtva pokušala oduprijeti.²⁵ Umjesto toga, pravosudni akteri trebaju pokušati odgonetnuti da li je žrtva uopće imala mogućnost stvarnog pristanka na čin.

Prateći međunarodnu sudsku praksu, bh. vlasti su izmijenile odredbe o silovanju u Krivičnom zakonu 2015. godine i u potpunosti uklonile preduvjet sile.²⁶

Primjeri iz sudnice: "nedostatak stvarne mogućnosti izbora"²⁷

U predmetu *Saša Baričanin*, Žalbeno vijeće Suda BiH odbacilo je argument odbrane da izostanak sile nužno znači pristanak.²⁸ Opisujući prisilne okolnosti u kojima se našla žrtva, Vijeće je našlo u cijelosti neprihvatljivim "izneseni stav odbrane, prema kojem bi u svakoj situaciji kada žrtva silovanja ne pruža fizički otpor samom seksualnom činu, isto bilo kvalifikovano kao dobrovoljan seksualni odnos".²⁹

Također, u predmetu *Zaim Laličić*, Sud BiH ocijenio je da u kontekstu "ratnih okolnosti" i činjenice da je žrtva bila zatvorena u zatočeničkom objektu, mogućnost stvarnog pristanka ne postoji, te da izostanak opiranja

24 *Tužilac v. Jean Paul Akayesu*, predmet br. ICTR-96-4, prvostepena presuda, (2. septembar 1998), stav 688.

25 *Tužilac v. Dragoljub Kunarac*, predmet br. IT-96-23 & IT-96-23/1A, drugostepena presuda, (12. juni 2002), stav 128-130. *Vidjeti i ICC Pravilnik o postupku i dokazima*, (2000), pravilo 70- "Pristanak se ne može izvoditi iz šutnje ili nepružanja otpora žrtve navodnom seksualnom nasilju." Vrijedi napomenuti i da, u mnogim slučajevima seksualnog nasilja, bilo da je ono počinjeno u ratnom ili mirovnom periodu, preživjele upadaju u toničko stanje, odnosno katatonično stanje slično paralizi. Ova pojava je još jedan razlog zbog kojeg se tradicionalne ideje o otporu ne bi trebale primjenjivati na žrtve seksualnog nasilja.

26 Članovi 172(1)(g) i 173(1)(e) KZ BiH.

27 *Saša Baričanin*, Sud BiH, drugostepena presuda, 28. mart 2012, stav. 43.

28 Čak i prije izmjena i dopuna iz 2015. godine, Državni sud je uglavnom poštovao međunarodne standarde.

29 *Saša Baričanin*, drugostepena presuda, stavovi 43-49.

žrtve nije uvjet koji isključuje postajanje silovanja.³⁰ Iako silovanje nije definirano Krivičnim zakonom SFRJ-a, entitetski sudovi usvojili su sličan pristup, te su izricali osuđujuće presude za ratno seksualno nasilje na osnovu prisilnih okolnosti.

Još uvijek ima mjesta za napredak

Uprkos pozitivnim pomacima u sudskej praksi, neki sudovi i tužiocu još uvijek pridaju veliku važnost pitanju da li se žrtva *mogla* oduprijeti.

“Oštećena prilikom izvršenja silovanja nije bila u mogućnosti pružiti bilo kakav oblik otpora kako bi uspješno osujetila optuženog u njegovoj namjeri.”

- *Predrag Đurović*, Kantonalni sud u Sarajevu, prvostepena presuda, 30. oktobar 2015, str. 22

Na primjer, u predmetu *Dragoljub Kojić*, Okružni sud u Doboju napravio je veliki korak naprijed ocijenivši da “postojanje otpora nije uvjet za ovu optužbu, imajući u vidu prisilni karakter čina”.³¹ Međutim, sud je također utvrdio da su postojanje oružanog sukoba, ograničenja nametnuta nesrpskom stanovništvu, kao i prijetnje optuženog stvorili okolnosti da se “slomi otpor oštećene” i da se izvrši čin silovanja.³²

S druge strane, u izuzetno problematičnom predmetu *Radosav Milovanović*, Okružni sud u Bijeljini donio je oslobođajuću presudu zato što je, između ostalog, žrtva dobrovoljno otišla u kuću optuženog i “u takvim uslovima mogla da pruži otpor”.³³

30 *Zaim Laličić*, Sud BiH, prvostepena presuda, 25. maj 2015, stav 145.

31 *Dragoljub Kojić*, Okružni sud u Doboju, prvostepena presuda, 30. april 2013, str. 7.

32 *Dragoljub Kojić*, prvostepena presuda, str. 3. *Vidjeti i Duško Soleša*, prvostepena presuda, str. 13, u kojoj je Kantonalni sud u Bihaću naveo da obzirom na činjenicu da je oštećena bila “maloljetna, da je bila sama, bez roditelja,” suočena sa optuženim koji je bio “vojnik, (koji je bio) naoružan ... i daleko fizički snažniji,” ona mu nije mogla pružiti otpor.

33 *Radosav Milovanović*, Okružni sud u Bijeljini, prvostepena presuda, 22. januar 2016, str. 4. Kad je žrtva došla u kuću optuženog, on je upotrijebio nož da bi je prisilio na spolni odnos. Međutim, činilo se da sud tumači žrtvinu tzv. dobrovoljnu odluku da dode u stan optuženog kao odlučujuće pitanje u odnosu na njen pristanak

"Iz zapisnika se vidi da je nad žrtvom izvršeno silovanje, da ista nije pružala nikakav otpor, jer joj je prijećeno."

-Asim Kadić, Kantonalni sud u Zenici, prvostepena presuda, 6. februar 2014, str. 9

Ti "uslovi" uklapaju se u definiciju prisile iz predmeta Akayesu; nesrpsko stanovništvo na tom području bilo je pod pritiskom; počinitelj, pripadnik neprijateljskih snaga, rekao je žrtvi da napusti porodicu i dođe u njegov stan; muž žrtve nestao je tri dana prije, što je samo pojačalo osjećaj straha.³⁴ Očekivati od žrtve u predmetu Milovanović da se odupre počinitelju znači u potpunosti zanemariti prinudne okolnosti u kojima se nalazila.

34 Vidjeti Radosav Milovanović, prvostepena presuda, str. 4.

"Imali smo jedan slučaj da je sudija pitao žrtvu da li je pokušala pružiti otpor. Žrtva je već bila uvrijeđena i onda je predsjednik vijeća pitao žrtvu, jer je znao da je išla doktoru dan nakon toga, da li je otišla ginekologu, na šta je žrtva odgovorila, 'pa sigurno nisam veterinaru.' To je bilo naročito strašno suđenje."

-M, tužitelj na entitetskoj razini, FBiH

Isti stav su iznosili i neki tužioци i drugi pravosudni akteri sa kojima smo razgovarali. Oni smatraju da je prihvatljivo pitati preživjele jesu li se mogle ili mogli oduprijeti.

Objašnjavajući kako dokazuje postojanje prisilnih okolnosti, jedan tužilac iz FBiH pod pseudonimom F. spomenuo je nedavni slučaj kada je u toku suđenja upitao preživjelu zašto se nije mogla oduprijeti: naime, bila je zatočena u logoru, "uplašena" i "paralizirana".³⁵ N, još jedan tužilac iz FBiH, kaže da je "neophodno razmotriti da li je žrtva imala mogućnost otpora", posebno u slučajevima gdje su žrtve naizgled bile "slobodne".

Ovakvi stavovi nam pokazuju da su tradicionalne predodžbe o opiranju još uvijek prisutne, iako su pravosudni akteri generalno usvojili i primjenjuju koncept prisilnih okolnosti.

B. Obostrani pristanak na seksualne odnose u ratnim okolnostima

"Prema onome što mi kažu klijentice, odvjetnici odbrane ih najviše slome. Obično ih isprovociraju pitanjima kao što su: 'da li ste se vas dvoje od ranije poznavali?' i 'kakav je bio vaš odnos sa počiniteljem?'"

-D, neuropsihijatar koji radi sa žrtvama ratnog silovanja

Prema članu 264(3) Zakona o krivičnom postupku BiH, pristanak žrtve se ne može upotrijebiti u prilog odbrani optuženog u slučajevima ratnog seksualnog nasilja.³⁶ Članom 264(4) propisano je da će se prije prihvatanja dokaza o pristanku obaviti saslušanje s koga je isključena javnost.³⁷

Ove odredbe, u skladu sa procedurama međunarodnih tribunala,³⁸ oslanjaju se na gore navedeni koncept da postojanje oružanog sukoba isključuje mogućnost stvarnog pristanka. Na primjer, civilna osoba koja se

35 Na sličan način, na suđenju Zoranu Dragičeviću, tužilaštvo je pitalo žrtvu da li je uopće pružila otpor. *Vidjeti Misija OSCE-a, Postizanje pravde*, [juni 2017.], str. 50.

36 Prema izvještaju OSCE-a, ova potpuna zabrana dokaza o pristanku žrtve vjerovatno krši pravo optuženih na pravično suđenje. Premda, ako su postojale prisilne okolnosti (poput okolnosti u logoru), nije postojala mogućnost da žrtva da stvari pristanak i time je svjedočenje o pristanku nevažno/nedopustivo. *Vidjeti OSCE, Borba protiv nekažnjivosti za seksualno nasilje u oružanom sukobu u Bosni i Hercegovini: postignuti napredak i izazovi*, (2015). str. 20. Dostupno na <http://www.osce.org/bs/bih/171911?download=true>.

37 Član 279(3) i (4) ZKP FBiH i ZKP RS sadrže ista ograničenja vezana za pristanak žrtve.

38 *Vidjeti ICTY Pravilnik o postupku i dokazima*, (1994), pravilo 96(iii) – "prije nego što se prihvate dokazi o pristanku žrtve, optuženi mora uvjeriti pretresno vijeće in camera da su ti dokazi relevantni i vjerodostojni."

upusti u seksualne odnose sa stražarem u logoru ili sa vojnikom koji posjeti njenu kuću, čini to u prisilnim okolnostima i ne uživa punu seksualnu autonomiju koju bi inače uživala u miru.³⁹

Uprkos zabranama propisanim zakonima o krivičnom postupku, sudovi još uvijek dopuštaju odbrani da predloži dokaze o pristanku.⁴⁰

Primjeri iz sudnice: spavali smo zajedno iz ljubavi

U predmetu *Veselin Vlahović*, odbrana je pozvala svjedočke da svjedoče o navodno dobrovoljnem odnosu između počinitelja i žrtve.⁴¹ Također, u predmetu *Jozić i Mahalbašić*, optuženi je tokom svjedočenja izjavio da je sa oštećenom ustvari imao vezu,⁴² dok je u predmetu *Josip Tolić* optuženi tvrdio da planira "zajedničku budućnost" sa žrtvom.⁴³

Sudovi nisu odmah odbacili ovakve dokaze, i time su prekršili član 264(3) kao i premisu da je pristanak nemoguć u prisilnim okolnostima rata. Također, sudovi nisu obavili zatvoreno saslušanje kako bi podrobnije procijenili vjerodostojnost tvrdnji, time kršeći član 264(4).

Da su takva saslušanja održana, sudovi bi mogli utvrditi da je pristanak nemoguć, te da su svjedočenja nedopustiva. U predmetu *Veselin Vlahović* žrtva je bila pod opsadom na Grbavici, a optuženi je bio važan pripadnik neprijateljske vojske; u predmetu *Jozić i Mahalbašić*, žrtva je bila zatočena u zatvoru, dok je optuženi bio zatvorenik koji je uživao povlašten položaj od stražara; a u predmetu *Josip Tolić*, žrtva je bila zatvorenik, a optuženi stražar. Pristanak nije bio moguć.

39 Međunarodni protokol o dokumentovanju i istraživanju seksualnog nasilja u sukobima, (mart 2017.), str. 59. Dostupno na: http://www.president-ksgov.net/repository/docs/PSVI_protocol_web_3_.pdf

40 Vidjeti Misija OSCE-a, *Postizanje pravde*, (juni 2017.), str. 51-52.

41 *Veselin Vlahović*, Sud BiH, prvostepena presuda, 29. mart 2013, stav 885.

42 *Anto Jozić i Đemahudin Mahalbašić*, Kantonalni sud Novi Travnik, prvostepena presuda, 22. maj 2017, str. 22. Vidjeti i *Zrindo Pinčić*, Sud BiH, prvostepena presuda, 28. novembar 2008, str. 41- odbrana je pozvala nekoliko svjedočice da svjedoče kako su optuženi i žrtva bili u vezi, a optuženi je svoj iskaz o tome priložio u dokaze; *Asim Kadić*, Kantonalni sud Zenica, prvostepena presuda, 6. februar 2014, str. 10 – odbrana je tvrdila da su optuženi i žrtva bili u dobrovoljnoj vezi.

43 *Josip Tolić*, Sud BiH, prvostepena presuda, 20. mart 2015, stav 182.

Nedoumice oko zabrane svjedočenja o pristanku

Osobe sa kojima smo razgovarali nisu mogle sa sigurnošću reći da li sudovi mogu zabraniti svjedočenja o pristanku.

Nekoliko tužilaca i sudija smatra ovakva svjedočenja dopustivim, sve dok sama žrtva nije podvrgnuta ispitivanju. Međutim, u zakonima o krivičnom postupku ne pravi se nikakva razlika između ispitivanja žrtve i drugih oblika dokazivanja, kao što je svjedočenje odbrane. Prema članu 264 i sličnim odredbama u zakonima o krivičnom postupku na razini entiteta, dokazi o pristanku ne mogu se koristiti u korist odbrane, i ne bi smjeli biti dopušteni osim tokom *in camera* saslušanja.⁴⁴

Odgovori naših sagovornika i predmeti kao što su *Vlahović* i *Tolić* ukazuju na to da neki pravosudni akteri ne razumiju u potpunosti sadržaj člana 264, niti vezu između pristanka i prisilnih okolnosti.

Dopuštajući iznošenje dokaza o pristanku, uprkos očitoj prisili, sudovi stigmatiziraju/ponovno traumatiziraju žrtve i potvrđuju mit da seksualni odnosi mogu biti dobrovoljni, bez obzira na prinudu uzrokovano ratnim okolnostima.

C. Objašnjavanje veze između prisile i pristanka

Trenutno se u nekim presudama ne govori dovoljno o prisilnim okolnostima i pristanku, već se pažnja usmjerava uglavnom na interakcije počinitelja i žrtve.

Na primjer, u predmetu *Jasko Gazdić* Sud Bosne i Hercegovine analizirao je slučaj prvenstveno na osnovu interakcija između počinitelja i žrtve: žrtva je oteta iz porodične kuće, prijetili su joj pištoljem i bojala se za život svoje maloljetne kćerke koja se nalazila u susjednoj prostoriji.⁴⁵ Usmjerenost suda na dinamiku između žrtve i počinitelja dovila je do procjenjivanja da li se žrtva mogla oduprijeti ili ne.⁴⁶

44 Kao što je već navedeno, potpuna zabrana izvođenja dokaza o navodnom pristanku žrtve je problematična. Ipak, ukoliko su prisilne okolnosti očigledne, smislen pristanak je nemoguć, a svjedočenje o tome je nevažno.

45 *Jasko Gazdić*, Sud BiH, prvostepena presuda, 9. novembar 2012, stavovi 248-250. Sud je samo kratko spomenuo opću situaciju u Foči u to vrijeme.

46 *Jasko Gazdić*, prvostepena presuda, stav 248.

Činjenice o interakciji između Gazdića i žrtve su važne, ali je ratna situacija u Foči trebala biti sasvim dovoljna da se dokaže nedostatak pristanka i da se fokus premjesti sa upotrebe sile/prijetnje silom Gazdića na okolnosti koje sasvim jasno pokazuju da žrtva nije bila u poziciji da pristane na seksualni odnos.

Primjeri iz sudnice: fokusiranje na šire okolnosti

Kada se u prvi plan stave šire okolnosti, sposobnost žrtve da se odupre napadu postaje potpuno nevažna.

Na primjer, u predmetu *Zoran Dragičević* Sud BiH odbio je sve argumente o pristanku, naglašavajući užasnu situaciju u kojoj se našla žrtva: "svakako treba imati u vidu da je u kritičnom periodu Grbavica bila u izolaciji ostatka užeg geografskog konteksta. Naime, s jedne strane, građani, među njima i oštećena, su živjeli zajedno sa neprijateljskom vojskom, odnosno okruženi njom, pri čemu su morali držati otključane stanove i haustore za nenajavljenе i spontane upade i kontrole raznih vojnih formacija... Oštećena je u tim okolnostima bila Bošnjakinja, koju okolnost, u prilog postojanju straha kritične prilike, i sama u svom iskazu potencira, a što je sasvim prirodno, logično i očekivano."⁴⁷

Kada ovu presudu uporedimo sa presudom u predmetu *Gazdić* vidimo da fokus nije na interakciji žrtve i optuženog, čime se onemogućava pozivanje na stereotipe o pristanku i opiranju.

⁴⁷ *Zoran Dragičević*, Sud BiH, prvostepena presuda, 22. novembar 2013, stav 165.

D. Korištenje jezičkih konstrukcija kojima se implicira pristanak: "spolni odnos, tj. silovanje"⁴⁸

Pravosudni akteri stalno koriste jezičke konstrukcije kojima se sugerira da je ratno silovanje bilo dobrovoljno, i/ili se zločin prikazuje kao seksualni, a ne nasilnički čin. U jednom od zaključaka sa Wilton Park konferencije iz 2016. godine koja je okupila brojne stručnjake kako bi razvili "Principe za globalno djelovanje na polju sprječavanja i borbe protiv stigme o seksualnom nasilju tokom oružanog sukoba 2017" stoji da na ratno silovanje moramo gledati kao na "nasilni zločin, a ne nešto što je rezultat 'prirodnih' ili 'neizbjegljivih' 'seksualnih poriva'."⁴⁹

48 Mladen Marković, Okružni sud Istočno Sarajevo, prvostepena presuda, 27. maj 2013, str. 6 - "radnje navedene u optužnom aktu, koje bi se mogle okarakterisati kao obljuba odnosno silovanje."

49 Wilton Park Conference, *Preventing Sexual Violence Initiative: Shaping Principles for Global Action to Prevent and Tackle Stigma*, [novembar 2016.], str. 10. Dostupno na: <https://www.wiltonpark.org.uk/wp-content/uploads/WP1508-Report.pdf>

"Kada govorimo o ratnom
seksualnom nasilju, ne
radi se tu o agresivnom
izražavanju seksualnosti već
o seksualnom izražavanju
agresije. Tek kad prihvativmo
da se radi o agresiji a ne
seksualnosti, možemo
izbjeći stigmatizaciju."

-B, neuropsihijatrica i vještakinja

Određeni opisi ratnog silovanja sugeriraju da su obje strane pristale na čin.

Primjeri iz sudnice: imali su "spolni odnos"

U predmetu *Asim Kadić*, Vrhovni sud FBiH u presudi kaže da je optuženi "oštećenu odveo i sa njom obavio spolni odnos".⁵⁰ Korištenjem izraza "obavio spolni odnos", bez spominjanja prisile, u potpunosti se zanemaruje brutalnost čina prilikom kojeg je Kadić, naoružan puškom, naredio žrtvi da se skine, a onda je silovao više puta.

"Sjećam se da je jedan tužitelj prilikom direktnog ispitivanja pitao žrtvu da li je optuženi vodio ljubav sa njom. To je bilo jako neumjesno i uvredljivo pitanje, jer silovanje nije isto što i vođenje ljubavi."

-V, sutkinja na entitetskoj razini,
FBiH

Također, u predmetu *Zoran Dragičević*, prvostepeno vijeće Suda BiH opisalo je čin silovanja ovako: "Potom je na krevetu imao s njom seksualni odnos, nakon čega joj je rekao da se istušira... Nakon tuširanja, ponovo je imao s njom seksualni odnos".⁵¹ Iz ovakvog opisa čini se da se radilo o sasvim običnom događaju: neko ko nije upoznat sa situacijom mogao bi zaključiti da se radi o dobrovoljnog seksualnom odnosu jednog para.

Članovi Asocijacije Alumni Centra za interdisciplinarne studije pratili su brojna sudenja i objavili izvještaj 2012. godine u kojem primjećuju da se i neki tužiocu koriste izrazima koji ukazuju na dobrovoljan spolni odnos. Na primjer, u predmetu *Veselin Vlahović*, tužilac je pitao preživjelu: "Kako

50 *Asim Kadić*, Vrhovni sud FBiH, drugostepena presuda, 20. novembar 2014, str. 7

51 *Zoran Dragičević*, prvostepena presuda, stav 158. *Vidjeti i Redžep Beganović*, Kantonalni sud u Bihaću, prvostepena presuda, 18. mart 2016, str. 4 – "optuženi Čoralić Amir imao je spolni odnos sa maloljetnom žrtvom"; *Duško Dabetić*, Kantonalni sud Sarajevo, prvostepena presuda, 17. juni 2016, str. 13- "optuženi Dabetić Duško, prilikom izvršenja krivičnog djela, kao i kasnije seksualne odnose koje je vršio u specifično nepovoljnim okolnostima za oštećenu"; *Asim Kadić*, prvostepena presuda, str. 2- "nakon čega je izvršio spolni odnos nad istom... nakon čega je, kada je žrtvahtjela da se obuče, isto naredio: 'Nemoj se oblačiti, još ćemo jednom', te je i drugi put nad istom izvršio spolni odnos"; *Jasko Gazdić*, prvostepena presuda, stav 173 – "ona nije uzvraćala, nakon čega je legao na nju i tada je došlo do potpunog seksualnog odnosa vaginalne prirode između nje i njega."

je izgledao spolni odnos?”⁵² Sama svjedokinja je već opisala čin kao silovanje.

Pored upotrebe izraza kao što je “spolni odnos”, pravosudni akteri često o silovanju govore kao o nečemu što je izazvano prvenstveno seksualnim porivom.

Primjeri iz sudnice: seksualno zadovoljstvo, ne nasilnički čin

U predmetu *Danilo Spasojević*, Okružni sud u Bijeljini izrekao je presudu u kojoj se opisuje otmica i silovanje nekoliko ženskih osoba, gdje između ostalog stoji ovo: “U toku vožnje uz put [optuženi] su se seksualno zadovoljavali stavljajući svoje polne organe u usta navedenim ženskim osobama... [optuženi] su se seksualno zadovoljavali stavljajući im naizmjenično polni organ u usta, a potom u njihov polni organ i analni otvor...”⁵³ Ovakvim navođenjem događaja u prvi plan se stavlja seksualno zadovoljstvo i u potpunosti se zanemaruje činjenica da je silovanje prvenstveno nasilnički čin.

Također, u predmetu *Mladen Marković*, Okružni sud u Istočnom Sarajevu u presudi opisuje silovanje ovako: “[optuženi] je prisilio na oralni seks te je morala i na takav način da ga zadovolji”.⁵⁴

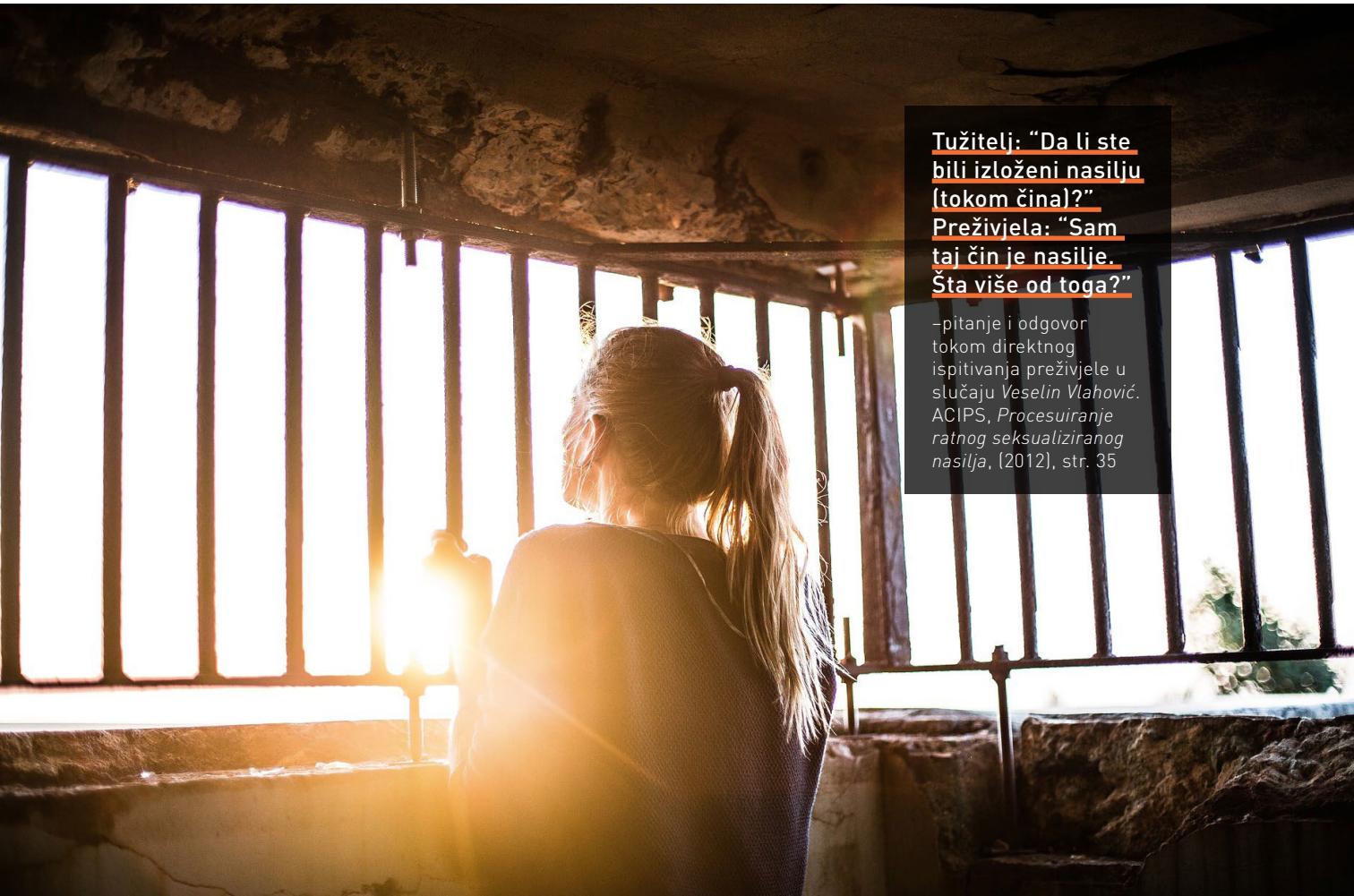
52 ACIPS, *Procesuiranje ratnog seksualiziranog nasilja*, (2012), str. 37.

53 *Danilo Spasojević*, Okružni sud u Bijeljini, prvostepena presuda, 25. januar 2012, str. 2.

54 *Mladen Marković*, prvostepena presuda, str. 7. *Vidjeti i Ibro Macić*, Sud BiH, prvostepena presuda, 17. april 2015, stav 274 – “Natjerani su i da se međusobno oralno zadovoljavaju”; *Veselin Vlahović*, prvostepena presuda, stav 27– “te [je] potom ustao i zahtijevao od oštećene da ga oralno zadovoljava”; *Bosiljko Marković i Ostojā Marković*, Sud BiH, drugostepena presuda, 29. februar 2016, stav 51 – “od strane dvojice muškaraca... bila primorana da ih oralno zadovolji”; *Bosiljko Marković i Ostojā Marković*, Sud BiH, prvostepena presuda, 24. juni 2015, stav 185 – “prisiljavajući je [oštećenu] da ih nakon silovanja i oralno zadovoljava”; *Jasko Gazdić*, prvostepena presuda, stav 4 – “za koje vrijeme je oštećena morala oralno zadovoljavati ovu treću njoj nepoznatu osobu, nakon čega su obojica napustili tu sobu.”

Kada zanemare nasilničku dinamiku silovanja, sudovi upadaju u zamku opisivanja silovateljskog čina kao obične "varijante spolnog odnosa"⁵⁵ i time šire mit o pristanku o kojem smo ovdje govorili. Kako kaže B, neuropsihijatrica i sudska vještakinja, stigmatizacija će se smanjiti samo kada društvo prestane gledati na seksualno nasilje kao na "nasilno izražavanje seksualnosti" ili rezultat "prirodnih poriva", i počne ga shvatati kao "seksualno izražavanje nasilja".

55 ACIPS, *Procesuiranje ratnog seksualiziranog nasilja*, (2012), str. 37.

Tužitelj: "Da li ste bili izloženi nasilju (tokom čina)?"
Preživjela: "Sam taj čin je nasilje. Šta više od toga?"

–pitanje i odgovor tokom direktnog ispitivanja preživjele u slučaju Veselin Vlahović. ACIPS, *Procesuiranje ratnog seksualiziranog nasilja*, (2012), str. 35

E. Neodgovarajuća klasifikacija zločina seksualnog nasilja

Tužioci i sudovi nekad neadekvatno klasificiraju zločin seksualnog nasilja i propuštaju priliku da ospore mit o pristanku.

Seksualno nasilje često ima karakteristike čitavog niza drugih zločina kao što je mučenje, seksualno ropstvo i genocid.⁵⁶ Klasificiranjem seksualnog nasilja kao zločina koji ne podrazumijeva samo silovanje pravosudni akteri mogu skrenuti pažnju na vezu između seksualnog nasilja i šireg ratnog konteksta, te naglasiti da se radi o činu koji je motiviran nasiljem, a ne seksualnim zadovoljstvom.

Međutim, u nekim slučajevima tužioci se u optužnici ograničavaju na silovanje i ne optužuju počinitelja za seksualno nasilje u "najširem mogućem smislu".⁵⁷ S druge strane, ni sudovi još uvijek nisu uveli drugačiju klasifikaciju ovih zločina.⁵⁸

Primjeri iz sudnice: neodgovarajuće optužnice

Iz izvještaja OSCE-a vidimo da je predmet Veselin Vlahović savršen primjer gore navedenog problema. Optuženi je, među brojnim drugim zločinima, držao ženu u zatočeništvu i silovao je više puta. Ovakav čin mogao se klasificirati kao seksualno ropstvo, ali je tužilac u optužnici odvojeno naveo silovanje i porobljavanje kao zločine protiv čovječnosti i time nepotrebno odvojio zločin seksualnog nasilja od ostalih krivičnih djela optuženog.⁵⁹

Što više budemo prepoznавали silovanje kao slično/povezano sa drugim ratnim zločinima, kao neodvojivo od oružanog sukoba, to će u svijesti društva sve više slabiti mit o pristanku.

56 Serge Brammertz and Michelle Jarvis, *Prosecuting Conflict-Related Sexual Violence at the ICTY*, Oxford University Press, (2016), str. 186-216.

57 Misija OSCE-a, *Postizanje pravde*, (juni 2017), str. 18.

58 Kao što je navedeno u nastavku, slučajevi seksualnog nasilja nad muškarcima često rezultiraju obrnutim problemom, gdje pravosudni akteri odbijaju okarakterizirati ovakva krivična djela kao silovanje. Vrijedi napomenuti i da KZ SFRJ, koji se primjenjuje u predmetima na entitetskoj razini ne sadrži odredbe o zločinima protiv čovječnosti, kao što su progon i seksualno ropstvo. Dakle, pravosudni akteri na entitetskoj razini su ograničeniji u odnosu na kolege na državnoj razini kada je riječ o karakteriziranju krivičnih djela seksualnog nasilja.

59 Misija OSCE-a, *Postizanje pravde*, (juni 2017), str. 19-20.

VI. PREPORUKE ZA BORBU PROTIV MITA O PRISTANKU

A. Prestati procjenjivati mogućnost pružanja otpora tužiocima i sudije

U ovom dijelu smo vidjeli da su pravosudni akteri u BiH ostvarili veliki napredak u usklađivanju analize ratnog silovanja sa međunarodnim standardima, ali je nužno da sve strane prestanu procjenjivati da li se žrtva mogla oduprijeti.

Ako se utvrdi postojanje prisilnih okolnosti, onda ni tužiocu tokom direktnog ispitivanja, ni sudije prilikom izricanja presude nemaju nikakav razlog utvrđivati da li se žrtva mogla odbraniti. Takva propitivanja su u potpunosti nevažna i služe učvršćivanju zastarjelih predodžbi o tome da žrtve svoj nepristanak izražavaju odupiranjem.

Umjesto korištenja paradigme pružanja otpora, pravosudni akteri trebali bi se fokusirati na pitanje da li je žrtva uopće bila u poziciji da pristane.

B. Zabraniti svjedočenja o pristanku tužiocima i sudije

"Branioci uvijek pokušavaju opravdati svoje klijente, pitajući 'kako to da se žrtva uopće našla u takvoj situaciji?' Važno je da sudovi reagiraju kad odbrana pretjera."

-O, odvjetnica koja zastupa žrtve rata

Već smo spomenuli da sudovi ponekad dopuštaju odbrani da pozove svjedoke ili predoči dokumentarne dokaze o pristanku. Ovakvom praksom se krše međunarodni standardi o prisilnoj prirodi samog rata, ali i odredbe iz zakona o krivičnom postupku na državnoj i entitetskoj razini.

Sudije bi ubuduće trebale održati zatvoreno saslušanje kako bi se procijenilo da li su dokazi o pristanku dopustivi. Tužiocu trebaju uložiti prigovor ako se zatvoreno saslušanje ne održi.

C. Povezati prisilne okolnosti sa pristankom

tužoci i sudije

Tužoci bi trebali predočiti veliki broj dokaza o postojanju prisilnih okolnosti i time pokazati da žrtva nije imala slobodnu volju. S druge strane, sudije bi trebale detaljno objasniti prisilne okolnosti u presudama. Ovakvim pristupom se u prvi plan stavlja mogućnost stvarnog pristanka, a ne upotreba sile ili prijetnja silom, o čemu smo već ranije govorili.

D. Ne koristiti jezičke izraze kojima se sugerira pristanak

tužoci i sudije

Prilikom ispitivanja u sudnici ili izricanja presude, sudije i tužoci ne bi trebali koristiti jezičke izraze kojima se sugerira pristanak žrtve.

"Seksualni čin i seksualno zadovoljstvo nisu cilj."

-B, neuropsihijatrica i sudska vještakinja

Na primjer, ako se navodi da su žrtva i optuženi imali "spolni odnos" ili ako se kaže da je žrtva "spavala" sa počiniteljem, time se potvrđuje mit da je žrtva dala svoj pristanak: da je sama "to htjela" i da zapravo nije silovana.

Pravosudni akteri također ne bi trebali naglašavati seksualnu prirodu zločina. Ratno silovanje je prije svega iskazivanje sile, ne seksualnosti, i to bi trebalo biti jasno iz jezičkih konstrukcija koje se koriste.

E. Klasificirati seksualno nasilje kao druge zločine

tužoci i sudije

Tužoci bi trebali prilikom podizanja optužnice, ukoliko je to moguće, klasificirati seksualno nasilje ne samo kao silovanje, već i kao mučenje, seksualno ropstvo i genocid. Time se naglašava brutalnost samog čina i pobijaju se pogrešne predodžbe da je silovanje potaknuto seksualnim porivima. Ukoliko tužoci ne uspiju pravilno klasificirati zločine, onda je na sudijama da to isprave u presudi.

F. Priprema svjedoka

tužioci i službenici odjela za podršku svjedocima

Baš kao i sa pitanjima o seksualnom ponašanju prije izvršenog krivičnog djela, tužioci i službenici odjela za podršku svjedocima trebaju pripremiti žrtve na mogućnost da će odbrana postavljati pitanja o pristanku.

"Službenice i službenici za podršku svjedocima trebali bi upozoriti žrtve na potencijalno negativne ili neugodne situacije na sudu, npr. kada ih pitaju da li su bile u vezi sa zločincem."

-Dalila, žrtva koja je svjedočila na suđenju za ratno silovanje pred Okružnim sudom u Bijeljini

Naši sagovornici su više puta istakli da su dobro obavještene žrtve puno mirnije i snažnije u sudnici. Odvjetnica H. koja zastupa žrtve prisjetila se nedavnog slučaja kada je prilikom unakrsnog ispitivanja odbrana pitala žrtvu da li je "dobrovoljno stupila" u odnos kako bi je izbacila "iz takta". Međutim, žrtva je bila "pripremljena i veoma mirna, tako da odbrana nije uspjela u svojim namjerama".

Također, tužioci i službenici odjela za podršku svjedocima trebaju obavijestiti žrtve da mogu zatražiti pauzu ili pitati sudiju "da li je neophodno odgovoriti na pitanje", kao što mogu učiniti u slučaju pitanja o seksualnom ponašanju prije izvršenog krivičnog djela.

"Javnost lako može uvidjeti štetu izazvanu ranom od metka ili nestankom članova porodice, ali kada je riječ o psihološkoj traumi izazvanoj silovanjem, ona je često nevidljiva i javnost ne može u potpunosti shvatiti ozbiljnost nastale štete".

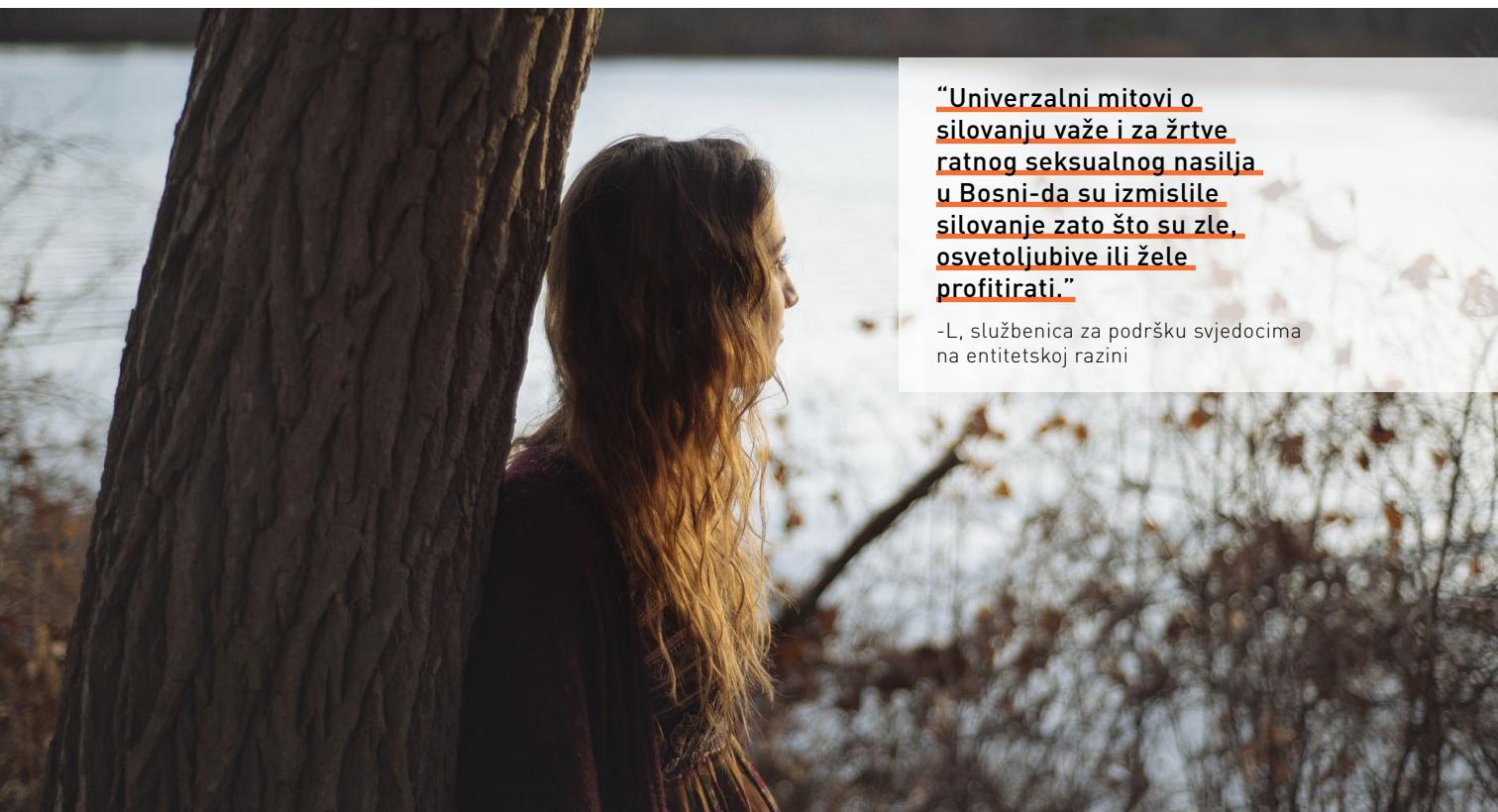
-R, psihoterapeutkinja koja radi sa žrtvama.

VII. ŽRTVE LAŽU: MIT O KREDIBILITETU

Već spomenuti stereotipi o promiskuitetu žrtava i pristanku dio su šireg mita da žrtve ratnog seksualnog nasilja lažu o silovanju. Svrha ovog mita je ista: prebaciti krivnju za seksualno nasilje sa počiniteljima na žrtvu.

Tvrdnje o navodnoj obmani mogu se čuti i u ratu i u miru,⁶⁰ djelomično zato što je šteta prouzrokovana silovanjem manje očigledna i/ili je ljudi manje razumiju nego štetu prouzrokovanoj drugim zločinima.

60 Vidjeti Wilton Park Conference, *Preventing Sexual Violence Initiative: Shaping Principles for Global Action to Prevent and Tackle Stigma*, (novembar 2016.), str. 7; OSCE, *Wartime Sexual Violence: A training module for judges, prosecutors and witness support officers*, (2014), str. 129-131.

"Univerzalni mitovi o
silovanju važe i za žrtve
ratnog seksualnog nasilja
u Bosni-da su izmislige
silovanje zato što su zle,
osvetoljubive ili žele
profitirati."

-L, službenica za podršku svjedocima
na entitetskoj razini

Kako kaže R, psihoterapeutkinja koja radi sa žrtvama: "Javnost lako može uvidjeti štetu izazvanu ranom od metka ili nestankom članova porodice, ali kada je riječ o psihološkoj traumi izazvanoj silovanjem, ona je često nevidljiva i javnost ne može u potpunosti shvatiti ozbiljnost nastale štete".

Žrtve ratnog seksualnog nasilja često su optužene da lažu: zbog ratnih okolnosti mnoge od njih ne mogu predočiti neophodne medicinske dokumente, prijavljuju zločin godinama kasnije zbog sveprisutne stigme i moraju davati više izjava o zločinu u periodu od završetka rata do početka sudenja, što otvara mogućnost za nedosljednosti.

Kako kaže F, tužilac iz FBiH: "Odbrana iskorištava činjenicu da je teško dokumentirati ratno silovanje i pokušava dokazati da žrtve imaju neki skriveni motiv ili razlog da izmisle čitavu priču."

Ovakvo okomljivanje na žrtve ratnog seksualnog nasilja jedan je od razloga zašto mnoge od njih ne prijave zločin. Kako kaže P, aktivistkinja za prava žrtava, "strepnja da im niko neće vjerovati sasvim očigledno ih sprječava da progovore o zločinu i svjedoče pred sudom".

A. Propitivanje reakcije žrtve nakon silovanja

Pravosudni akteri nisu dovoljno osviješteni o različitim ponašanjima žrtava nakon silovanja, već pripisuju posve razumljivo ponašanje nepouzdanosti žrtve.

Istraživanja mnogih organizacija pokazala su da većina žrtava ratnog seksualnog nasilja ne govori o svom iskustvu nikome. Razlozi za to su mnogobrojni: osjećaj stida, strah od osvete počinitelja, strah od reakcija najbližih, strah da će ukaljati porodično ime, nedostatak povjerenja u pravosudne institucije, vjerske norme o seksualnom ponašanju, psihološka trauma koja dovodi do potiskivanje lošeg iskustva, itd.⁶¹

61 Vidjeti Amnesty International, *Posljednja šansa za pravdu za bosanskohercegovačke žrtve ratnog silovanja*, (septembar 2017.), str. 10, 50. Dostupno na <https://www.amnesty.org/en/documents/eur63/6679/2017/en/>; ACIPS, *Procesuiranje ratnog seksualiziranog nasilja*, (2012.), str. 29; UNFPA, *Stigma Against Survivors of Conflict-Related Sexual Violence in BiH*, (juni 2015.), str. 6-7. Dostupno na http://ba.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/UNFPA%20Stigma%20Short%20ENG%20FIN1_0.pdf

Primjeri iz sudnice: manipuliranje šutnjom žrtava

Uprkos objašnjenjima koja smo naveli iznad, branioci redovno koriste šutnu žrtava kako bi ih predstavili kao nepouzdane svjedokinje i svjedoke. Na primjer, u predmetu *Zaim Laličić*, odbrana je ocijenila "upitnim" to što je oštećena spomenula silovanje tek 2014. godine ne-posredno pred podizanje optužnice.⁶²

62 *Zaim Laličić*, prvostepena presuda, str 10. *Vidjeti i Gligor Begović*, Sud BiH, drugostepena presuda, 27. juni 2016, stav 61- odbrana je naglasila da tri oštećene strane nisu spominjale seksualno nasilje prije istrage 2014. godine; *Dragoljub Kojić*, prvostepena presuda, str. 3- u završnom obraćanju, odbrana je navela da oštećena godinama nikom nije rekla za silovanje, te da je stoga jasno da optuženi nije koristio silu; *Albina Terzić*, Sud BiH, prvostepena presuda, 19. oktobar 2012, stavovi 207-208 – odbrana je dovela u pitanje istinitost žrtvinog iskaza zato što je ona o silovanju prvo ispričala Udrženju "Žene – žrtve rata" a ne policiji. *Velibor Bogdanović*, Sud BiH, drugostepena presuda, 21. juni 2012, stav 47 - "U prilog navedenom odbrana dodaje i činjenicu da je žrtva dala prvi iskaz o ovom događaju nakon punih 17 godina, što izaziva apsolutnu sumnju u istinitost i preciznost samog događaja."

"Svako pojavljivanje na sudu može pobuditi u žrtvi sve jači osjećaj krivnje. Žrtve se često pitaju zašto moraju prolaziti kroz sve to, uvjerene su da im niko ne vjeruje."

-S, službenica za podršku svjedocima na entitetskoj razini, RS

“Zašto ste krili?”

-pitanje upućenoj oštećenoj u predmetu *Veselin Vlahović*. ACIPS, *Procesuiranje ratnog seksualiziranog nasilja*, (2012), str. 35.

Odbrana nekada koristi krajnje neprimjeren ton prilikom ispitivanja žrtve. U predmetu *Veselin Vlahović* žrtva je tokom suđenja upitana zašto nije spomenula silovanje odmah nakon rata. Prema opažanjima članova ACIPS-a, “način braniočevog ispitivanja je bio agresivan, praveći atmosferu kao da je svjedokinja kriva, da se nalazi u policiji i da daje izjavu pošto je uhvaćena u nekom krivičnom djelu”.⁶³

Ne obraćajući pažnju na odgovor žrtve da je odlučila progovoriti tek nakon dugotrajne terapije, branilac je nastavio da maltretira svjedokinju sve dok članica Sudskog vijeća nije prekinula ispitivanje.⁶⁴ Postoji gomila literature u kojoj se objašnjava zašto žrtve šute nakon silovanja, a pitanja ovog branioca bila su uvredljiva, te potpuno nevažna.

Očekivanja o ponašanju

Naši sagovornici primijetili su da pravosudni akteri imaju nerazumna očekivanja o utjecaju seksualnog nasilja na žrtve, kao što je slučaj i sa šutnjom žrtava.

Službenica odjela za podršku svjedocima na entitetskoj razini L. tvrdi da postoji “opsesivna fokusiranost na ponašanje”, te da tužoci i sudije više vjeruju osobama koje ispoljavaju emocije.

S, službenica odjela za podršku svjedocima iz RS-a prisjetila se sličnog iskustva kada je tužilac savjetovao žrtvu da plače kako bi se sudska vijeće uvjerilo u vjerodostojnost njene priče, ili kada je jedan sudija za osobu koja je preživjela ratno seksualno nasilje rekao “pa, ona uopće ne izgleda kao žrtva”, itd.

Prepostavke o tome kako izgleda “normalna žrtva” kose se sa rezultatima istraživanja o mnogobrojnim manifestacijama traume,⁶⁵ i preživjelima stvaraju pritisak da ponašanjem

63 ACIPS, *Procesuiranje ratnog seksualiziranog nasilja*, (2012), str. 35.

64 ACIPS, *Procesuiranje ratnog seksualiziranog nasilja*, (2012), str. 36.

65 Međunarodni protokol o dokumentovanju i istraživanju seksualnog nasilja u sukobima, (mart 2017.), str. 231-32. Dostupno na: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/598335/International_Protocol_2017_2nd_Edition.pdf

dokažu istinitost svojih tvrdnji.

S druge strane, branioci itekako koriste ovakve stereotipe, pokušavajući prikazati žrtve sa prividno stabilnim životima kao lažove. Na primjer, u predmetu *Velibor Bogdanović* odbrana je pokušala insinuirati da je žrtva izmislila silovanje jer je 17 godina bila radno aktivna i nije zatražila stručnu pomoć.⁶⁶ U predmetu *Predrag Đurović* odbrana je koristila istu taktiku, tvrdeći da je "nemoguće" za osobu koja je pretrpjela silovanje da rodi dvoje djece.⁶⁷

Ovi argumenti počivaju na pretpostavci da će se "prave" žrtve ratnog seksualnog nasilja ponašati na način koji se od njih očekuje, što doprinosi uvriježenoj predrasudi o lažljivim žrtvama.

66 *Velibor Bogdanović*, Sud BiH, prvostepena presuda, 29. avgust 2011, stavovi 22-24.

67 *Predrag Đurović*, prvostepena presuda, str. 8. *Vidjeti i Muhibin Bašić i Mirsad Šijak*, Sud BiH, prvostepena presuda, 18. januar 2013, stav 249- gdje je odbrana pokušala izvući vještačenje o tome kako je nenormalno da žrtve silovanja "prikrivaju" silovanje i "ponašaju se kao da se ništa nije dogodilo."

"Ako žrtva ne zaplače niti pokaže emocije, a pritom sasvim normalno funkcioniра, ima porodicu i zaposlena je, onda se ona ne percipira kao 'prava žrtva'. Drugi će misliti da nešto ne štima i da žrtva laže."

-S, službenica za podršku svjedocima na entitetskoj razini, RS

B. Praktične poteškoće u dokazivanju ratnog seksualnog nasilja

Osim što pomno razmatraju ponašanje žrtava nakon silovanja, branioci se oslanaju i na poteškoće u dokazivanju ratnog seksualnog nasilja, kao što je nedostatak medicinske dokumentacije⁶⁸ ili nedostatak očevidaca,⁶⁹ kako bi osporili istinitost tvrdnji žrtava.

Međunarodni tribunali prepoznali su ove prepreke i usvojili stav da je dopustivo osuditi počinitelja za ratno seksualno nasilje samo na osnovu svjedočanstva žrtve.⁷⁰ Kao što je rečeno u presudi u predmetu *Duško Tadić*, za žrtve seksualnog nasilja vrijedi ista “presumpcija pouzdanosti” kao i za sve druge svjedoke, čak i ako ne postoje dokazi koji bi potvrdili navode.⁷¹

Primjeri iz sudnice: ispaštanje žrtava zbog praktičnih prepreka

U nekim predmetima ratnog seksualnog nasilja procesuiranim pred domaćim sudovima, strategije odbrane su urodile plodom.

Na primjer, u predmetu *Oliver Kršmanović* Sud BiH je naveo da u nedostatku očevidaca iskaz mora biti takav da “ne ostavlja ni najmanju sumnju u njegovu tačnost i istinitost, te u kredibilitet i integritet svjedoka”.⁷²

68 Vidjeti *Velibor Bogdanović*, prvostepena presuda, stav 18- “Kada je u pitanju silovanje žrtve, odbrana ističe da ista u tom smislu nije dostavila medicinsku dokumentaciju, iako je tokom cijelog rata imala zdravstvenu zaštitu.”; *Zaim Laličić*, prvostepena presuda, stav 149- “Na pitanje odbrane zašto nema medicinskih nalaza koji daturaju neposredno nakon njenog izlaska iz zatvora i koji bi poslužili kao dokaz onoga što je preživjela, svjedokinja ukazuje da to nije njen greška, već onih kojih su organizovali razmjenu dana 09.05.1993. i koji su trebali obezbijediti ljekare i pregled zatvorenika.”

69 Vidjeti *Mato Baotić*, Sud BiH, prvostepena presuda, 9. decembar 2016, stav 163; *Petar Kovačević*, Sud BiH, drugostepena presuda, 15. septembar 2016, stav 81. Nepostojanje očevidaca silovanja je i mirodopski problem. U kontekstu sukoba u BiH, čini se da ima više očevidaca u slučajevima seksualnog nasilja nad muškarcima, jer su ovi zločini često izvršavani u prisustvu više ljudi u logorima.

70 Vidjeti ICTY Pravilnik o postupku i dokazima, (2000), pravilo 96(i) - U slučajevima seksualnog delikta, “neće se tražiti dodatno potkrepljivanje svjedočenja žrtve.”

71 *Tužilac protiv Duška Tadića*, predmet br. ICTR-94-1-T, prvostepena presuda, [7. maj 1997], stav 536 – u kojem se objašnjava da Pravilo 96(i) pruža žrtvama seksualnog nasilja “istu pretpostavku o pouzdanosti svjedočenja kao i kod iskaza žrtava drugih krivičnih djela.”

72 *Oliver Kršmanović*, Sud BiH, prvostepena presuda, 31. august 2015, stav 311. Vidi također *Muhidin Bašić i Mirsad Šijak*, prvostepena presuda, stav 58; *Velibor Bogdanović*, prvostepena presuda, stav 79.

Suprotno međunarodnoj praksi, mjerjenje vjerodostojnosti iskaza aršinom da "ne ostavlja ni najmanju sumnju" znači da se prag vjerodostojnosti postavlja veoma visoko, iznad praga svake razumne sumnje, što stvara potpuno neopravdan pritisak za žrtve seksualnog nasilja i tužioce koji se bore za osuđujuće presude.

U predmetu *Radosav Milovanović* Okružni sud u Bijeljini otišao je korak dalje i oslobođio optuženog, dijelom zbog nedostatka očevideća.⁷³

U predmetima kao što su *Milovanović* i *Krsmanović*, žrtve ratnog seksualnog nasilja okrivljene su za praktične prepreke u dokazivanju ratnog seksualnog nasilja, što samo doprinosi jačanju mita o lažljivim žrtvama.

C. Nedosljednost i nepotpunost: sjećanje žrtava

Pravosudni akteri ponekad nisu svjesni raznih faktora koji utječu na sjećanje žrtava i upadaju u zamku mita o kredibilitetu.

Trauma može narušiti sjećanje žrtava. Kada su osobe izložene seksualnom nasilju, ljudski mozak postaje usmjeren isključivo na preživljavanje. Detalji koji bi u normalnim okolnostima ostali zabilježeni se zanemaruju, a rezultat je fragmentarno, nelinearno sjećanje.⁷⁴

Kako kaže H, odvjetnica koja zastupa žrtve ratnog seksualnog nasilja: "Nekad su u stanju da se prisijete tek jednog detalja, pa onda drugog, kao da slažu slagalicu".

Također, žrtve često potisnu incident, što je "prirodni odbrambeni mehanizam"⁷⁵ koji im stvara dodatne probleme kada trebaju da se prisijete čina.

Još jedna otežavajuća okolnost je protok vremena. U mnogim slučajevima detalji o krivičnim djelu zaborave se tokom 20 i nešto godina od završetka rata. Dodatni problem je i to što su neke žrtve davale izjave različitim institucijama u istom vremenskom periodu. Sasvim je

73 Radosav Milovanović, prvostepena presuda, str. 4. Vidi također Mladen Marković, prvostepena presuda, str. 10.

74 Vidi Međunarodni protokol o dokumentovanju i istraživanju seksualnog nasilja u sukobima, (mart 2017), str. 240.

75 Intervju sa D, neuropsihijatrom koji radi s žrtvama ratnog seksualnog nasilja.

razumljivo da se njihovi raniji iskazi mogu razlikovati od svjedočenja koje daju pred sudom decenijama kasnije.

Manje proturječnosti

"Bila je jako iznenadena i preplašena kada su je kontaktirali nadležni iz SIPA-e i došli joj u kuću radi davanja izjave vezno za silovanje... Ista svjedokinja ističe da joj tada mozak bio blokirao, da nije mogla pričati od plača i bola, da je bila zbunjena, tako da nije znala šta da kaže."

-oštećena u predmetu *Ćerim Novalić*, kada su je upitali o nedosljednostima u izjavama koje je dala vlastima. *Ćerim Novalić*, Sud BiH, prvostepena presuda, 21. maj 2010, str. 35-36

Velike proturječnosti u iskazu žrtve su itekako relevantne, ali branioci prečesto napadaju i najmanju nepodudarnost ili nepotpunost.

Braniteljica T. primjećuje da njene kolege često insistiraju na "potpuno nevažnim" činjenicama, npr. "da je preživjela u prethodnim iskazima rekla da je vrijeme bilo lijepo kada je silovana, a kasnije je rekla da je padala kiša". Takva odstupanja su najvjeroatnije rezultat traume i protoka vremena i ne bi se trebala koristiti za napad na kredibilitet žrtve.

Primjer iz sudnice: šta je imao na sebi?

Pristup koji opisuje T. primjetan je u brojnim slučajevima na državnoj i entitetskoj razini. U predmetu *Petar Kovačević*, odbrana je pokušala osporiti iskaz žrtve jer se nije mogla sjetiti "okolnosti u kojima je skinula haljinu", ko je raskopčao ovaj odjevni predmet i koji su odjevni predmeti uklonjeni. Žrtva se prisjetila ovih detalja u razgovoru sa policijom, ali ih se nije mogla sjetiti tokom suđenja.⁷⁶

76 Petar Kovačević, Sud BiH, prvostepena presuda, 2. novembar 2015, stav 240.

U predmetu *Krsto Dostić*, odbrana je ocijenila iskaz žrtve nepouzdanim jer se, između ostalog, nije mogla sjetiti kako je optuženi bio obučen, niti je mogla opisati prostoriju u kojoj se silovanje desilo.⁷⁷

Korištenjem ovakvih taktika u predmetima *Kovačević* i *Dostić* u potpunosti se poništava trauma koju su pretrpjele žrtve ratnog seksualnog nasilja, a žrtve se okriviljuju za sasvim prirodnu reakciju na “višestruko mučenje”.⁷⁸

Neprijateljski stav prema žrtvi

U nekim predmetima odbrana koristi krajne neprijateljski ton prilikom unakrsnog ispitivanja, postavlja ista pitanja opet i iznova i/ili otvoreno sumnja u kredibilitet žrtve. Prilikom praćenja suđenja, članovi ACIPS-a zabilježili su brojne primjere nedoličnog ponašanja odbrane.

Primjeri iz sudnice: “odbrana je pretjerala”⁷⁹

U predmetu *Jasko Gazdić*, jedna svjedokinja, i sama žrtva ratnog silovanja (silovalo je nekoliko muškaraca u istom stanu gdje je silovana i oštećena u ovom predmetu), podvrgnuta je ispitivanju prilikom kojeg je morala stalno odgovarati na ista pitanja o tome da li je optuženi bio “više crn” ili “manje crn”, o izgledu njegove uniforme i vrsti oružja koje je nosio.⁸⁰

⁷⁷ Krsto Dostić, Sud BiH, drugostepena presuda, 27. januar 2017, stav 46. Vidi također Slavko Savić, prvostepena presuda, stav 17-“Pored toga, odbrana je ukazala na iskaze koje je oštećena dala Udruženju žena žrtava rata [Udruženje] i Tužilaštvu i na njihovu kontradiktornost u odnosu na iskaz dat na pretresu”; Bosiljko Marković i Ostoja Marković, prvostepena presuda, stavovi 46-47-u kojima je odbrana ispitivala žrtvu o kontradiktornostima u prethodnim iskazima i činjenici da je ona vožnju u kombiju do mesta zločina opisala kao dugu vožnju, što se razlikuje od iskaza drugih svjedoka.

⁷⁸ Intervju sa B, neuropsihijatricom i sudskom vještakinjom.

⁷⁹ Dio intervjuja sa O, odvjetnicom koja zastupa žrtve u predmetima ratnih silovanja.

⁸⁰ ACIPS, Procesuiranje ratnog seksualiziranog nasilja, (2012), (2012), str. 39.

Na koncu je branilac pitao žrtvu: "Jesu li vam 'Žene žrtve rata' pokušale objasniti kako je Gazdić izgledao?"⁸¹ Prilikom korištenja ovako agresivne metode ispitivanja zanemaruju se uzročnici stresa uslijed kojih se mogu pojaviti manje netačnosti, a ujedno se radi i o napadu na žrtve ratnog silovanja i patnju koju su pretrpjele.

Posljedice agresivnosti odbrane

Žrtve sa kojima smo razgovarali opisale su posljedice agresivnih taktika odbrane.

Dalila, žrtva ratnog silovanja koja je svjedočila u Bijeljini, morala je odgovoriti na pitanje odbrane da li je pokušaj silovanja trajao nekoliko minuta, ili samo jednu minutu. U iskazu za tužilaštvo rekla je da je incident trajao "duže od minute", ali je u iskazu pred sudom rekla da je trajao "otprilike minutu". Dalilu su jako uznemirila pitanja na ovu temu.

"Jedan od branitelja stalno me je prekidao tokom svjedočenja, pokušavao me zbuniti, a sudije ništa nisu uradile."

-Senija, sestra žrtve ratnog silovanja koja je svjedočila pred Okružnim sudom u Banja Luci

Emina, žrtva koja je svjedočila pred Sudom BiH, rekla je da se branilac "cinično nasmijao" dok joj je pokazivao fotografije tokom postupka identifikacije, što je stvorilo utisak da branilac misli da ona laže.

Govoreći iz iskustva, službenica odjela za podršku svjedocima Z. rekla je da žrtve trpe psihološke posljedice nakon ovakvih ispitivanja: "Obično poslije kažu da se osjećaju loše, da se nisu mogle sjetiti majice ili mirisa, kažu da je sve njihova krivica i osjećaju se posramljeno i glupo jer se nisu mogle sjetiti tokom svjedočenja".

81 ACIPS, *Procesuiranje ratnog seksualiziranog nasilja*, (2012), (2012), str. 38. Vidi također Albina Terzić, u kojem je odbrana "drugi put agresivno insistirala da svjedok sasvim precizno odredi vrijeme traumatičnog događaja." ACIPS, *Procesuiranje ratnog seksualiziranog nasilja*, (2012), str. 28.

Primjeri iz sudnice: jačanje mita o kredibilitetu

Iako sudovi obično odbijaju argumente odbrane zasnovane na manjim netačnostima,⁸² postoje zabrinjavajući izuzeci.

Na primjer, u predmetu *Mladen Marković*, Okružni sud u Istočnom Sarajevu donio je oslobođajuću presudu za silovanje dvije žene. Sud je ocijenio jednu od silovanih žrtava optuženog "nepouzdanom" jer se nije mogla sjetiti tačnog vremena i datuma silovanja: rekla je samo da je bilo prije mraka i da se čin dogodio početkom juna 1992. godine.⁸³ Sud je također negativno ocijenio činjenicu da se žrtva nije mogla sjetiti da li je počinitelj na uniformi imao oznake i da li je nosio redenik.⁸⁴ Upravo ovakve minorne detalje zaboravljuju žrtve ratnog silovanja uslijed traume i protoka vremena.

Silovanje je "životna trauma... takvi događaji sa svim detaljima trajno ostaju u sjećanju žrtve."

-Okružni sud u Istočnom Sarajevu, oslobođajuća presuda u predmetu *Mladen Marković*

Sud je pokazao isto neznanje o psihologiji seksualnog nasilja u odnošenju prema drugoj žrtvi. Ova žrtva dala je nekoliko iskaza o silovanju tokom i poslije rata: prvi iskaz je dala usred ratnog ludila, i u njemu je sadržano puno manje detalja nego u potonjim iskazima. Ocijenivši žrtvu nepouzdanom, sud je izjavio da je silovanje "životna trauma... takvi događaji sa svim detaljima trajno ostaju u sjećanju žrtve".⁸⁵ Riječima suda: "Svjedokinja je vremenom dodavala svom iskazu određene detalje. Tačnije, iskaz S1 je vremenom evoluirao, razvijao se i mijenjao, na obrnut način od očekivanog... trebalo bi biti drugačije, gdje bi iskazi davani nakon 10 i više godina bili sa manje detalja uslijed zaborava".⁸⁶

82 Vidi *Bosiljko Marković i Ostojja Marković*, prvostepena presuda, stav 179- "Kad je riječ o osobama koje su preživjele traumatična iskustva poput silovanja, Vijeće nalazi da "nije razumno očekivati da se sjećaju sitnih detalja događaja kao što su datum ili vrijeme. Također nije razumno očekivati da se sjećaju svakog pojedinačnog elementa komplikiranog i traumatičnog redoslijeda događaja. U stvari, nedosljednosti mogu pod određenim okolnostima ukazivati na istinitost i na činjenicu da na svjedočke nije uticano."

83 *Mladen Marković*, prvostepena presuda, str. 12-13.

84 *Mladen Marković*, prvostepena presuda, str. 12.

85 *Mladen Marković*, prvostepena presuda, str. 13.

86 *Mladen Marković*, prvostepena presuda, str. 9.

I u ovom slučaju zanemarena su potencijalna objašnjenja promjena u iskazu žrtve: žrtva je možda bila traumatizirana ili nije bila u stanju reći sve u vrijeme kada se događaj desio; potisnuta sjećanja možda su isplivala na površinu; možda je u međuvremenu dobila podršku porodice ili psihološku pomoć, itd.⁸⁷

Oslobađajućim presudama kao u predmetu *Mladen Marković* potvrđuje se mit da žrtve lažu i širi se nerazumijevanje procesa pomoću kojih žrtve izlaze na kraj sa seksualnim nasiljem.

D. Skriveni motivi: spletkarenje žrtve

"Sjećam se slučaja kada je odbrana dovela u sumnju namjere žrtve, tvrdeći da ona to čini kako bi dobila socijalnu pomoć i zaštićeni status-da je javno obznanila svoje ime kada se prijavljivala za socijalnu pomoć. Odrana je pokušala prikazati žrtvu kao grabežljivu, i kao da se bez razloga krije iza suda."

-L, službenica za podršku svjedocima na entitetskoj razini, FBiH

Branioci redovno pokušavaju dokazati da žrtve lažu kako bi dobile naknadu štete i/ili ostvarile penziju na osnovu statusa civilne žrtve rata, te u korist svoje tvrdnje navode nedostatak pratećih dokaza, navedno neprirodno ponašanje žrtve i netačnosti u njem iskazu.

Žrtvama ratnog seksualnog nasilja iznimno je teško dobiti naknadu štete ili socijalnu pomoć.⁸⁸ Iako žrtve imaju pravo na sudski dodijeljenu nadoknadu štete u krivičnom postupku, nijedna naknada štete nije isplaćena zbog pravnih i finansijskih prepreka.

U RS-u žrtve silovanja ne mogu dobiti status civilne žrtve rata dok u FBiH žrtve moraju proći iznimno složenu i potencijalno retrumatizirajuću proceduru kako bi dobile nekoliko stotina eura mjesечно – dodijeljena svota jedva može pokriti troškove stanovanja,

87 Vidi također Radosav Milovanović, prvostepena presuda, str. 4-5, u kojem Okružni sud u Bijeljini, oslobađajući optuženog od optužbe za silovanje, ukazuje na manje nedosljednosti u iskazima žrtve.

88 Vidi Amnesty International, *Last Chance for Justice for Bosnia's Wartime Rape Survivors*, (septembar 2017.), str. 33-42.

medicinske i porodične troškove, itd.

Međutim, branioci još uvijek osporavaju dodjelu čak i ovih mizernih svota i prikazuju žrtvu kao pohlepu osobu koju je društvo odbacilo.

U predmetu *Duško Soleša*, odbrana je tokom završne riječi upitala: "Zašto je oštećena prijavila djelo i učinioča nakon nepunih 20 godina, i to baš nakon što je ostvarila pravo na naknadu kao žena žrtva rata?"⁸⁹ U predmetu *Muhidin Bašić i Mirsad Šijak*, odbrana je optužila žrtvu da posjeće psihijatra i da se pridružila udruženja žrtava samo kako bi ostvarila pravo na penziju.⁹⁰

Optužbe da su preživjele "izmislike" silovanje predstavljaju nastavak stereotipa o osveto-ljubivim i manipulativnim žrtvama.

Primjeri iz sudnice: dovođenje u vezu zahtjeva za naknadu štete i kredibiliteta

Predmet *Saša Baričanin* šokantan je primjer sudija koji legitimiziraju već opisane taktike odbrane. Sud BiH ocijenio je da žrtva ima veći kredibilitet jer nije tražila naknadu štete.

U presudi stoji sljedeće: "U prilog istinitosti njenog iskaza i namjera za svjedočenje dovoljno govori i činjenica da tokom postupka nije postavila imovinskopravni zahtjev, niti je za tragediju koju je preživjela zatražila bilo kakvu materijalnu naknadu."⁹¹

Ovim se implicira da se žrtvama koje zatraže naknadu štete ne može vjerovati.

89 *Duško Soleša*, prvostepena presuda, str. 14.

90 *Muhidin Bašić i Mirsad Šijak*, prvostepena presuda, stavovi 259-260.

91 *Saša Baričanin*, Sud BiH, prvostepena presuda, 9. novembar 2011, stav 230.

Većina sudova odbija argumente o motivima žrtve, ali je i sama insinuacija štetna. U izvještaju ACIPS-a stoji da "ovakvim ispitivanjem motiva žrtve, odbrana zapravo propituje pravne odredbe koje se odnose na priznavanje statusa žrtava ratnog silovanja."⁹² Također, postavljanjem pitanja o naknadi štete, kao što je bio slučaj u predmetu *Baričanin*, osporava se pravo na imovinskopravni zahtjev propisano zakonima o krivičnom postupku.

Zbog sumnji u kredibilitet
žrtve, entitetski tužitelj J.
iz FBiH savjetuje žrtve "da
spomenu zahtjev za naknadu
štete tek na samom kraju
suđenja".

Mehanizmi restitucije loše funkcioniraju, stoga je jako opasno kada pravosudni akteri osporavaju pravo žrtve na naknadu štete, koristeći argumente koji počivaju na mitu o kredibilitetu.⁹³

E. Nedovoljan broj sastanaka između tužioca i žrtve

Od ključne je važnosti da se tužilac sastane sa žrtvom više puta tokom istrage, kako bi žrtva pred sudom dala što vjerodostojniji iskaz. Nekoliko žrtava sa kojima smo razgovarali sastalo se sa tužiocem samo *jednom* prije suđenja, što je veoma alarmantno.

"Sa tužiocem sam imala
samo jedan sastanak kada
sam davala prvu izjavu."

-Emina, žrtva koja je svjedočila pred Sudom BiH

92 ACIPS, *Procesuiranje ratnog seksualiziranog nasilja*, (2012), str. 28.

93 Vidi također Zaim Laličić, Prvostepena presuda, stav 167- odbrana je tvrdila da je oštećena svjedočila kako bi ostvarila svoja prava kao žrtva silovanja; Slavko Savić, prvostepena presuda, stav 310 – odbrana je tvrdila da je oštećena "iskonstruisala" cijeli događaj kako bi ostvarila penziju; Ante Kovač, Sud BiH, prvostepena presuda, 10. juli 2009, str. 7 – odbrana je tvrdila da je žrtva izmisnila priču o silovanju kako bi dobila penziju.

“Žrtva mora biti u stanju otvoreno govoriti o svom iskustvu”⁹⁴

Nekada je potrebno nekoliko sastanaka da se izgradi povjerenje između tužioca i žrtve. Već je spomenuto da neke žrtve nikome nisu ispričale svoje iskustvo, osobito ne nepoznatoj osobi. Žrtve često ne mogu otvoreno govoriti o zločinu, posebno ako su starije i/ili dolaze iz ruralnih područja. Razlog tome su tabui stvorenici oko ratnog silovanja, i seksualnih stvari općenito.

“Dobra priprema učinit će vas dobrim svjedokom koji pruža sve neophodne informacije, nije preplašen ili iznenaden i siguran je u svoj iskaz.”

-F, tužilac na entitetskoj razini, FBiH

Kako kaže F, tužilac na entitetskoj razini: “Sa žrtvama treba ići polako, nekada je potrebno nekoliko sastanaka samo da se dobije pravi iskaz. Ja idem korak po korak, na prvom sastanku uopće ne spominjem silovanje, već se upoznajem sa njima.”

Ako žrtva nema povjerenja u tužioca onda najvjerovaljnije neće podijeliti detalje koji su veoma bitni za što bolje svjedočenje pred sudom.

Tužilac možda neće biti u stanju objasniti neke netačnosti ili propuste u svjedočanstvu žrtve zato što od nje nije uspio dobiti neophodne informacije. S druge strane, odbrana može prirediti tužiocu neugodno iznenadenje iznošenjem dokaza koje žrtva nije mogla otkriti tokom istrage jer se osjećala neugodno.

Prilikom direktnog ispitivanja, nedostatak povjerenja između žrtve i tužioca može stvoriti dojam da se žrtva osjeća neugodno, da je dvolična i da “nešto krije”.⁹⁵

“Žrtvu treba pustiti da ispriča svoju priču na svoj način i u svoje vrijeme”⁹⁶

Fragmentarno sjećanje žrtava dodatni je razlog za redovne sastanke tokom istrage.

Već je bilo govora o nelinearnom, isprekidanim sjećanju žrtava koje su zbog seksualnog

94 Intervju sa L, službenicom za podršku svjedocima na entitetskoj razini, FBiH.

95 Intervju sa F, tužiocem na entitetskoj razini, FBiH.

96 Intervju sa R, psihoterapeutkinjom koja radi sa žrtvama ratnog seksualnog nasilja.

nasilja pretrpjele traumu.⁹⁷ Detalji izlaze na vidjelo jedan po jedan “kao slagalica”⁹⁸ i skoro je nemoguće da tužilac na jednom sastanku dobije potpunu sliku događaja.

“Dobra priprema ključ je dobrog svjedočenja”⁹⁹

“Ako se zakaže samo
jedan sastanak ili ako
su sastanci urađeni na
brzinu “pojavljuju se
nedosljednosti i rupe u priči,
što nije krivica žrtve već
je jednostavno posljedica
traume na njeno pamćenje.”

-N, tužilac na entitetskoj razini,
FBiH

Sastanci prije suđenja ključni su za pripremu žrtve. Kako kažu tužnici, ti im sastanci služe da zajedno sa žrtvom prođu kroz svjedočenje, “popune rupe,”¹⁰⁰ i objasne kakva će pitanja biti postavljena. Zahvaljujući ovom procesu tužnici mogu biti sigurni da će direktno ispitivanje proći bez problema, te da će iskaz žrtve biti vjerodostojan.

F. Otežan pristup sistemu podrške svjedocima

Neke od žrtava sa kojima smo razgovarali rekle su nam da su sa službenicima odjela za podršku svjedocima prije suđenja imale samo jedan sastanak, kao i sa tužiocima, ili su ih vidjele tek na sudjenju.

Važno je da žrtve imaju neometan pristup sistemu podrške svjedocima tokom čitav procesa, od faze istrage do suđenja; žrtve koje imaju pristup podršci svjedocima mogu vjerodostojno ispričati svoju priču pred sudom, pokazujući “samopouzdanje i samopoštovanje”.¹⁰¹

“Sve je stvar pripreme-one
se pripreme da budu snažne
i koncentrirane i odgovore
na pitanja tokom suđenja, a
mi smo tu da ih podržimo.”

-Z, službenica za podršku
svjedocima na Sudu BiH

⁹⁷ Vidi OSCE, *Wartime Sexual Violence: A training module for judges, prosecutors and witness support officers*, [2014], str. 112-116.

⁹⁸ Intervju sa H, odvjetnikom koja zastupa žrtve ratnog seksualnog nasilja.

⁹⁹ Intervju sa F, tužiocem na entitetskoj razini, FBiH.

¹⁰⁰ Intervju sa A, tužiocem na entitetskoj razini, RS.

¹⁰¹ Intervju sa R, psihoterapeutkinjom koja radi sa žrtvama ratnog seksualnog nasilja.

Službenici odjela za podršku svjedocima su obučeni psiholozi i socijalni radnici. Ovi službenici su prve osobe iz tužilaštva koje stupaju u kontakt sa žrtvama, obavještavaju žrtvu o procesu davanja izjave, razgovaraju sa žrtvom o njenim bojaznim i pružaju psihološku pomoć kada žrtva daje izjavu.

Tužiocima sa kojima smo razgovarali naglasili su važnost službenika odjela za podršku svjedocima koji tužiocima pomažu dobiti kvalitetne izjave od preživjelih. Na primjer, tužilac F. iz FBiH kaže da uvijek osigura prisustvo osoblja iz odjela za podršku svjedocima tokom svih razgovora "kako bi se mogli posvetiti emocionalnim potrebama žrtve, ukoliko situacija to iziskuje". F. kaže: "Ne znam kako bih obavljao razgovore sa žrtvama bez pomoći službenika i službenica odjela za podršku svjedocima."

"Uloga službenika za podršku svjedocima je psihološka priprema preživjelih, da se preživjele osobe mogu opustiti, što nekada još više učvrsti njihovu odluku da svjedoče."

-O, odvjetnica koja zastupa žrtve ratnog seksualnog nasilja

Službenici sudskog odjela za podršku svjedocima nastavljaju posao svojih kolega iz tužilaštva neposredno pred početak suđenja. Naši sagovornici su nam otkrili da ovi službenici pomažu žrtvama na različite načine: objašnjavaju im izgled sudnice, pokazuju mjesto gdje će svjedočiti, te gdje se nalaze tužilac i branilac; obavještavaju žrtve o mogućim pitanjima koja će im postaviti neka od strana; prisustvuju javnim suđenjima zajedno sa žrtvama kako bi ublažili njihovu anksioznost pred svjedočenje; prate žrtve do čekaonice prije svjedočenja; sjede pored žrtava tokom čitavog svjedočenja i obavještavaju sud ako žrtvi treba pauza.

Službenica Z. iz Odjela za podršku svjedocima Suda BiH prisjetila se jednog suđenja za ratno seksualno nasilje kada je upitala žrtvu šta bi joj najviše pomoglo u sudnici, a žrtva joj odgovorila "samo me drži za ruku". Z. je držala za ruku dok je žrtva svjedočila dva i po sata bez pauze, nakon čega odbrana nije imala pitanja.

Ovaj primjer nam pokazuje da učinkoviti službenici odjela za podršku svjedocima rade sve što je potrebno kako bi pomogli žrtvi tokom svjedočenja.

Primjeri iz sudnice: "osjećala sam se sigurno"

Žrtve sa kojima smo razgovarali potvrđile su nam važnost sistema podrške svjedocima. Aida, čiji je slučaj procesuiran pred Sudom BiH,

kaže: "Osjećala sam se sigurno tokom suđenja zato što je službenica iz odjela za podršku svjedocima bila sa mnom". Emina također kaže da "ne može riječima opisati" koliko joj je značilo prisustvo službenice tokom svjedočenja pred Sudom BiH.

Osobe koje nisu primile ovakvu podršku ili su imale samo kratki razgovor sa službenicima iz odjela za podršku svjedocima izrazile su razočaranost i/ili naglasile da je nedostatak te podrške negativno utjecao na njihovo svjedočenje.

Alma, na primjer, kaže: "Susrela sam se sa službenicima iz sudskog odjela za podršku svjedocima tek na samom suđenju, a prije toga su me jednom nazvali. Meni je bilo puno teže svjedočiti. Bojala sam se nepoznatog okruženja jer sam se prvi put našla u sudnici. Bilo me je stid."

I Mirela, žrtva koja je svjedočila pred Okružnim sudom u Doboju, kaže da žali što nije imala podršku tokom istražne faze. Mireli je bilo "teže dati prvu izjavu tužiocu/istražitelju jer je to bio prvi put da sam jednom službenom licu ispričala svoju priču".

"Službenici za podršku svjedocima trebaju se sastati sa žrtvom nekoliko puta prije glavnog pretresa kako bi ih pripremili. Jedan sastanak nije dovoljan."

-Emina, koja je svjedočila pred Sudom BiH

Uzrok neujednačenog pružanja podrške svjedocima je nedostatak sredstava. Prema podacima OSCE-a, pet sudova i pet tužilaštava širom zemlje trenutno nema osoblje za pružanje podrške svjedocima.¹⁰²

Nekoliko tužilaca sa kojima smo razgovarali otkrili su nam da su njihova tužilaštva izgubila sredstva za ove odjele, što je imalo izuzetno negativne posljedice.¹⁰³ Kako kaže tužilac A. iz RS-a: "Jako mi je žao što sada nemamo odjel za podršku svjedocima, jer mi nemamo vještine pomoći kojih bismo mogli psihički pripremiti žrtve".

102 Misija OSCE-a, Postizanje pravde, [juni 2017], str. 80.

103 Pored toga, ja, sudija iz RS, konstatujem da ovaj sud sada nema sredstava za podršku svjedocima.

Čak i institucije u kojima postoji osoblje za pružanje podrške svjedocima nemaju dovoljno sredstava i zato ovi odjeli ne mogu pružiti redovitu pomoć žrtvama.

G. Nedostatak dugoročne psihološke pomoći

Službenici odjela za podršku svjedocima pružaju žrtvama značajnu pomoć, ali je uvođenje sistema dugoročne psihološke pomoći najbolji način da se žrtve suoče sa preživljenim seksualnim nasiljem i ispričaju svoje iskustvo.

U BiH trenutno je primjetan nedostatak psiholoških usluga, posebno u ruralnim područjima. Prema podacima organizacije Amnesty International u BiH ima samo 190 doktora na 100.000 stanovnika i jedan centar za mentalno zdravlje na 30.000 ili 50.000 osoba. Još uvijek nije uspostavljen ni sveobuhvatan program reparacija za žrtve rata. Zbog ovakve situacije, pristup psihološkoj pomoći znatno je otežan osobama koje su preživjele seksualno nasilje.¹⁰⁴

Nedostatak ovih usluga negativno utječe na brojne aspekte života preživjelih kao što su međuljudski odnosi, mogućnost dugoročnog zaposlenja, fizičko zdravlje i sposobnost svjedočenja na sudu - što je i tema ovog izvještaja.

"Ako žrtve nisu prevazišle svoju traumu i emocionalne probleme, to može upropastiti njihovo svjedočenje na sudu.
Svjedocima se pruža stručna pomoć kako bi njihovo svjedočenje bilo dosljedno i povezano."

-R, psihoterapeutkinja koja radi sa žrtvama ratnog seksualnog nasilja

Dalila, osoba koja je preživjela ratno seksualno nasilje i svjedočila pred Okružnim sudom u Bijeljini, kaže: "Psihološka pomoć puno znači. Osnažuje vas i priprema za svjedočenje, da se ne osjećate kao žrtva". Azra, predsjednica udruženja žrtava, dala je sličan komentar: "Potrebno je sistematski pristupiti problemu mentalnog zdravlja, a to se neće desiti preko noći."

Ogromna je razlika između svjedočenja žrtava koje su prošle dugotrajno psihološko savjetovanje i svjedočenja onih koje nisu. Prva grupa razvila je sposobnost povezivanja rasparčanih djelića sjećanja i pretočavanja tih sjećanja u riječi.¹⁰⁵

104 Amnesty International, *Last Chance for Justice for Bosnia's Wartime Rape Survivors*, (Septembar 2017), str. 43-46.

105 Vidi OSCE, *Wartime Sexual Violence: A training module for judges, prosecutors and witness support officers*, (2014), str. 123.

P, aktivistkinja za prava žrtava, pratila je nekoliko nedavnih suđenja za ratno seksualno nasilje. Na jednom od njih žrtva nije primila dugoročnu psihološku pomoć i nije se mogla sjetiti detalja o silovanju. P. vjeruje da je oslobođajuća presuda u tom predmetu rezultat neliječene traume i posljedica koje je trauma imala na sjećanje žrtve. Kako kaže P: "Zato je sjećanje zakazalo."

H. Nedosljedna upotreba sudske vještice psihologa kao svjedoka

Od pravosudnih aktera sa kojima smo razgovarali saznali smo da tužiocu obično pozivaju sudske vještice iz oblasti psihologije/psihijatrije¹⁰⁶ samo ako ne postoji medicinska dokumentacija ili ako žrtva traži naknadu štete.¹⁰⁷ Međutim, sudski vještaci psiholozi mogu znatno doprinijeti kredibilitetu žrtve.

Takvi svjedoci mogu objasniti utjecaj traume na pamćenje događaja i negirati mit o nepozdanosti žrtava.¹⁰⁸

"Da sada vodim slučaj, seksualnog nasilja, pokušao bih biti kreativniji i dovesti sudskog vještaka iz oblasti psihologije da objasni nedosljednosti i zašto žrtve šute 15, 20 godina."

-A, tužilac na entitetskoj razini, RS

U predmetu *Jozić i Mahalbašić* odbrana je skrenula pažnju na nepodudarnosti u iskazu žrtve, naglašavajući da se žrtva nije mogla sjetiti u kojem se mjesecu silovanje desilo, niti da li se razboljela nakon što ju je silovao Jozić ili Mahalbašić.¹⁰⁹ Sud se na kraju oslonio na svjedočenje sudske vještice iz oblasti psihijatrije kojeg je tužilac pozvao da potvrди da su nedosljednosti u sjećanju žrtve posve tipične, imajući u vidu traumu koju uzrokuje silovanje.¹¹⁰ Kako kaže jedan od pravosudnih aktera koji je pratio slučaj: "Svjedočenje psihijatra uvjerilo je sudije u istinitost iskaza žrtve."

106 U svrhu kratkoće, u ovom će se izvještaju za opće kategorije vještaka iz oblasti psihijatrije i psihologije koristiti izraz "vještaci iz oblasti psihologije".

107 Da bi se kvantificirala šteta prouzročena seksualnim nasiljem radi obeštećenja, tužiocu često pozivaju vještake iz oblasti psihologije.

108 Vidi OSCE, *Wartime Sexual Violence: A training module for judges, prosecutors and witness support officers*, (2014), str. 140-141.

109 Anto Jozić i Đemahudin Mahalbašić, prvostepena presuda, str. 11.

110 Anto Jozić i Đemahudin Mahalbašić, prvostepena presuda, str. 12, 14-15.

Sudski vještaci psiholozi također mogu osporiti tvrdnje odbrane o navodno abnormalnom ponašanju žrtve nakon zločina.

Primjeri iz sudnice: "zavjera šutnje"

U predmetu *Zrinko Pinčić*, odbrana je iskoristila činjenicu da je silovanje prijavljeno tek nakon deset godina i pokušala tvrditi da je žrtva sve izmisnila.¹¹¹

Tužilac je pozvao neuropsihijatra koji je pobio argument odbrane i opisao osjećaje "stida" i "sramote" zbog kojih žrtve ne progovaraju: fenomen takođe zvane "zavjere šutnje".¹¹²

Sudski vještaci također mogu detaljno opisati štetu načinjenu žrtvi, informirati javnost i ukloniti nepovjerenje koje proizilaze iz "nevidljivosti" posljedica seksualnog nasilja.

Primjeri iz sudnice: rasvjetljavanje "nevidljivih" povreda

U predmetu *Jasko Gazdić*, sudski vještak iz oblasti psihijatrije tokom svjedočenja naveo je da su kod oštećene evidentni elementi "obamrlosti ukupnih emocionalnih reakcija, kao i promjene u kognitivnoj sferi, njena seksualnost je drastično oštećena kao i njena ukupna životna sposobnost (funkcionalnost) je drastično oštećena u svim bitnim sferama života."¹¹³

111 *Zrinko Pinčić*, prvostepena presuda, str. 41.

112 *Zrinko Pinčić*, prvostepena presuda, str. 36, 41. Vidi također ACIPS, *Procesuiranje ratnog seksualiziranog nasilja*, (2012), str. 33 – neuropsihijatar kojeg je predložilo tužilaštvo u predmetu *Gazdić* objasnio je "fenomen zavjere šutnje" navodeći da samo 20% žrtava na koncu odluči ispričati drugima šta im se desilo.

113 *Jasko Gazdić*, prvostepena presuda, stav 144

U drugim predmetima psiholozi su opisali osjećaje krivnje i sramote koji prate žrtve i manifestiraju se u opsessivnom pranju, izolaciji od društva i seksualnoj disfunkciji.¹¹⁴

Osobe koje nemaju stručno znanje o psihologiji ne mogu odmah prepoznati nanesenu štetu. Svojim svjedočenjem o posljedicama silovanja sudski vještaci pokazuju da su one jednako stvarne kao i posljedice gubitka ekstremiteta ili članova porodice. Time se uklanja mogućnost da neko drugi pokuša osporiti kredibilitet žrtve.

114 Vidi Ante Kovač, drugostepena presuda, 12. novembar 2010, stav 219 - "Svjedokinja Kadrija Šabić-Haračić je takođe opisala da je kod osobe A primijetila uobičajene traume kakve inače opisuju žrtve silovanja, tačnije ista je govorila o osjećaju krivnje, te razmišljanju da li je mogla sprječiti to što se desilo, osjećaj prljavosti i stalnu potrebu da se pere, odbojnost prema seksu, te opisala da je prvi seksualni kontakt sa mužem bio izuzetno bolan."; Dragoljub Kojic, prvostepena presuda, str. 8- "Kod oštećene je i sad prisutan 'zaledeni afekat', potiskivanje sjećanja, odnosno emotivne mimike, gubitak samopoštovanja, osjećaj psihičkog i fizičkog poniženja. Oštećena je u fazi socijalne izolacije, prezivljava inkapsuliranu traumu... Prema ocjeni vještaka, oštećena je proživjela katastrofalni doživljaj, doživljaj izvan uobičajenog ljudskog iskustva. Iz rata potiču njeni makrostresovi"; Predrag Đurović, prvostepena presuda, str. 12 – vještak psiholog svjedočio je o torturi koja je dovela do "teških disfunkcija na planu pamćenja, pažnje, mišljenja, emocionalne i voljne sfere.... Kod ispitanice je prisutno trajno oštećenje na planu seksualnosti, uz iritabilnost, razdražljivost i 'odvratnost prema seksualnosti'".

"U odgovoru na veoma tešku traumu silovanja ispoljavala je ponašajne karakteristike koje su bile praćene agitacijom, pranjem, teškoćom uspostavljanja odnosa i nesanicom."

-Muhidin Bašić i Mirsad Šijak, drugostepena presuda, 5. novembar 2013, stav 138

VIII. PREPORUKE ZA BORBU PROTIV MITA O KREDIBILITETU

→ PRIJE SUĐENJA:

A. Više sastanaka sa žrtvom tokom istrage

tužioci

Kako bi iskaz žrtava ratnog seksualnog nasilja bio što vjerodostojniji, tužioci bi se trebali sastati sa žrtvama više puta tokom faze istrage.

Brojniji sastanci omogućavaju tužiocima da izgrade povjerenje, prikupe relevantne informacije o zločinu i razjasne bilo kakve nepodudarnosti i/ili praznine u iskazu žrtve. Bez ovakve komunikacije, svjedočenje žrtve pred sudom, a samim tim i naporu tužioca neće postići željeni cilj.

B. Pregledati sve izjave

tužioci

Da bi se spriječili napadi odbrane na kredibilitet žrtve, tužilac koji radi na slučaju treba sakupiti i pregledati sve izjave koje je žrtva dala o činu seksualnog nasilja. Već je spomenuto da je isticanje nepodudarnosti u različitim izjavama žrtve jedna od najučinkovitijih strategija odbrane.

Kako kaže K, sutkinja na državnoj razini: "Ovo pitanje nepodudarnosti u iskazima i iznošenja tih nepodudarnosti pred sudom može se izbjegći ako tužioci razjasne stvari pred početak suđenja". Nekoliko tužilaca sa kojima smo razgovarali prepoznali su ovaj proces "razjašnjavanja" kao ključan element u borbi za očuvanje kredibiliteta žrtve. Prikupljanje relevantnih izjava može biti težak zadatak, posebno ako su preživjele osobe razgovarale sa

manje poznatim istraživačima ili medijima, ali je "itekako vrijedan truda."¹¹⁵

"Ove žrtve obično svjedoče mnogo puta i tokom i nakon rata, a ja pokušavam sakupiti sve izjave predočene sudu i pokazati da je žrtva dosljedno svjedočila o ključnim činjenicama."

-A, tužilac na entitetskoj razini, RS

Iako gotovo nijedan od tužilaca sa kojima smo razgovarali nije spomenuo da zajedno sa žrtvama prolazi kroz ranije izjave, rezultati istraživanja koji je provela organizacija Medica Mondiale pokazuju da žrtvama "u pripremi najviše pomaže" upravo to.¹¹⁶

U izvještaju organizacije Medica Mondiale stoji da žrtvama pomaže kada mogu pregledati svoje ranije izjave o zločinu, prisjetiti se nekih informacija i donijeti vlastiti zaključak o tome kako i zašto su se pojavile neke proturječnosti.¹¹⁷

Jedna svjedokinja kaže: "Skoro sto puta sam pričala o tome, i uvijek se nešto zaboravi, doda, ili se nečeg prisjetim. Nekada ti mali detalji ne znače puno, ali nekada znaće sve. Bila sam pod velikim stresom kad sam davala prve izjave i zato su one kratke i jasne. Kasnije, kad sam se malo opustila, izjave su postale duže, ali odbrana uvijek gleda na te prve iskaze. Na primjer, kažu 'samo ovo ste rekli', na što ja odgovorim 'tu izjavu sam dala neposredno nakon spašavanja, bila sam gola, bosa, gladna i žedna i dala sam izjavu samo da završim s tim'.¹¹⁸

C. Upozoriti žrtve na pitanja o kredibilitetu

tužioc i službenici odjela za podršku svjedocima

Važno je da tužioc i službenici odjela za podršku svjedocima upozore žrtvu, kao što je upozoravaju na pitanja o seksualnom ponašanju prije krivičnog djela i pristanku, da će odbrana možda postavljati pitanja o kredibilitetu, posebno zato što su takva pitanja česta i dopustiva.

115 Intervju sa F, tužiocem na entitetskoj razini, FBiH

116 Medica Mondiale, *The Trouble With Rape Trials-Views of Witnesses, Prosecutors and Judges on Prosecuting Sexualized Violence During the War in the Former Yugoslavia*, (2009), str. 62.

117 Medica Mondiale, *The Trouble With Rape Trials-Views of Witnesses, Prosecutors and Judges on Prosecuting Sexualized Violence During the War in the Former Yugoslavia*, (2009), str. 62.

118 Medica Mondiale, *The Trouble With Rape Trials-Views of Witnesses, Prosecutors and Judges on Prosecuting Sexualized Violence During the War in the Former Yugoslavia*, (2009), str. 62.

Ako tužioc i službenici odjela za podršku svjedocima na ovaj način pripreme žrtvu onda ona neće biti iznenađena razvojem događaja u sudnici i razumjet će da je pobijanje dokaza ključni zadatak odbrane, što će umanjiti nelagodu prilikom iznošenja standardnih argumenata o kredibilitetu.

"Kada žrtve znaju da nisu dužne odgovoriti na svako pitanje, to im vraća moć ako ih odbrana pokuša diskreditirati ili ako osjete nepoštovanje."

-R, psihoterapeutkinja koja radi sa žrtvama ratnog seksualnog nasilja

Također, tužioc i službenici odjela za podršku svjedocima trebaju obavijestiti žrtvu da može zatražiti pauzu u bilo kojem trenutku i pitati sudska vijeće da li su pitanja odbrana zaista relevantna. Uzimajući u obzir koliko često branioci postavljaju pitanja o proturječnostima u izjavama, žrtve moraju znati da imaju pravo ne odgovoriti.

→ **TOKOM SUĐENJA:**

D. Pozvati psihologe kao sudske vještake tužioc i sudije

Tužioc koji vode predmete ratnog seksualnog nasilja trebali bi redovno pozivati psihologe kao sudske vještake. Oni mogu objasniti navodne proturječnosti u ponašanju žrtve i/ili njenima izjavama o zločinu, te opisati posljedice seksualnog nasilja. Ako tužilac ne pozove psihologa, onda sudska vijeće to treba učiniti.

E. Blagovremena intervencija tužioc i sudije

Tužioc i sudije moraju stalno biti na oprezu i reagirati na neprimjerene argumente odbrane o kredibilitetu žrtve ratnog seksualnog nasilja. Za razliku od pitanja o pristanku i seksualnom ponašanju prije krivičnog djela, pitanja o kredibilitetu su zakonski dopuštena, ali to ne znači da pravosudni akteri ne mogu kontrolirati šta se dešava u sudnici i sprječiti nevažne i/ili uvredljive argumente.

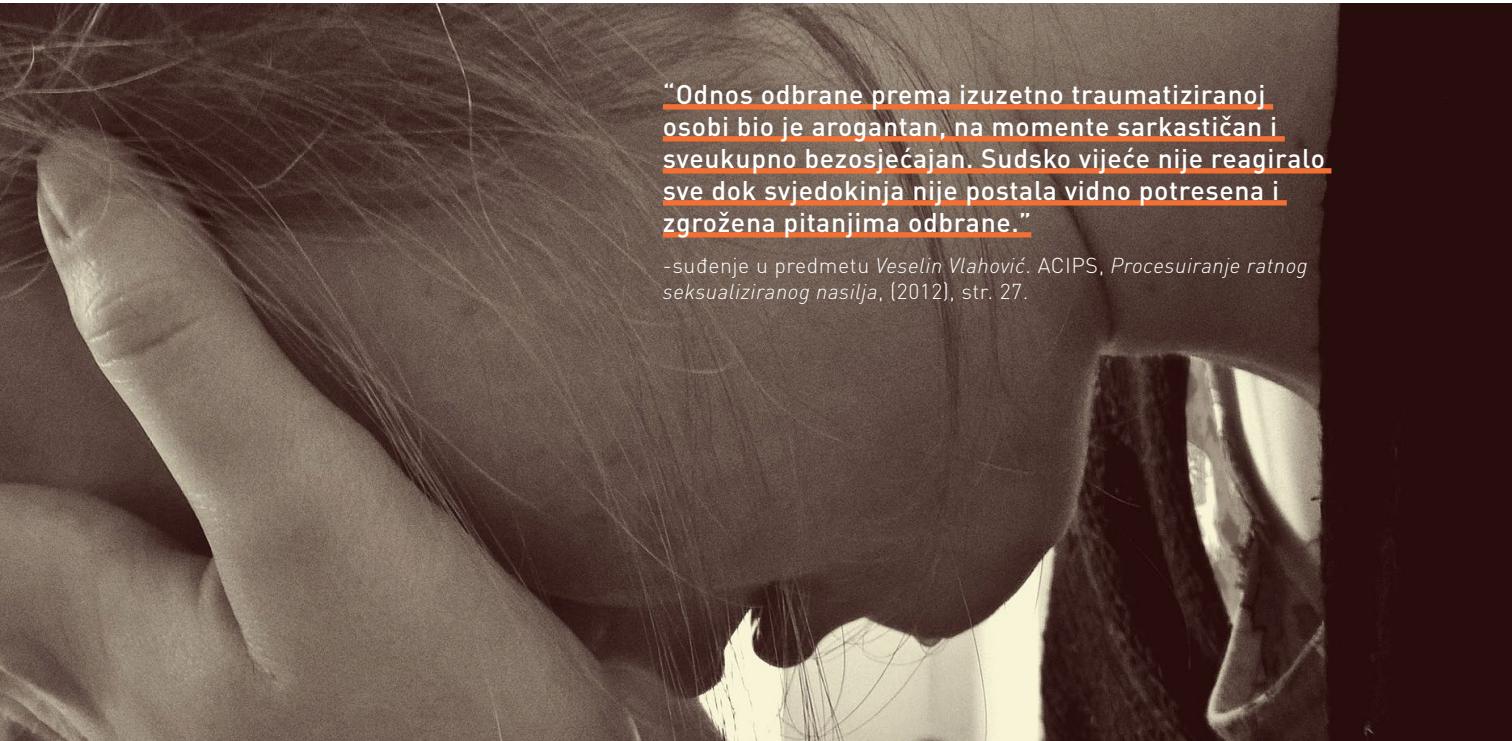
“Predsjedavajući sudskog vijeća može prekinuti neka pitanja upućena ugroženom svjedoku. Nažalost, nisam siguran da uvijek iskoriste tu mogućnost, jer odbrana često maltretira svjedočke ili stalno ponavlja ista pitanja.”

-F, tužilac na entitetskoj razini, FBiH

Također, tužilac može uložiti prigovor na zbumujuća, nevažna, pretjerano agresivna i repetitivna pitanja tokom unakrsnog ispitivanja.

Prema članovima 262(3), 263 i 267 Zakona o krivičnom postupku BiH i članu 8(1) Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka, sude se mogu intervenirati u direktno ili unakrsno ispitivanje kako bi: zaštitili svjedočke od maltretiranja, izbjegli nepotrebno gubljenje vremena radi postavljanja istih pitanja, prekinuli ispitivanje koje službi zbumivanju svjedoka, itd. Slične odredbe nalaze se u članu 277(3) Zakona o krivičnom postupku FBiH i Zakona o krivičnom postupku RS-a, što je su skladu sa međunarodnim standardima o obavezama pravosudnih aktera.¹¹⁹

119 Vidi Pravilnik o postupku i dokazima MKS-a, (2000), pravilo 88(5)- “Vijeće će pažljivo kontrolirati način ispitivanja svjedoka ili žrtve kako bi se izbjeglo bilo kakvo uzneniranje ili zastrašivanje, naročito vodeći računa o napadima na žrtve seksualnog nasilja.”

“Odnos odbrane prema izuzetno traumatiziranoj osobi bio je arogantan, na momente sarkastičan i sveukupno bezosjećajan. Sudsko vijeće nije reagiralo sve dok svjedokinja nije postala vidno potresena i zgrožena pitanjima odbrane.”

-suđenje u predmetu Veselin Vlahović. ACIPS, *Procesuiranje ratnog seksualiziranog nasilja*, (2012), str. 27.

Primjeri iz sudnice: kada treba intervenirati

Imajući u vidu navedene odredbe, sudije i tužioci *mogu* i *trebaju* češće reagirati u ime žrtve. Na primjer, pravosudni akteri imali su svako pravo prekinuti odbranu kada je pitala Dalilu da li je seksualni napad "trajao minutu ili duže od minutu", jer takvo insistiranje na detaljima nema nikakvu pravnu svrhu.

Kada odbrana postavlja agresivna pitanja poput "Zašto ste ovo krili?" i "Jesu li vam 'Žene žrtve rata' pokušale objasniti kako je Gazdić izgledao?", pravosudni akteri imaju pravo intervenirati zbog agresivnog ponašanja prema ugroženom svjedoku.

Intervencija je dozvoljena i kada odbrana pita žrtvu zašto nakon rata nije progovorila o svom iskustvu i/ili kako to da danas vodi prividno stabilan život – ovakvi detalji ne utječu na vjerodostojnost iskaza žrtve. Kada se dozvole ovakva pitanja tokom unakrsnog ispitivanja, time se samo potvrđuje mit o kredibilitetu i retrumatiziraju se svjedoci koji su već morali savladati ogromne izazove kako bi uopće svjedočili.

Kada ne treba intervenirati

U nekim slučajevima podjednako je važno da sudije znaju kada *ne treba* intervenirati. Naši sagovornici rekli su da sudije prečesto zaustavljaju svjedočenje žrtve koja je postala uzrujana i/ili se čini da je skrenula sa teme.

Govoreći iz iskustva, psihoterapeutkinja R. napominje: "Kada žrtva počne opisivati kako se osjećala, tužioci i sudije moraju je pustiti da nastavi. To neće trajati satima, a ključno je za njenu priču."

Već spomenuti entitetski tužilac F. naglašava koliko je važno dopustiti žrtvama ratnog seksualnog nasilja da svjedoče vlastitim tempom, koristeći vlastiti vokabular i prateći vlastitu hronologiju. F. kaže: "Sudije moraju dopustiti žrtvama da ispričaju svoju priču redoslijedom koji su same odabrale, jer će samo tako moći objasniti šta se desilo."

F. Aktivna uloga tokom ispitivanja

sudije

Tužioc i branioci obično su centralne figure ispitivanja i unakrsnog ispitivanja svjedoka, ali članom 261(3) i 262(1) Zakona o krivičnom postupku BiH omogućeno je sudijama da igraju aktivnu ulogu u ispitivanju. Također, ako u predmetu učestvuju ugroženi svjedoci, sudija može, uz saglasnost stranaka, postavljati pitanja u ime stranaka.¹²⁰

**"Nekada sudija vodi
ispitivanje u ime odbrane,
jer se žrtve onda osjećaju
drugačije, bude im lakše."**

-K, sutkinja na Sudu BiH

Ako je odbrana agresivna ili vodi ispitivanje u krivom smjeru, sudije trebaju preuzeti kontrolu nad ispitivanjem, zaštititi svjedoka od nepotrebnih napada na njen/njegov kredibilitet i razjasniti sve bitnije proturječnosti.

Primjeri iz sudnice: "sada razumijem i znam šta se desilo"

Z, službenica odjela za podršku svjedocima, prisjetila se svjedočenja jedne "jako osjetljive" žrtve ratnog seksualnog nasilja koja je uzimala lijekove za čitav niz psiholoških problema prouzrokovanih ratom. Kada se prvi put pojavila pred sudom njeno svjedočenje bilo je nepovezano i nejasno, te sud nije mogao zaključiti šta se zapravo desilo. Z. kaže da se žrtva "toliko pogubila u svojoj traumi i sjećanjima da sudska vijeće nije moglo shvatiti šta joj se tačno desilo".

Predsjedavajući sudskega vijeća ponovo je pozvao žrtvu da svjedoči i razjasni neke nesporazume, npr. "rekli ste da se ovo desilo 22, ali u vašoj pismenoj izjavi стоји да се desilo 23." ili "rekli ste da ste bili u kući kada se silovanje desilo, ali u prethodnim izjavama стоји да се bili napolju", itd.

Odgovarajući na pitanja sudije žrtva je uspjela objasniti neke proturječnosti u svom iskazu: počinitelj se nekoliko puta vraćao da je siluje, i zato

120 Član 8(2) Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka.

je pomiješala neke datume i mesta. Po završetku drugog svjedočenja, sudija je rekao: "Sada razumijem i znam šta se desilo".

Također, članovi ACIPS-a su prilikom praćenja suđenja u predmetu *Veselin Vlahović* zabilježili da je članica sudskog vijeća postavljala žrtvi svrhovita pitanja.¹²¹ Kada je prilikom unakrsnog ispitivanja odbrana pokušala navesti žrtvu na pogrešan trag, sutkinja je postavljala popratna pitanja u svrhu pojašnjenja.

→ ZAKONODAVNE I/ILI INSTITUCIONALNE MJERE:

G. Finansirati odjele za pružanje podrške svjedocima

međunarodna zajednica i bh. vlasti

Sistem pružanja podrške svjedocima jako je važan jer, između ostalog, pomaže žrtvama prilikom svjedočenja, te doprinosi borbi protiv mita o kredibilitetu. Zato bh. vlasti i međunarodna donatorska zajednica moraju osigurati neophodna sredstva za rad ovih odjela pri tužilaštvoima i sudovima u budućnosti.¹²²

H. Poboljšati usluge pružanja psihološke podrške

međunarodna zajednica i bh. vlasti

Podrška svjedocima od ključnog je značaja tokom istrage i suđenja, ali je uspostavljanje dugoročnog psihološkog savjetovanja najbolji način pomaganja žrtvama ratnog seksualnog nasilja da izađu na kraj sa svojim iskustvom i da ga verbaliziraju. Prednosti institucionalizirane psihološke pomoći su očigledne i zato međunarodni donatori i vlasti

121 ACIPS, Procesuiranje ratnog seksualiziranog nasilja, (2012), str. 27.

122 Vidi Amnesty International, *Last Chance for Justice for Bosnia's Wartime Rape Survivors*, (septembar 2017), str. 51- gdje se preporučuje da Vijeće ministara "sudovima i tužilaštvoima koji trenutno nemaju stalne službenike za podršku svjedocima osigura sredstva za njihovog upošljivanje." Pored toga, predsjednici sudova i tužitelji trebaju tražiti sredstva za podršku svjedocima od relevantnih vladinih tijela.

moraju omogućiti žrtvama bolji pristup ovakvim uslugama.¹²³

I. Obuke o psihološkim posljedicama silovanja i dokaznim standardima

VSTV, CEST i druge relevantne međunarodne organizacije

Ne smije se ponoviti situacija iz predmeta *Mladen Marković* u kojem su manje nedosljednosti u iskazu žrtve išle u korist optuženom.

Također, neophodno je da tužioci i sudovi, čak i bez prisustva psihologa kao sudskega vještaka, znaju podrobno objasniti zašto neke žrtve šute, kako trauma utječe na sjećanje žrtava i kakve povrede ostavlja silovanje.

“Čak sam i ja, zbog
neznanja, sumnjaо u
kredibilitet nekih iskaza,
i tek smo kroz obuke
i rezultate naučnih
istraživanja naučili kako
trauma utječe na pamćenje.”

-N, tužilac na entitetskoj razini,
FBiH

Obuke o psihološkim posljedicama seksualnog nasilja već su urodile plodom, što dokazuju i pomaci u propisima i sudskej praksi. VSTV, CEST i relevantne međunarodne organizacije trebali bi organizirati još sličnih radionica kako bi se pozitivan trend nastavio.

Ove institucije i organizacije također bi trebale na budućim radionicama razgovarati o korištenju dokaza u međunarodnoj sudskej praksi. Predmeti kao što su *Krsmanović* i *Milovanović* pokazali su nam da neki pravosudni akteri još uvijek nisu u potpunosti usvojili ove standarde.

123 Vidi Amnesty International, *Last Chance for Justice for Bosnia's Wartime Rape Survivors*, (septembar 2017), str. 43-46

J. Obuke za branioce

VSTV, CEST, relevantne međunarodne organizacije

Branioci često koriste veoma neumjesne strategije kako bi napali kredibilitet žrtve: stalno postavljaju ista pitanja, pokušavaju zbuniti žrtvu, nepotrebno koriste agresivan jezik i ton, postavljaju nevažna pitanja o manjim proturječnostima i ponašanju žrtve nakon zločina, te se čak smiju na odgovor žrtve. O svim ovim taktikama već smo govorili.¹²⁴

"Ključni izazov je stav
odbrane prema žrtvi,
kako je ispituju i tretiraju.
Smatram da branioci nisu
prošli dovoljno edukativnih
seminara i obuka na ovu
temu."

-S, službenica za podršku
svjedocima u RS

Kada djeluju na ovakav način, branioci zaboravljaju na patnju žrtve i iskorištavaju mit o kredibilitetu, nadajući se da će uvjeriti sudije u svoje argumente. Žrtve mogu biti duboko traumatizirane, zbunjene i posramljene zbog ovakvog pristupa.

Zato VSTV, CEST i relevantne međunarodne organizacije trebaju organizirati obuke za branioce o sljedećim temama: razlici između opravdanih i neopravdanih napada na kredibilitet žrtve i kako neopravdani napadi utječu na mentalno zdravlje žrtve, društvene stereotipe na kojima ovakvi napadi počivaju i činjenici da će sudovi biti skloniji prihvati legitimne napade.

K. Izmijeniti i dopuniti zakone o krivičnom postupku

bh. zakonodavci

Bh. zakonodavci trebaju razmislisti o usvajanju izmjena i dopuna relevantnih zakona o krivičnom postupku kojima bi se zabranilo iznošenje dokaza o tome da li su žrtve podnijele zahtjev za naknadu štete i/ili zatražile socijalnu pomoć. Ovim će se zaštiti pravo žrtava na reparaciju, ali i uzdrmati mit o kredibilitetu.

Pravila dokazivanja često služe postizanju ciljeva određenih politika. Na primjer, u Sjedinjenim Američkim Državama stranke ne mogu dokazivati krivnju optuženog na osnovu njegove

¹²⁴ Intervju sa Eminom, žrtvom ratnog seksualnog nasilja; Intervju sa K, sutkinjom Suda BiH.

polise osiguranja od odgovornosti.¹²⁵ Također, stranke ne mogu iznositi dokaze o tome da li je optuženi započeo pregovarati o nagodbi ili izjašnjavanju pred sudom.¹²⁶ Ova pravila, kojima se potvrđuje važnost osiguranja, nagodbe i pregovora o izjašnjavanju pred sudom, sprječavaju stranke da pravnim putem naruše ove mehanizme.

Zabranjivanje dokaza o naknadi štete i socijalnoj pomoći u BiH postiglo bi sličan cilj: takvi dokazi nisu nikakav pokazatelj kredibilnosti žrtve, počivaju na štetnim stereotipima o "manipulativnim" žrtvama seksualnog nasilja i ugrožavaju ionako ograničena prava koje su te žrtve ostvarile u BiH.

125 Pravilo 411. Federalnog poslovnika Sjedinjenih Američkih Država.

126 Pravila 408. i 410. Federalnog poslovnika Sjedinjenih Američkih Država. Strankama također nije dozvoljeno dokazivati da je tužilac započeo pregovore o nagodbi.

Osjećaj srama i stida koji se povezuje sa seksualnim nasiljem, pravosudni akteri nameću žrtvi, a ne počinitelju. Žrtva postaje obesnažena i lišena sposobnosti da djeluje, svedena na puki oštećeni predmet.

IX. NAPAD NA ČAST: MIT O SRAMU

Zadnji mit koji se često pojavljuje tokom procesuiranja ratnog seksualnog nasilja je mit o sramu koji bi žrtve trebale osjećati.

"Moj savjet je da nema srama ili stida."

-Lamija, žrtva ratnog seksualnog nasilja čiji je slučaj okončao nagodbom

Ponovo se sav teret zločina prebacuje sa počinitelja na žrtvu, jer ona trpi gnušanje i sramotu koja se povezuje sa seksualnim nasiljem.

Žrtva postaje obesnažena i lišena sposobnosti da djeluje, svedena na puki oštećeni predmet.¹²⁷

Mit o sramu potiče već spomenutu unutarnju stigmatizaciju, jer žrtve internaliziraju poniženje nametnuto društvenim i kulturnim normama.

A. Najgora stvar koja može zadesiti jednu ženu: sugestivan jezik

Pravosudni akteri povremeno koriste sugestivan jezik koji ukazuje na to da silovanje nanosi sramotu žrtvi.

Primjeri iz sudnice: "posebna težina"

U principima Inicijative za sprječavanje seksualnog nasilja (*Preventing Sexual Violence Initiative - PSVI*) stoji da je stigmatizacija rezultat patrijarhalnih paradigmi gdje su žene "nositeljice čistoće" i gdje ih svaki napad na njihovo tijelo "onečišćava".¹²⁸ Ove predodžbe pojavljuju se i u nekim od presuda za ratno seksualno nasilje.

127 Vidi OSCE, *Investigation Manual for War Crimes, Crimes Against Humanity, and Genocide*, (oktobar 2013), str. 308.

128 Vidi Preventing Sexual Violence Initiative PSVI, *Principles for Global Action: Preventing and Addressing Stigma Associated with Conflict-Related Sexual Violence*, (septembar 2017), str. 17, 32-33.

U presudi Kantonalnog suda u Sarajevu u predmetu *Duško Dabetić* stoji da je čin seksualnog nasilja napad "na čast ženske osobe".¹²⁹ Iz ovoga se da zaključiti da seksualno nasilje uništava "čast" žrtve, a ne pojedinca koji je počinio zločin.

U drugim predmetima sudovi su navodili moralne posljedice koje su žrtve doživjele uslijed seksualnog nasilja. Govoreći o silovanju kao o traumatičnom iskustvu koje ima "posebnu težinu", sudsko vijeće u predmetu *Jasko Gazdić* u presudi navodi da je zločin ostavio teške posljedice po "moralne, običajne i druge aspekte kako života samih žrtava tako i njihovih porodica".¹³⁰

Nekoliko pravosudnih aktera sa kojima smo razgovarali opisali su silovanje kao "najgoru stvar koja može zadesiti jednu ženu".

Silovanje žene je "najveća moguća uvreda njenog tijela i dostojanstva."

-odbrana u predmetu *Vlahović*.
Veselin Vlahović, Sud BiH,
drugostepena presuda, 5. februar
2014, stav 635

Ovakve tvrdnje počivaju na mitu o sramu: pripisuje se veća težina "moralnom teretu" silovanja koje uništava čast, nego posljedicama drugih zločina, npr. posljedicama gubitka djece za jednog roditelja, ili posljedicama gubitka ekstremiteta za jednog sportaša.

Savršen primjer ovakvih predodžbi, mada puno brutalniji i eksplicitniji, je suđenje u predmetu *Albina Terzić* prilikom kojeg je branilac žrtvu nazvao "objektom silovanja".¹³¹ Branilac je ovim izrazom negirao identitet preživjele osobe i u potpunosti tu osobu sveo na pasivnu žrtvu silovanja. Predodžba o silovanju kao o traumatičnom iskustvu koje ima "posebnu težinu" znači da svjedočenje ne može djelovati osnažujuće na žrtve, jer je njihova priča već ispričana.

titet preživjele osobe i u potpunosti tu osobu sveo na pasivnu žrtvu silovanja. Predodžba o silovanju kao o traumatičnom iskustvu koje ima "posebnu težinu" znači da svjedočenje ne može djelovati osnažujuće na žrtve, jer je njihova priča već ispričana.

129 *Duško Dabetić*, prvostepena presuda, str. 1. Vidi također *Milkan Gojković*, Kantonalni sud Sarajevo, prvostepena presuda, 25. februar 2016, str. 28-29- "vrjedajući ljudsko dostojanstvo naročito ponizavajućim i degradirajućim postupcima i napadajući čast ženske ličnosti"; *Marijan Brnjić*, drugostepena presuda, 25. maj 2017, stav 42- "povrijedeni su dostojanstvo i čast oštećene."

130 *Jasko Gazdić*, prvostepena presuda, stav 356

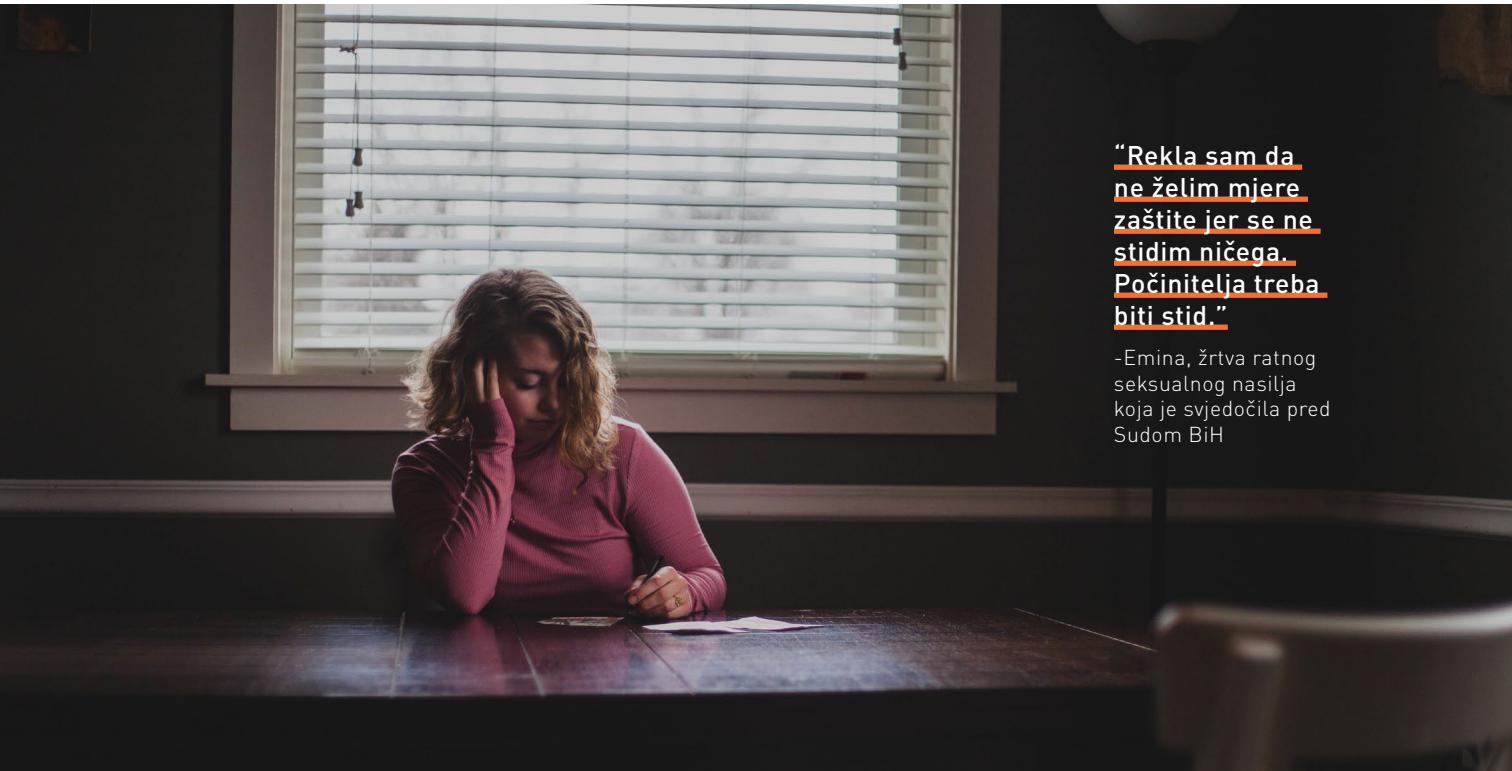
131 ACIPS, *Procesuiranje ratnog seksualiziranog nasilja*, (2012), str 28.

B. Mjere zaštite identiteta: šta žrtve žele?

Iako su mjere zaštite identiteta ključne u mnogim slučajevima ratnog seksualnog nasilja, one se ne smiju koristiti bez saglasnosti svjedoka.¹³²

Međutim, čini se da sudovi i tužiocu ponekad automatski primjenjuju najstrože mjere zaštite identiteta, a da se pritom ne konsultiraju sa žrtvom, već prepostavljaju da je njoj ili njemu neugodno govoriti javno o zločinu. Ovakvo postupanje možda izgleda dobronamjerno, ali ono zapravo hrani mit o sramu.

132 Član 5(a) Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka.

**“Rekla sam da
ne želim mjere
zaštite jer se ne
stidim ničega.
Počinitelja treba
biti stid.”**

-Emina, žrtva ratnog
seksualnog nasilja
koja je svjedočila pred
Sudom BiH

Mogućnosti kod zaštite identiteta

Prema domaćem zakonodavstvu, sud može primijeniti niz mjera zaštite identiteta. Neke od tih mjera su korištenje pseudonima, svjedočenje iz druge prostorije, korištenje elektronskog uređaja za promjenu glasa i/ili slike, korištenje pismenog umjesto usmenog svjedočenja, udaljavanje optuženog iz sudnice i zatvaranje suđenja za javnost.¹³³

Tužilac se tokom istrage konsultira sa žrtvom oko korištenja pseudonima u optužnici. Tužilac ponovo razgovara sa žrtvom nakon početka suđenja kako bi utvrdio da li su neophodne dodatne mjere zaštite identiteta. U oba slučaja sudska vijeće mora odobriti predložene mjere zaštite.

Prema Zakonu o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka: "Sud neće odrediti primjenu teže mjere ako se ista svrha može postići primjenom blaže mjere."¹³⁴

Zanemarivanje želja žrtve

Iako je prema zakonskim propisima na entitetskoj i državnoj razini neophodno dobiti saglasnost žrtve za korištenje svih mehanizama zaštite, sudovi nekada primjenjuju mjere suprotne željama žrtve.

**"Nekada se pseudonimi
automatski koriste, bez
obzira na želje žrtve."**

-V, sutkinja na entitetskoj razini,
FBiH

Sudije i tužiocu sa kojima smo razgovarali rekli su nam da nekada tokom istrage žrtvi dodjeljuju pseudonim iako žrtva ne želi ostati anonimna.

Entitetski tužilac F. iz FBiH prisjetio se slučaja kada je "žrtva jasno rekla da ne želi nikakve mjere zaštite". Nakon razgovora sa kolegama, tužilac je ipak odlučio da ne koristi puno ime žrtve u optužnici, već samo njene inicijale, u slučaju da se žrtva predomisli. F. kaže da je ova praksa uobičajena.¹³⁵

133 Vidi članove 9-13. Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka; Član 235 ZKP BiH.

134 Član 4 Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka.

135 Iako će u nekim slučajevima žrtva vjerovatno željeti da se njezin identitet zaštiti pseudonomom, od ključne je važnosti da se tužilac najprije posavjetuje sa žrtvom kako bi utvrdio njezine preferencije. Kao što je opisano u nastavku, tužiocu ne pitaju uvijek žrtve šta one žele niti ih uvijek adekvatno informiraju o dostupnim opcijama.

Neinformirani pristanak

Čini se da tužioc i članovi sudskih vijeća nekada odluče primijeniti mjere zaštite bez *informiranog* pristanka žrtve.

"Sud nekada isključi javnost ili automatski primjeni mjere zaštite, pretpostavljajući da žrtva ne zna koje mjere su joj potrebne."

-K, sutkinja na državnoj razini

O zaštiti identiteta govori se stručnim jezikom: "elektronski uredaji za promjenu glasa i/ili slike", "pseudonim" i "zatvoreno suđenje" predstavljaju izraze koji možda nisu posve razumljivi široj javnosti. Naši sagovornici kažu da pravosudni akteri često ne objasne mjere zaštite i implikacije tih mjeru žrtvama i zbog toga žrtve uopće ne znaju šta mogu očekivati.

Ovaj problem posebno je primjetan kod upotrebe mjeri isključenja javnosti, što je ujedno jedna od najozbiljnijih mjeri zaštite identiteta.

Primjeri iz sudnice: isključenje javnosti

Javnost je isključena sa mnogih suđenja za zločine ratnog seksualnog nasilja. U nekim slučajevima, zbog već pomenutih nesporazuma ili pogrešnih prepostavki, tužioци pretpostavljaju da žrtve žele isključenje javnosti, a žrtve, koje nisu dovoljno informirane, misle da zatvoreno suđenje znači da će optuženi biti odstranjeni iz sudnice.

U, novinarka koja prati suđenja za ratno seksualno nasilje, otkrila nam je da mnoge žrtve sa kojima je razgovarala nakon suđenja "nisu znale da će optuženi biti u sudnici" i "samo su željele da njihov identitet ne bude otkriven isključivo optuženom."

Indikativna je i izjava Erne, žrtve ratnog seksualnog nasilja, koja je tokom našeg razgovora izrazila žaljenje što nije dobila "zatvoreno suđenje" da "ne mora gledati u počinitelja". Čini se da Erni niko nije objasnio različite mjere zaštite jer je ona pomiješala isključenje javnosti sa odstranjnjem počinitelja.

Ne pribjegavati zadnjoj opciji: primjena blažih mjera

U nekim suđenjima za ratno seksualno nasilje "ista svrha" se može postići "blažim mjerama" od mjere isključenja javnosti.

Već je spomenuto da se žrtve najviše boje suočavanja sa počiniteljem u sudnici. Ako je to njihov najveći strah, onda žrtve mogu svjedočiti u drugoj prostoriji ili se mogu koristiti elektronski uređaji za promjenu glasa i/ili slike¹³⁶. Ovim mjerama žrtvi se pruža željena zaštita, počinitelji ostaju pod budnim okom javnosti, a žrtva ima priliku podijeliti svoju priču sa drugima.

**"Tužilac nekada odmah odluči isključiti javnost ako se u predmetu radi o seksualnom nasilju.
Smatram da bi ovo trebala biti zadnja opcija, jer postoje blaže mjere koje se mogu primijeniti."**

-A, tužilac na entitetskoj razini, RS

U drugim situacijama, žrtve ne žele otkriti svoj identitet pred počiniteljem. Govoreći iz iskustva, entitetski tužilac F. kaže: "Kada žrtve shvate da javnost neće znati za njihov identitet, ali da počinitelj hoće, vrlo brzo promijene mišljenje i kažu da im zapravo ne treba taj vid zaštite identiteta."

Dakle, prepostavka da će žrtve uvijek htjeti zatvoreno suđenje je prosto netačna. Time se počinitelj štiti od pritska javnosti, a stigmatiziraju se osobe koje možda žele javno ispričati svoju priču.

136 Kada se koriste uređaji za promjenu glasa/slike, javnost ne saznae identitet žrtve, ali čuje njenu priču.

Zaštita identiteta žrtve

S druge strane, nužno je pružiti zaštitu žrtvama koje otvoreno kažu da se boje za svoju sigurnost ili da ih je strah stigmatizacije. Naši sagovornici kažu da svjedoci, tužioci i sudije ponekad otkrivaju identitete zaštićenih svjedoka, iako to čine nemamjerno.¹³⁷

Tužilac N. koji radi na entitetskoj razini prisjetio se jednog suđenja za seksualno nasilje sa kojeg je javnost bila isključena dok je svjedočila žrtva, ali ne i dok su drugi svjedoci davali iskaz i navodili ime žrtve. Također, novinarka U. kaže da je pratila nekoliko suđenja za ratno seksualno nasilje tokom kojih su pravosudni akteri slučajno otkrili identitet žrtve.

Ove greške ukazuju na problematičnu situaciju suprotnu onoj kada tužioci nameću mjere zaštite koje žrtve ne žele. Važno je saslušati i poštovati mišljenje žrtve u svim situacijama i pustiti da žrtva, a ne pravosudni akteri, odluči koje su mjere zaštite najbolje za nju ili njega.

C. Nepotrebna pitanja o seksualnom nasilju

“Tužiocu ne bi trebalo pitati o detaljima zločina, npr. kakav je donji veš počinitelj nosio.
Ako je već rečeno u izjavi,
onda se ne mora ponavljati
na sudu.”

-Azra, žrtva ratnog seksualnog nasilja koja je svjedočila pred Sudom BiH

Tužioci povremeno od žrtava traže detalje o zločinu. Ovakva pitanja su nepotrebna i mogu doprinijeti internoj stigmatizaciji, a samim tim i jačanju mita o “sramu”.

Evo zašto su pitanja o detaljima ratnog silovanja nepotrebna:

Ako se takvi detalji već nalaze u prvoj izjavi (koju je žrtva dala tokom intimnijeg, opuštenijeg razgovora), tužioci se mogu osloniti na ovaj dokument i usmjeriti svoje napore na dokazivanje silovanja.

Još važniji razlog je da tužioci ne moraju ulaziti u seksualne detalje kako bi ispunili pravne kriterije.

137 Vidi ACIPS, *Procesuiranje ratnog seksualiziranog nasilja*, (2012), str. 29-30.

"Sjećam se predmeta tokom kojih su tužiocu pitali žrtvu da li je krvarila, vrištala i da li je došlo do potpune penetracije."

-H, odvjetnica koja zastupa žrtve ratnog seksualnog nasilja

Prema definiciji silovanja koju koriste međunarodni tribunali, tužiocu moraju dokazati da su vagina, usta ili anus žrtve penetrirani penisom—ili da je vagina ili anus penetriran drugim dijelom tijela ili predmetom.¹³⁸ Sa pravne tačke gledišta, potpuno je nevažno u kakvom položaju se čin odigrao, kako je odstranjena odjeća žrtve, te da li je počinitelj poljubio žrtvu.

Također, već je spomenuto da dokazivanje prisilnih okolnosti ujedno znači i dokazivanje nepristanka, te da nije nužno ispitivati interakcije između žrtve i počinitelja.

Primjeri iz sudnice: "detalji silovanja o kojima se ne treba govoriti"¹³⁹

Neki tužiocu, vjerovatno uslijed neznanja,¹⁴⁰ fokusiraju se na "detalje silovanja o kojima se ne treba govoriti".

Na primjer, u predmetu *Dževad Dulić* tužiteljica je tražila od žrtve da detaljno opiše seksualni čin.¹⁴¹

U presudi za ovaj predmet nalazi se sljedeći opis: "dok je ležala na krevetu legao (je) na nju i silovao je vaginalnom penetracijom, te ejakulirao u njenu vaginu, a potom napustio prostoriju... Psujući joj majku, tukući je i prijeteći joj da će je dati četnicima da je siluju, vratio je sa stepenica u

"U predmetima ratnog silovanja, istražitelji se moraju fokusirati na okolnosti u kojima se žrtva nalazila: boravak u koncentracionom logoru, elementi prisile. Potpuno je nepotrebno raspravljati o detaljima čina."

-N, tužilac na entitetskoj razini, FBiH

¹³⁸ Vidi MKS, *Elementi zločina*, (2011), str. 7. Dostupno na <https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/336923D8-A6AD-40EC-AD7B-45BF9DE73D56/0/ElementsOfCrimesEng.pdf>

¹³⁹ Intervju sa I, sudjom na entitetskoj razini, RS.

¹⁴⁰ Ispitanici smatraju da nepotrebna pitanja o pojedinostima seksualnog nasilja proizilaze iz neznanja.

¹⁴¹ Vidi *Dževad Dulić*, Sud BiH, prvostepena presuda, 11. septembar 2015, stavovi 75-78.

istu sobu, bacio na krevet, legao na nju i ponovo je silovao vaginalnom, a potom oralnom penetracijom, tako što je svoj krvavi polni organ stavio u usta svjedokinje, cijelo vrijeme je šamarajući, da bi potom ejakulirao u njena usta".¹⁴²

Ovakav opis događaja zvuči pornografski. Otkrivanje ovakvih informacija teško bi palo svima, a kamoli traumatiziranoj osobi koja govori u sudnici prepunoj nepoznatih ljudi.¹⁴³

Također, u predmetu *Jasko Gazdić* tužilac je pitao žrtvu kakav je donji veš imala na sebi, u kojem položaju je bila, da li je odnos bio samo vaginalni, itd.¹⁴⁴ Ova pitanja postavljena su nakon što je žrtva već potvrdila silovanje, pa su samim tim bila potpuno nepotrebna.

Reakcije žrtve

U žrtvama se može javiti osjećaj sramote ako ih tužioc tjeraju da se prisjetе svih užasnih detalja zločina.

Žrtve sa kojima smo razgovarali tokom izrade ovog izvještaja stalno su isticale koliko ih je bilo sramota davati takve opise. Za Almu, žrtvu ratnog seksualnog nasilja, najneugodniji dio suđenja pred Sudom BiH bilo je opisivanje detalja silovanja.

Službenica L. iz odjela za podršku svjedocima na entitetskoj razini kaže da je tokom svoje karijere čula slične priče. Neke žrtve ratnog seksualnog nasilja nakon svjedočenja joj kažu: "Od stida nisam mogla ni ispričati sudiji šta se desilo. Bilo me je sram i nisam željela ulaziti u detalje."

Nema potrebe da tužioc uništavaju nešto što može biti veoma osnažujuće iskustvo na суду, iskustvo koje može biti značajna protuteža društveno nametnutoj stigmi, postavljanjem pitanja koja samo potvrđuju mit o sramu.

142 Dževad Dulić, prvostepena presuda, str. 4.

143 Vidi također Marijan Brnjić, prvostepena presuda, 9. decembar 2016, stav 99.- "uveo je u jednu od prostorija pomenute kuće i silovao, na način što ju je tjerao da skine sve sa sebe, a zatim odgurnuo na krevet koji se tu nalazio da bi je potom silovao, te nakon toga natjerao da stavi njegov polni organ u usta držeći je za kosu, nakon čega je prebacio preko kreveta i silovao u analni otvor".

144 ACIPS, *Procesuiranje ratnog seksualiziranog nasilja*, (2012), str. 36.

D. “Muškarci ne mogu biti silovani”¹⁴⁵: sramoćenje muških žrtava seksualnog nasilja

U društvu postoji ogroman tabu o ratnom silovanju muškaraca, a u prilog toj tvrdnji ide i činjenica da sudovi i tužiocu rijetko klasificiraju ovakve zločine kao seksualno nasilje.

U principima PSVI-ja opisana je posebna vrsta stigme koja prati silovane muškarce: “ako muškarce i mladiće posmatramo kao one koji ne mogu biti seksualno penetrirani, a koji penetriraju tijela žena i djevojaka, onda seksualno napastovanje ima konotaciju ‘kastracije’ i obesnaživanja... Muškarce i mladiće također može pratiti i stigma navodne homoseksualnosti, što ih čini dvostruko stigmatiziranim”.¹⁴⁶

“U našem društvu vlada stereotip da su muškarci ti koji imaju moć i ne mogu biti meta silovanja. Velika stigma prati ovaj problem u našoj kulturnoj matrici.”

-D, neuropsihijatar koji radi sa žrtvama ratnog silovanja

Zbog ove “duple stigmatizacije” muškarci često prekorijevaju sami sebe više nego žene i njihova društvena izoliranost može biti čak veća nego kod žena.¹⁴⁷ Prijavljanje silovanja policiji je veoma rijetko, a to nam pokazuje i činjenica da se još uvjek ne zna broj muških žrtava seksualnog nasilja, te da niko od naših sagovornika i sagovornica nije radio na takvim slučajevima.

U domaćoj pravnoj teoriji i sudskej praksi pojavljuje se stav da “muškarci ne mogu biti silovani”. Već smo rekli da je silovanje definirano kao penetracija tijela osobe seksualnim organom ili predmetom.¹⁴⁸ Stoga je prisilni analni seks, prisilni vaginalni seks ili prisilni oralni seks silovanje, bez obzira na rod osoba umiješanih u čin.

Međutim, u mnogima slučajevima seksualnog nasilja nad muškarcima, pravosudni akteri suzdržavaju se od klasificiranja ovih zločina kao silovanja.¹⁴⁹

145 Izvod iz intervjuja sa L, službenicom za podršku svjedocima na entitetskoj razini, FBiH.

146 PSVI, *Principles for Global Action: Preventing and Addressing Stigma Associated with Conflict-Related Sexual Violence*, (septembar 2017), str. 17.

147 Vidi OSCE, *Investigating Wartime Sexual Violence*, (juni 2016), str. 6, 10.

148 Vidi MKS, *Elementi zločina*, (2011), str. 7.

149 Ovo je također bio problem i u Haškom sudu. Vidi Serge Brammertz i Michelle Jarvis, *Procesuiranje seksualnog nasilja počinjenog tokom sukoba pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju*, Oxford University Press, (2016), str. 41-42.

Primjeri iz sudnice: izbjegavanje riječi "silovanje"

U predmetu *Ramo Žilić*, optuženi je prisilio dvojicu zatvorenika na oralni i analni seks. Kada jedan od zatvornika nije mogao izvršiti seksualni čin, Žilić mu je počeo pržiti genitalije i prekoravati ga zbog impotentnosti.¹⁵⁰ Bez obzira na seksualnu prirodu zločina, Kantonalni sud u Mostaru opisao je djela optuženog kao "nečovječno postupanje", a ne kao "silovanje".¹⁵¹

150 *Ramo Žilić i Esad Gakić*, Kantonalni sud u Mostaru, prvostepena presuda, 4. novembar 2015, str. 41-42.

151 *Vidi Ramo Žilić i Esad Gakić*, str. 2. *Vidi također Ibro Macić*, gdje je optuženi osuđen za nečovječno postupanje, a ne za silovanje jer je tjerao zatvorenike na oralni seks; *Östoja Minić i drugi*, Okružni sud Bijeljina, prvostepena presuda, 11. april 2014, kojom je Velimir Popović osuđen za nečovječno postupanje, a ne za silovanje jer je tjerao zatvorenike na oralni seks.

Oštećene su
"natjerali da se
skinu goli... nakon
čega su ih tjerali
da međusobno
polno opště, za koje
cijelo vrijeme je isti
mirno stajao i sve
posmatrao." Sud
nije okarakterizirao
ova djela kao
silovanje.

-Mladen Milanović,
Vrhovni sud FBiH,
drugostepena presuda,
15. februar 2013., str. 2.

Također, u predmetu *Branko Vlačo*, čuvari su prisiljavali zatvorenike na oralni seksualni odnos.¹⁵² Iako su ovi zločini obuhvaćeni definicijom silovanja, Sud BiH ih je na kraju klasificirao kao “druga nečovječna djela”.¹⁵³

Kada u slučajevima seksualnog nasilja nad muškarcima pravosudni akteri ne uvrste silovanje u optužnice, niti u osuđujuće presude, pravosudni akteri doprinose osjećaju sramote kod muških žrtava i potvrđuju mit da se o silovanju muškaraca ne može govoriti, tj. da muškarci zaista ne mogu biti “seksualno penetrirani”.

152 *Branko Vlačo*, Sud BiH, Prvostepena presuda, 4. juli 2014, stav 311.

153 *Branko Vlačo*, Sud BiH, Prvostepena presuda, str. 6.

X. PREPORUKE ZA BORBU PROTIV MITA O SRAMU

A. Ne sugerirati sram kroz jezičke konstrukcije

tužioc i sudije

Tužoci i sudije u budućnosti ne bi trebali koristiti jezičke konstrukcije kojima se sugerira da žrtve seksualnog nasilja trebaju osjećati sramotu. To podrazumijeva sljedeće: ne govoriti o silovanju kao zločinu protiv časti, zločinu sa moralnim implikacijama ili najgoroj stvari koja može zadesiti jednu ženu. Kao što smo već rekli, korištenje ovakvih jezičkih konstrukcija ide u korist mita o sramu.

B. Objasniti žrtvi mjere zaštite identiteta

tužioc i sudije

Tužoci i sudije trebaju žrtvama objasniti sve mjere zaštite identiteta, kako bi žrtve bilo dobro obavještene i u stanju da odaberu mjere koje su za njih najbolje. Posebno je bitno da pravosudni akteri objasne implikacije isključenja javnosti sa suđenja, korištenja elektronskog uređaja za promjenu glasa i/ili slike i korištenja pseudonima tokom istrage.

Nakon što žrtvi pruže sve relevantne informacije, tužoci i sudije trebali bi paziti da ne nameću mjere suprotne onima koje žrtva želi.

“Važno je da tužoci i sudije jasno objasne žrtvama njihova prava. Na primjer, meni su mjere zaštite identiteta bile jako važne.”

-Aida, žrtva ratnog seksualnog nasilja, koja je svjedočila pred Sudom BiH

C. Obuka za tužioce

VSTV, CEST i relevantne međunarodne organizacije

VSTV, CEST i relevantne međunarodne organizacije trebale bi organizirati obuke o mjerama zaštite identiteta, kao i pravnim kriterijima za dokazivanje ratnog seksualnog nasilja.

"Neki tužioци nisu upoznati sa novom tehnologijom."

-F, tužilac na entitetskoj razini, FBiH

Moguće je da tužiocci ne objašnjavaju mjere zaštite zbog nedostatka znanja. Tehnologija za promjenu glasa i/ili slike koja omogućava svjedočenje iz druge prostorije tek je nedavno uvedena na entitetskoj razini, u sklopu Državne strategije za rad na predmetima ratnih zločina. Tužilac A. koji radi na entitetskoj razini kaže: "Moj opći dojam je da sudije i tužiocci nemaju dovoljno iskustva u primjenjivanju ovih mjer zato što smo tek dobili neophodnu opremu."

Bilo bi korisno da CEST, zajedno sa VSTV-om i međunarodnim organizacijama uvede mјere zaštite identiteta u programe obuke za tužioce. Neke od bitnih tema su: kako objasniti žrtvi sve mogućnosti koje su joj na raspolaganju, šta treba učiniti kada žrtve odbiju zaštitu, šta su prednosti, a šta mane zatvorenih saslušanja i korištenja tehničkih uređaja za promjenu glasa i/ili slike, tj. svjedočenja iz druge prostorije.

Također, u svrhu sprječavanja nepotrebnih i traumatizirajućih pitanja o detaljima seksualnog nasilja, CEST bi trebao organizirati obuku za tužioce o tome kako mogu dokazati ratno silovanje bez ovih detalja; tokom obuke govorilo bi se i o prisilnim okolnostima, te kako one mogu pomoći u ispunjavanju pravnih kriterija.

D. Dozvoliti žrtvama da koriste riječi koje razumiju

tužiocci i sudije

Kada žrtve svjedoče pred sudom, neizbjježno je da će tužiocci i sudije morati postaviti pitanja o činu seksualnog nasilja, čak i ako žele izbjegći iznošenje detalja. Ovakvo ispitivanje često djeluje uznemirujuće na žrtve.

"Tužiocci bi trebali postavljati pitanja tako da učine čitav proces lakšim za žrtvu."

-Alma, žrtva ratnog seksualnog nasilja koja je svjedočila pred Sudom BiH

PSVI i OSCE identificirali su najbolje prakse na ovom polju. Kada razgovaraju sa žrtvom o silovanju, pravosudni akteri trebali bi koristiti riječi koje su poznate žrtvi i potruditi se da što više umanje nelagodu.¹⁵⁴

Neke žrtve možda ne znaju značenje pojma "penetracija". Na primjer, u predmetu *Jasko Gazdić*, žrtva je rekla da ne zna "šta je vaginalni odnos" i umjesto toga govorila je o "stvarima" koje joj je počinitelj radio.¹⁵⁵

Nekim žrtvama korištenje eksplisitnih seksualnih termina možda stvara osjećaj nelagode. Tužilac F. koji radi na entitetskoj razini prisjetio se da je žrtva u jednom predmetu dolazila iz veoma konzervativne sredine. Uvidjevši da bi bilo "veoma problematično direktno pitati žrtvu da li je došlo do penetracije", F. je iskoristio izraze kojima se koristila sama žrtva kako bi došao do željene informacije. Pitao je žrtvu: "Da li vas je optuženi natjerao da radite ono što se dešava između muškarca i žene?"

Govoreći iz vlastitog iskustva, F. kaže da je izuzetno važno poznavati "karakter žrtve, njen obrazovanje, bračni status, te da li živi u gradu ili na selu, kako bi se moglo prilagoditi ispitivanje".

E. Omogućiti zahtjeve za naknadu štete

tužioci, sudije i bh. vlasti

Traženjem naknade žrtve imaju priliku igrati aktivnu ulogu u suđenju i suprotstaviti se mišljenju da ih je osjećaj stida natjerao da se sklone u stranu i budu pasivne, da su

"Sjećam se da je jedan sudija pitao žrtvu koja je završila samo četiri razreda osnovne škole da li je došlo do penetracije. Ona se zbunila i odgovorila odrično, jer nije znala šta znači penetracija. Zabuna je riješena kada je drugi sudija, razumjevši problem, pitao žrtvu da li je počinitelj stavio svoj spolni organ u njen spolni organ. Žrtva se u tom trenutku osjećala posramljeno zbog svog obrazovnog nivoa."

-V, sutkinja na entitetskoj razini,
FBiH

154 Vidi OSCE, *Wartime Sexual Violence: A training module for judges, prosecutors and witness support officers*, (2014), str. 162 - "Vodite se svjedokovim izborom riječi za predmete ili dijelove tijela, naročito genitalije"; Wilton Park Conference, *Preventing Sexual Violence Initiative: Shaping Principles for Global Action to Prevent and Tackle Stigma*, (novembar 2016), str. 5- "Stigma se može stvoriti i proizvesti upotrebom jezika, odnosno riječima kojima se preživjelima, odnosno žrtvama nameću identiteti, a njihovim iskustvima određeni narativi."

155 *Jasko Gazdić*, prvostepena presuda, stav 137.

“objekti silovanja”, zauvijek oštećeni činom seksualnog nasilja. Sudije, tužoci i bh. vlasti zato trebaju ispuniti svoje obaveze kada je riječ o podnošenju zahtjeva za naknadu štete i time pomoći žrtvama u njihovom osnaženju.

U pravosudnom sistemu Bosne i Hercegovine preživjeli i preživjele koji svjedoče pred sudom imaju istu ulogu kao i svi drugi svjedoci: pružaju dokaze na osnovu kojih će se utvrditi postojanja krivičnog djela. Stoga preživjele osobe često imaju dojam da su puki instrumenti u čitavom procesu i da nemaju puno kontrole nad svojim slučajem.¹⁵⁶

Zahtjev za naknadu štete jedan je od mehanizama kroz koji žrtve mogu iskazati svoju sposobnost djelovanja. Prema Zakonu o krivičnom postupku BiH, žrtvama je dozvoljeno da traže naknadu štete zbog posljedica krivičnog djela.¹⁵⁷ Kako bi se dokazala validnost zahtjeva, žrtva postaje ovlaštena osoba u postupku, podnosi vlastite dokaze, usmeno se očituje o zahtjevu, itd.

Iako se stanje na polju ostvarivanja zahtjeva za naknadu štete unutar pravosudnog sistema u BiH poboljšalo u zadnjih nekoliko godina, a sudovi su prvu naknadu štete dodijelili 2015. godine, sudije i tužoci još uvijek ne ispunjavaju svoje zakonske obaveze kada je riječ o ovom problemu.¹⁵⁸ S druge strane, neujednačen pristup besplatnoj pravnoj pomoći sprječava žrtve, koje su uglavnom slabog imovinskog stanja, da se upuste u tehnički složenu proceduru podnošenja zahtjeva.¹⁵⁹

Podnošenje zahtjeva za naknadu štete igra važnu ulogu u osnaživanju žrtava i narušava mit o sramu. Zato bi pravosudni akteri trebali nastaviti dosadašnje napore i omogućiti preživjelima da dobiju sve neophodne informacije i pomoći kako bi ostvarili pravo na naknadu štetu. I bh. vlasti trebaju poduzeti mjere na uvođenju funkcionalnog sistema besplatne pravne pomoći

156 TRIAL International, *Compensating Survivors in Criminal Proceedings: Perspectives from the Field*, (novembar 2016), str. 20. Dostupno na http://trial.ba/wp-content/uploads/2016/11/TRAIL_english_web-1.pdf

157 Vidi član 193 Zakona o krivičnom postupku BiH

158 TRIAL International, *Compensating Survivors in Criminal Proceedings: Perspectives from the Field*, (novembar 2016), str. 9-10; TRIAL International, *Enforcement of Damage Compensation Claims of Victims of War in Criminal Proceedings in Bosnia and Herzegovina*, (2015), str. 10-15. Dostupno na http://trial.ba/wp-content/uploads/2015/10/ENG_Ostvarivanje-zahtjeva-za-naknadu-%C5%Altete-%C5%BErtava-ratnih-zlo%C4%8Dina-u-okviru-krivi%C4%8Dnih-postupaka-u-Bosni-i-Hercegovini-%E2%80%93-stanje-problemi-i-perspektive-.pdf

159 TRIAL International, *Compensating Survivors in Criminal Proceedings: Perspectives from the Field*, (novembar 2016), str. 21, 38.

F. Klasificirati djela seksualnog nasilja nad muškarcima kao silovanje

tužioci i sudije

Kao što je već spomenuto, tužioci ponekad izbjegavaju optužiti počinitelje seksualnog nasilja nad muškarcima za silovanje, što znači da i sudije ponekad izbjegavaju izricanje osuđujućih presuda za silovanje.

Ovom praksom se implicira da je silovanje muškaraca nemoguće, što samo pojačava sramotu i šutnju koja prati ovakve zločine.

Tužioci bi ubuduće prilikom sastavljanja optužnica trebali klasificirati sve slučajeve prisilnog analnog ili oralnog odnosa između muškaraca kao seksualno nasilje.

Ako tužilac to ne učini, onda je na sudskom vijeću da u presudi ispravi klasifikaciju zločina i time na pravi način kazni silovanje muškaraca.

XI. ZAKLJUČAK

Iako je u posljednjih nekoliko godina ostvaren određeni napredak, neki pravosudni akteri još uvijek koriste mitove i stereotipe o ratnom seksualnom nasilju. Ti stereotipi se pojavljuju u pitanjima postavljenim na sudu, u jeziku presuda, klasificiranju zločina, dopuštanju određenih dokaza, nametanju mjera zaštite i oslobođanju počinitelja. U ovom izvještaju pokušali smo opisati i pobiti glavne mitove o promiskuitetu, pristanku, kredibilitetu i sramu.

"Svi mi koji radimo u pravosudu smo ljudska bića. Neki ljudi ovdje još uvijek razmišljaju o silovanju na staromodan način."

-V, tužiteljica na entitetskoj razini,
FBiH

Ne ograničavajući se samo na probleme u sudnici, naši sagovornici su naglasili odnos između pravosudnog sistema i šire društvene zajednice. Zadrti stavovi koji postoje u selima i gradovima širom zemlje uzrok su stereotipa koji izlaze na vidjelo tokom suđenja i razlog zašto mnoge žrtve biraju šutnju.

Žrtve koje *ipak* odluče svjedočiti suočavaju se sa predrasudama u vlastitom domu, ružnim komentarima na ulici, neprijatnim ponašanjem pružatelja usluga, tišinom među članovima porodice i/ili prezirom od voljenih osoba.

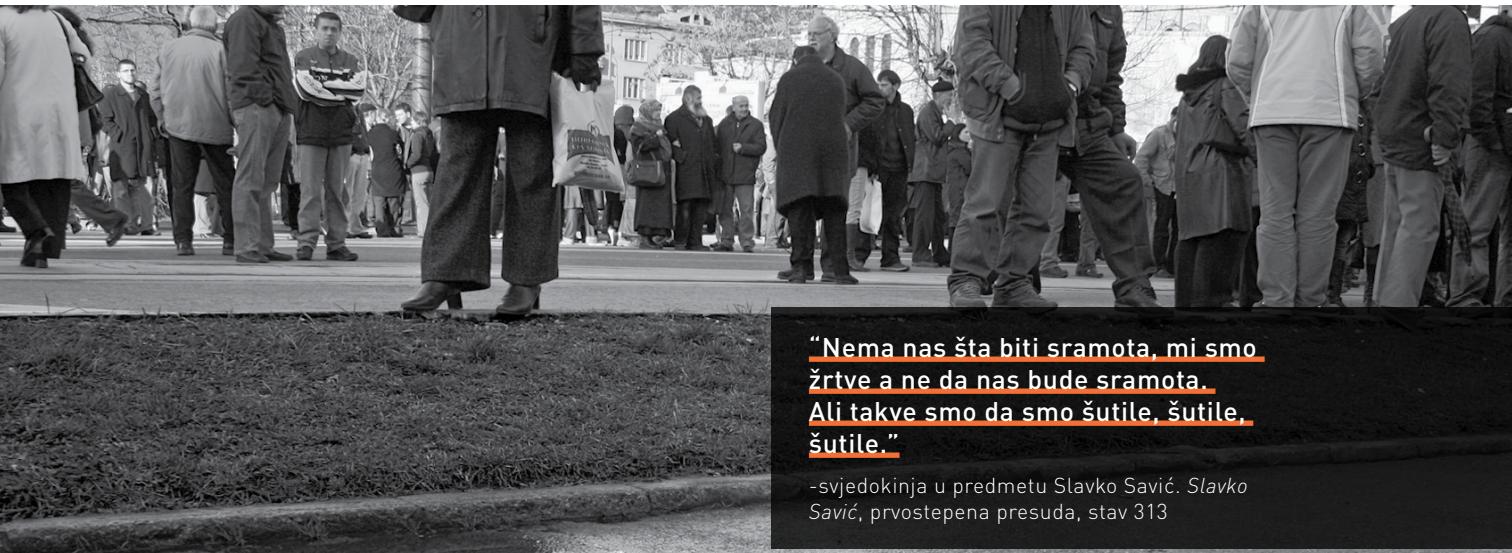
S druge strane, u patrijarhatu su uvijek žrtve krive za silovanje, bilo ono počinjeno u ratu ili miru. Na primjer, nedavno je Kantonalni sud u Novom Travniku osudio tri muškarca za grupno silovanje jedne djevojke. Sud je ipak oslobođio četvrtog silovatelja, jer žrtva "nije pružila otpor".¹⁶⁰ Slične presude izrečene su u suđenjima za ratna silovanja. One nam pokazuju otpornost i snagu mitova o promiskuitetu, pristanku, kredibilitetu i sramu koji su prisutni u *svim* oblicima seksualnog nasilja.

U ovom izvještaju govorili smo o stigmatizaciji u pravnom kontekstu, s posebnim fokusom na suđenja za ratno seksualno nasilje, ali isti naporci su potrebni na svim poljima – na polju

160 Vidi David Rezo, vrhovni sud FBiH, drugostepena presuda, 1. septembar 2016, str. 2.

obrazovanja, sigurnosti, zdravstvene zaštite, medija i cjelokupnog pravosudnog sistema. Kako kaže tužilac F: "Da, potrebne su nam promjene u zakonodavstvu i sudskoj praksi, ali nama treba promjena i na široj razini same kulture."

Preporuke iz ovog izvještaja — reforma pravosuđa, proaktivno djelovanje sudija i tužilaca, obuke za pravosudne aktere, osiguravanje sredstava za pružanje psihološke pomoći, itd. — samo su mali dio jednog puno šireg, složenijeg zadatka prebacivanja tereta seksualnog nasilja sa žrtve na onoga ko taj teret i treba da nosi – počinitelja.

**"Nema nas šta biti sramota, mi smo
žrtve a ne da nas bude sramota.
Ali takve smo da smo šutile, šutile,
šutile."**

-svjedokinja u predmetu Slavko Savić. *Slavko Savić, prvostepena presuda, stav 313*

O TRIAL INTERNATIONAL

TRIAL International je nevladina organizacija koja se bori protiv nekažnjivosti međunarodnih zločina i podržava žrtve u njihovoј potrazi za pravdom. Organizacija pruža pravnu pomoć, podnosi slučajeve, razvija lokalne kapacitete i zagovara agendu ljudskih prava. TRIAL International je prisutan u BiH od 2008. godine i pruža podršku žrtvama teških kršenja ljudskih prava iz rata i njihovim porodicama u potrazi za pravdom, istinom i reparacijama.

GLAVNO SJEDIŠTE

TRIAL International, P.O Box 5116
1211 Geneva 11, Switzerland
+ 41 22 321 61 10

www.trialinternational.org

info@trialinternational.org

@Trial

URED U BIH

TRIAL International - ured u BiH
Čobanija 19, 71 000 Sarajevo
Bosnia and Herzegovina
+387 33 219 873

www.trial.ba

British Embassy
Sarajevo

Izradu publikacije podržala je Vlada Velike Britanije. Stajališta iznesena u publikaciji ne predstavljaju nužno stavove Vlade Velike Britanije.

Copyright TRIAL International

Autorica **Kyle Delbyck**

Urednice **Adrijana Hanušić Bećirović**
Selma Korjenić

Istraživačica **Adisa Fišić Barukčija**

Volonterke **Antonela Ramljak**
Alma Tutić

Prijevod **Aida Spahić**
Selma Asotić

Grafički dizajn **Sanja Vrzić**

Štampa **CPU**

Sarajevo 2017.